

TRB2 BÖLGESİ 2011 – 2013 BÖLGE PLANI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	4	B.3.3. Katı Atıklar	55
ŞEKİLLER DİZİNİ	6	B.4. Afet Riski ve Depremsellik	57
TABLOLAR DİZİNİ	8	B.4.1. Deprem	57
PLAN VİZYONU	10	B.4.2. Erozyon	59
YÖNETİCİ ÖZETİ	12	B.4.3. Heyelan	60
GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ.....	13	B.4.4. Çığ.....	61
Sosyal Yapı.....	14	C. EKONOMİK YAPI ANALİZİ	62
Ekonomik Yapı	15	C.1. Temel Ekonomik Göstergeler.....	62
HAZIRLAYANLAR.....	20	C.2. Tarım	65
KISALTMALAR	22	C.2.1. Arazi Tarım Varlığı	66
PLAN HAZIRLAMA SÜRECİ VE KATILIMCILIK	24	C.2.2. Girdi kullanımı	67
TRB2 BÖLGESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ	28	C.2.3. Örgütlenme	69
A. SOSYAL DURUM ANALİZİ	29	C.2.4. Bitkisel Üretim	70
A.1. Nüfus.....	29	C.2.5. Hayvansal Üretim	76
A.2. Göç	33	C.2.6. Arıcılık.....	80
A.3. Eğitim	35	C.2.7. Su Ürünleri Üretimi	81
A.4. Sağlık.....	40	C.2.8. Organik Tarım Uygulamaları	82
A.5. Kültür	42	C.3. Sanayi.....	83
A.6. Sivil Toplum Kuruluşları	43	C.3.1. İmalat Sanayi	84
A.7. Sosyal Hizmetler	44	C.3.2. Madencilik	92
A.8. Spor Alanları.....	45	C.4. Hizmetler	93
B. KENTSEL VE KIRSAL ALTYAPI ANALİZİ	46	C.5. Turizm.....	96
B.1. Ulaşım	46	C.6. Dış Ticaret	104
B.1.1. Karayolu Ulaşımı.....	46	C.7. Yatırım Teşvik Sistemi.....	107
B.1.2. Demiryolu Ulaşımı.....	46	DIŞ ÇEVRE ANALİZİ.....	114
B.1.3. Havayolu Ulaşımı	49	GZFT ANALİZİ	120
B.1.4. Göl Ulaşımı	49	SEKTÖREL GZFT ANALİZLERİ	122
B.2. Enerji	50	STRATEJİ.....	126
B.2.1. Yenilenebilir Enerji	51	MEKANSAL GELİŞİM ŞEMASI.....	164
B.3. İçme suyu, Kanalizasyon ve Katı		KAYNAKÇA	176
Atık Altyapısı	53	KATILIM SAĞLAYAN KURUM VE KURULUŞLAR ...	182
B.3.1. İçme ve Kullanma Suyu	53		
B.3.2. Atık Su Şebekesi ve Atık Su Arıtma			
Tesisleri	54		

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları	13
Şekil 2: Türkiye Nüfus Piramidi	30
Şekil 3: TRB2 Bölgesi Nüfus Piramidi	30
Şekil 4: TRB2 Nüfus Artış Hızı	31
Şekil 5: Yaş Bağımlılık Oranları (%)	31
Şekil 6: TRB2 Bölgesi'nin Nüfus Yoğunluğu	32
Şekil 7: Şehirleşme Oranı (%)	34
Şekil 8: TRB2 Bölgesi Göç Hızı (2010)	34
Şekil 9: TRB2 Bölgesi Okuma - Yazma Oranı	35
Şekil 10: Orta öğretim, Genel Lise ve Meslek Lisesi Okullaşma Oranları	37
Şekil 11: İlçelerin Okul Öncesi Düzeyde Dersliğe Düşen Öğrenci Sayıları (2010 – 2011)	37
Şekil 12: İlçelerin İlköğretim Düzeyinde Dersliğe Düşen Öğrenci Sayıları (2010 – 2011)	38
Şekil 13: İlçelerin Ortaöğretim Düzeyinde Dersliğe Düşen Öğrenci Sayıları (2010 – 2011)	39
Şekil 14: Bölge Üniversiteleri Akademik Birim Sayıları	40
Şekil 15: On Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı	40
Şekil 16: Ulusal Ulaşım Bağlantısı	48
Şekil 17: Bölgesel Ulaşım Bağlantısı	48
Şekil 18: Havayolu Uçuş Bağlantısı	49
Şekil 19: Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası	51
Şekil 20: Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası	57
Şekil 21: TRB2 Bölgesi Tarla Ürünlerinin Aldığı Paylar (%)	70
Şekil 22: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Yonca Üretimi (ton)	71
Şekil 23: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Korunga Üretimi (ton)	72
Şekil 24: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Buğday Üretimi (ton)	72
Şekil 25: İlçelere Göre Şekerpancarı Üretimi (ton)	73
Şekil 26: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Patates Üretimi (ton)	73
Şekil 27: TRB2 Bölgesi İllere Göre Meyve Üretimi (ton)	74
Şekil 28: TRB2 Bölgesi İllere Göre Sebze Üretimi (2009) (ton)	75
Şekil 29: TRB2 İlçelere Göre Büyükbaş Hayvan Varlığı (baş) (2009)	77
Şekil 30: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Koyun Varlığı (baş)	78
Şekil 31: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Keçi Varlığı (baş)	79
Şekil 32: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Bal Üretimi (ton)	81
Şekil 33: Tescilli Kültür ve Tabiat Varlıkları (Adet)	97
Şekil 34: Sit Alanları (Adet)	97
Şekil 35: Kar Kalınlığı (cm)	99
Şekil 36: Karla Örtülü Gün Sayısı	100

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2: TRB2 Bölgesi 1940-2010 Yılları Arası Nüfus Değerleri.....	29	Tablo 42: Organik Tarım (2009).....	82
Tablo 3: Bitlis, Muş ve Van İlleri'nin		Tablo 43: Sektörlere Göre Bölgesel Gayrisafi Katma Değer Payları (%).....	83
2035 Yılı Nüfus Projeksiyonu.....	32	Tablo 44: Organize Sanayi Bölgeleri.....	84
Tablo 4: TRB2 Bölgesi Nüfus Projeksiyonu.....	33	Tablo 45 : Küçük Sanayi Siteleri.....	84
Tablo 5: Ülke ve Bölge Şehirleşme Oranları (1980-2010).....	34	Tablo 46 : Yerel Birim Sayısı, Çalışan Sayısı, Maaş ve Ücretler, Maddi Mallara İlişkin Brüt Yatırımlar.....	85
Tablo 6: LYS'de Başyuran ve Yerleşen Aday Sayısına Göre İl Sıralaması.....	35	Tablo 47: İmalat Sanayi Yerel Birim ve İstihdam Değerleri.....	86
Tablo 7: Okul Öncesi Okullaşma Oranları (%).....	36	Tablo 48:İmalat Sanayi Sektörlerinde Yerel Birim ve İstihdamın İllere Dağılımı (2002).....	87
Tablo 8: İlköğretim (Zorunlu Temel Eğitim) Okullaşma Oranı (%).....	36	Tablo 49:TRB2 Bölgesi İmalat Sanayi Sektörleri Yerel Birim ve İstihdam Sayıları.....	89
Tablo 9: Sağlık Kurumu, Araç-Gereç, Donanım Sayıları.....	41	Tablo 50: TRB2 Bölgesi Değişim Payı Analizi.....	90
Tablo 10: Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Kişi Sayısı.....	42	Tablo 51: Bölge Düzeyinde Yoğunlaşma Katsayısının 1'den Yüksek Değer Aldığı Alt Sektörler ve Yoğunlaşma Katsayıları.....	91
Tablo 11: Yerel Gazete, Televizyon ve Radyolar.....	43	Tablo 52: Madencilik Sektörü İthalat ve İhracat (1000 ABD).....	92
Tablo 12: TRB2 Sivil Toplum Kuruluşları.....	43	Tablo 53: Sektörlere Göre Bölgesel Gsf. Katma Değer Payları (%).....	94
Tablo 13: Sosyal Hizmet Kurumlarından Yararlanan Kişi Sayısı.....	44	Tablo 54: Hizmet Sektörü İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları.....	94
Tablo 14: Spor Alanları.....	45	Tablo 55: Öne Çıkan Hizmet Sektörlerinde Yerel Birim, Çalışan Sayısı, Maaş ve Ücretler.....	95
Tablo 15: Spor Tesisi Sayısı – Yararlanan Kişi Sayısı.....	45	Tablo 56: Bakanlık İşletme Belgeli Tesis Sayısı ve Kapasiteleri.....	100
Tablo 16 : Mevcut Karayolu Uzunluğu (km).....	46	Tablo 57: Belediye İşletme Belgeli Tesis Sayısı ve Kapasiteleri.....	101
Tablo 17: TRB2 Bölgesi Elektrik Enerjisi Tüketim Göstergeleri.....	50	Tablo 58: Konaklama Tesisleri Doluluk Oranları (%).....	101
Tablo 18: TRB2 Bölge İlleri Coğrafik ve Hidroelektrik Enerji Verileri... ..	52	Tablo 59: Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları.....	102
Tablo 19: TRB2 Bölgesi İl Bazında Gerçekleşen Depremler.....	58	Tablo 60: Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları.....	102
Tablo 20: Kişi Başına Düşen GSYİH (cari fiyatlarla,2001) (\$).....	62	Tablo 61:Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları.....	103
Tablo 21: TRB2 Bölgesi İllerinde İşgücüne Katılma, İşsizlik ve İstihdamVerileri (2009).....	63	Tablo 62:Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları.....	103
Tablo 22: TRB2 Bölgesi İşgücüne Katılma, İşsizlik ve İstihdam Oranları.....	63	Tablo 63: İhracat ve İthalat (2009).....	104
Tablo 23: Bölgesel Gayrisafi Katma Değer (cari fiyatlarla) (Bin TL) ..	64	Tablo 64: Türkiye'nin İran ve Irak ile Dış Ticaret Rakamları.....	104
Tablo 24: İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları (2009).....	65	Tablo 65: Kapıköy Sınır Kapısından Gerçekleştirilen Dış Ticaret Rakamları (ABD Doları).....	106
Tablo 25: TRB2 Tarımsal Üretim Değeri 2008.....	65	Tablo 66: Esendere Sınır Kapısından Gerçekleştirilen Dış Ticaret Rakamları (ABD Doları).....	107
Tablo 26: Arazi Kullanım Dağılımı.....	66	Tablo 67 : Yatırım Teşvik Belgelerinin İllere Göre Dağılımı (2009) ..	110
Tablo 27:TRB2 Bölgesi Tarım Arazileri (ha).....	66	Tablo 68: Genel Teşvik Sistemi Kapsamında Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin İllere ve Sektörlere Göre Dağılımı (Ocak – Temmuz 2010).....	110
Tablo 28: İşlenen Tarım Arazi Durumu.....	67	Tablo 69: Bölgesel Teşvik Sistemi Kapsamında Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin İllere ve Sektörlere Göre Dağılımı).....	111
Tablo 29: Sulama Durumu (ha).....	67	Tablo 70: Tarımsal Üretim Değerleri (2008).....	118
Tablo 30: Kimyevi Gübre Tüketimi (ton).....	68		
Tablo 31: Tarımsal İlaç Kullanımı 2009 (kg/lt).....	68		
Tablo 32: Tarımsal Kredi Kullanımı 2009 (TL).....	68		
Tablo 33: Tarımsal Alet ve Makine Varlığı (2009).....	69		
Tablo 34: Tarımsal Kooperatif ve Üye Sayıları.....	69		
Tablo 35: TRB2 Bölgesi'nde Bulunan Üretici Birlikleri.....	70		
Tablo 36: Tarla Ürünleri Üretimi (2009) (ton).....	71		
Tablo 37: TRB2 Bölgesinde Yem Bitkileri Üretimi 2009 (ton).....	76		
Tablo 38 : Hayvansal Ürün Üretimi (2009).....	76		
Tablo 39: Su Ürünleri Üretimi (Avcılık)(ton).....	81		
Tablo 40: Su Ürünleri Üretimi (Yetiştiricilik) (ton).....	82		
Tablo 41: TRB2 Bölgesi'nde Alabalık İşletmeleri (Adet) Yıllık Üretimleri (ton).....	82		

-IV-

PLAN VİZYONU

“Yeraltı ve yer üstü zenginlikleri ile beşeri sermayesini katılımcı bir anlayışla harekete geçirerek, 2023 yılında sosyal ve ekonomik refahını ülke ortalamasının üzerine çıkarmış ve bu refahtan her bireyin adil bir şekilde faydalandığı, doğayla barışık bir bölge olmak”

-V-

YÖNETİCİ ÖZETİ

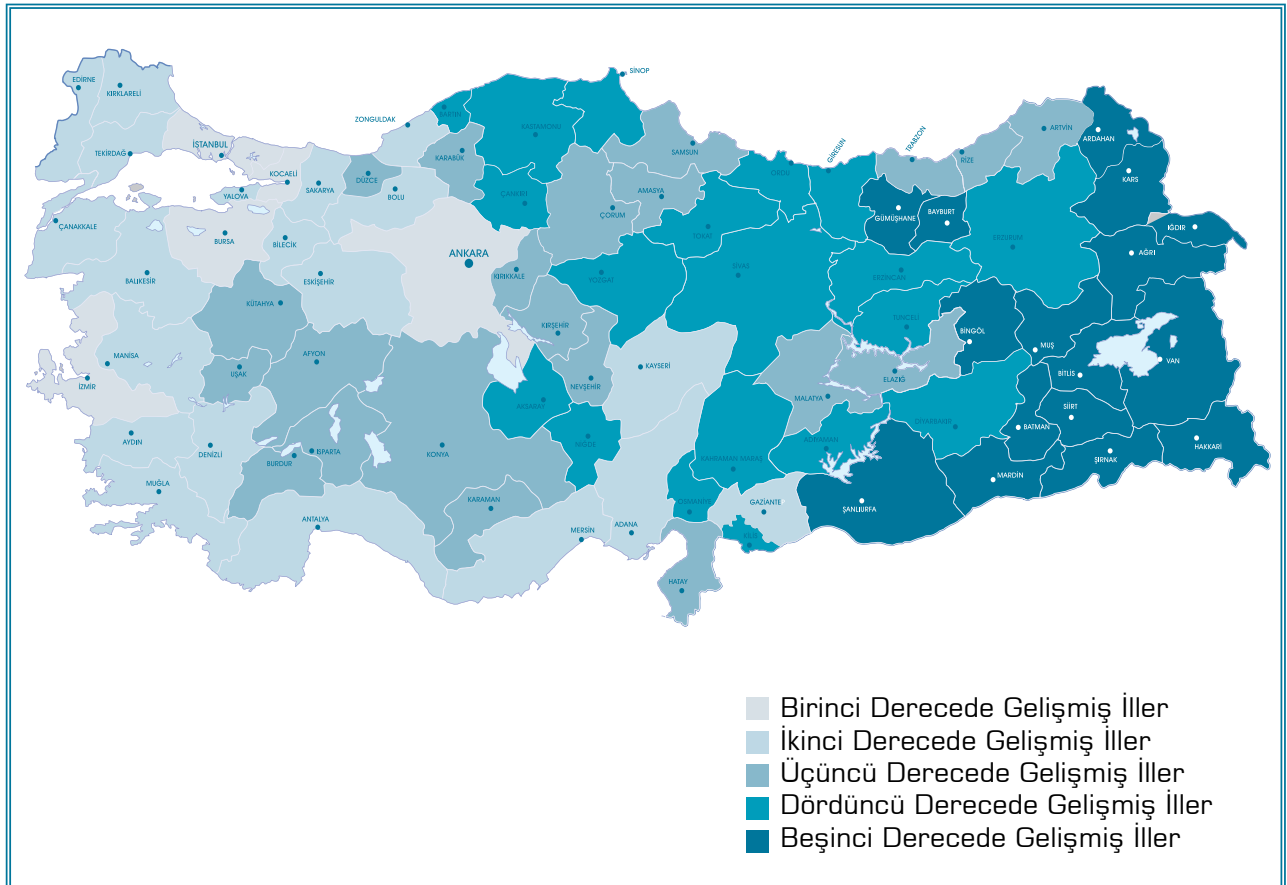
GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ

Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerini kapsayan TRB2 Bölgesi, 41.558 kilometrekare yüzölçümü ile Türkiye toplam yüzölçümünün %5'ini kapsayan ve 2.022.373 nüfusu ile Türkiye toplam nüfusunun %2,75'ini barındıran bir bölgedir.

TRB2 Bölgesi, sosyal ve ekonomik veriler açısından ülke ortalamasına kıyasla oldukça geri kalmış olup genellikle son sıralarda yer almaktadır. Ülkemizin il ve bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine ilişkin olarak 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nca yapılan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tanımlanan düzey 2 bölgelerini de incelemeye alınmış olup TRB2 Bölgesi söz konusu sıralamada 26 düzey 2 bölgesi içerisinde son sırada yer almıştır.

Söz konusu çalışma ülkemizde yer alan 81 ili gelişmişlik açısından beş kademeye ayırmıştır. Kademelendirmede Bölge illerinin tamamı en az gelişmişlik düzeyi olan beşinci kademe de yer almıştır. Kademelendirmeye ilişkin harita aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları

Kaynak: (DPT, 2003)

Yukarıda bahsedilen çalışma sonuçları, 1996 yılında yine Müsteşarlıkça yapılan "İllerin Gelişmişlik Sıralaması Araştırması" ile kıyaslandığında Bölge illerinin bahsedilen dönem arasında gelişmişlik açısından çok fazla bir değişiklik yaşamamış olduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan tablo incelenirken 1996 yılında yapılan çalışma kapsamında 76, 2003 yılında yapılan çalışmanın kapsamında ise 81 ilin yer aldığı dikkate alınmalıdır.

Tablo 1: Bölge İllerinin Gelişmişlik Sıralaması Değişimi 1996 – 2003

İL	Endeks Değeri (1996)	Sıralaması (1996) (76 il arasında)	Endeks Değeri (2003)	Sıralaması (2003) (81 il arasında)
Bitlis	- 1,056951	71	- 1,15736	79
Hakkari	- 1,053626	70	- 1,13956	77
Muş	- 1,224524	76	- 1,43956	81
Van	- 0,955459	67	-1,09297	75

Kaynak: (DPT, 1996) (DPT, 2003)

Bölge illeri genellikle son sıralarda yer alırken Van İli diğer Bölge illerine kıyasla daha iyi durumda yer almaktadır. Muş İli ise her iki çalışmada da sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından ülkemizin en az gelişmiş ili olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Yapı

2010 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre 2.022.373 nüfus ile Türkiye'nin toplam nüfusunun %2,75'ini oluşturan Bölge, 26 bölge içinde 17. sıradadır. Bölge nüfusunun %40,2'si 0-14 yaş arası, %56,4'ü 15-64 yaş arası ve %3,3'ü 65 ve üzeri yaş grubundaki kişilerden oluşmaktadır. Bölge'nin bu denli genç bir nüfusa sahip olması, eğitim altyapısına olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Okur-yazarlık oranına bakıldığında 2010 yılı verilerine göre Bölge'de 199.892 kişi okuma-yazma bilmemektedir ve bunun %79,73'ünü kadınlar oluşturmaktadır.

Okul öncesi eğitimde okullaşma oranı son yıllarda önemli bir artış göstermesine rağmen halen %32,32 seviyesinde seyretmektedir. Bölge'de sekizinci sınıfta olmasına rağmen okuma-yazma öğrenemeyenlerin mevcut olduğu dikkate alınırsa okul öncesi eğitimde okullaşma oranının %70'in üstüne çıkması daha fazla önem kazanmaktadır. (MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2011)

İlköğretimde okullaşma oranı %99,89 ile Türkiye ortalaması ile yaklaşık aynı düzeyde iken ortaöğretimde okullaşma oranı % 48,47 ile Türkiye ortalaması olan %84,19'un neredeyse yarısı düzeyindedir. Ortaöğretime katılanların %69'unu erkek öğrenciler oluştururken %31'ini kız öğrenciler oluşturmaktadır. Yine bu oran Türkiye ortalamasının yarısı düzeyindedir.

Bölge'de her ilde 1 adet olmak üzere dört üniversite yer almaktadır. Bunlardan Van İli'nde yer alan Yüzüncü Yıl Üniversitesi 1982 yılında kurulmuş olup 11 fakülte, 3 enstitü ve 10 yüksekokul ile eğitim vermeye devam etmektedir. Bitlis Eren, Hakkâri ve Muş Alparslan üniversiteleri ise son yıllarda kurulmuş olup örgütlenme faaliyetlerine devam etmektedirler.

Son yıllarda yapılan sağlık yatırımları, sağlık hizmetlerinin sunumunda yaşanan güçlükleri önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak kırsal kesimin sağlık hizmetlerine erişiminde özellikle kış aylarında problemler devam etmektedir.

Temel kalkınma göstergelerinden olan bebek ölüm oranı 2009 yılı için binde 18,05 olarak gerçekleşmiştir. Bölge nüfusunun %90,9'u herhangi bir sağlık güvencesi kapsamında yer almaktadır. Bu nüfusun 1.014.044'ü ise yeşil kartlı olarak sağlık hizmetlerden faydalanmaktadır.

2010 yılı verilerine göre Bölge'de mevcut 1.012 derneğin %5'ini kadın ve %2'sini de engelli dernekleri oluşturmaktadır. Kadın ve engelli derneklerinin %50'sinden fazlası Van İli'nde bulunmaktadır. Bölge'de yer alan faal derneklerin Türkiye'deki faal dernekler toplamına oranı %1,4'tür. Bölge'de yer alan derneklerin büyük bir kısmı bağış ve yardımlar ile faaliyetlerini sürdürmekte olup finansal ve idari yönetim açısından sıkıntılar yaşamaktadır.

Ekonomik Yapı

2001 yılı TÜİK verilerine göre kişi başına düşen GSYİH açısından 26 bölge değerlendirildiğinde TRB2 Bölgesi 25. sıradadır. İller bazında bir karşılaştırma yapıldığında ise Van 72, Hakkâri 76, Bitlis 78, Muş ise 80. sırada yer almaktadır.

2009 yılı verilerine göre; Bölge'de işgücüne katılım ve istihdam oranlarının Türkiye geneli oranından düşük olduğu görülmektedir. İşgücüne katılım oranının en fazla olduğu il Bitlis (%42,9), en düşük olduğu il ise Hakkâri (%38,2) iken ülke genelinde bu oran %47,9'dur. Ülke genelinde istihdam oranı %41,2 iken Bölge'de bu oranın en fazla olduğu il % 36,8 ile Bitlis, en düşük olduğu il %30,7 ile Hakkâri'dir. Bölge'de işsizlik oranının (%16,45) ülke geneli işsizlik oranı olan %14'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Hakkâri %19,7 işsizlik oranıyla Bölge illeri arasında en yüksek işsizlik oranına sahip olup ülke sıralamasında ise 81 il içinde üçüncüdür.

2008 yılına ilişkin veriler ışığında TÜİK tarafından yapılan gayrisafi katma değer analizine göre, Bölge içerisinde yaratılan katma değer hizmetler sektörü payı %62,9 olarak gerçekleşmiş olup, bu değer ülke genelinde hizmetler sektörü payı olan %64,3 değerine çok yakındır. Sanayi sektörünün payı % 15,8 ile ülke genelinde sanayi sektörünün payı olan %27,2'nin altında iken tarım sektörünün payı % 21,3 olarak ülke genelinde tarım sektörünün payı olan %8,5'in oldukça üzerinde gerçekleşmektedir.

Bölge'nin tarımsal faaliyetleri büyük oranda hayvancılık üzerinde yoğunlaşmıştır. 2008 yılı itibarıyla 1,3 milyar TL olan tarımsal üretim değerinin %55'i hayvansal üretim ve %45'i bitkisel üretime aittir. Bölge'nin iklimi ve coğrafi yapısı küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık için uygun bir ortam sağlamaktadır.

TÜİK 2009 yılı verilerine göre Türkiye toplam küçükbaş hayvan mevcudunun %16'sı TRB2 Bölgesi'nde olup 26 bölge içerisinde birinci sırada yer almaktadır. Düzey 2 bölgeleri arasında en fazla büyükbaş ve küçükbaş hayvana sahip bölgelerden olmasına rağmen hayvansal ürün üretimi diğer bölgelere kıyasla oldukça düşük düzeydedir. Bu durumun ortaya çıkmasında verimsiz hayvan ırklarının yaygınlığı, çayır meraların yanlış kullanımı, hayvancılıkla uğraşan kesimin bilgi seviyesinin düşük olması gibi etmenler önemli rol oynamaktadır.

Bölge'nin aktif denebilecek nitelikteki tek organize sanayi bölgesi Van İli'ndedir. Muş OSB yeni kurulmuş olup sadece bir işletme faaliyete geçmiştir. Bitlis ve Hakkâri illerinde OSB kurulmuş olmasına rağmen henüz faaliyete geçmemiştir.

2002 yılı TÜİK verilerine göre imalat sanayinde faaliyet gösteren yerel birimlerin sektörlere dağılımına göre; Bölge'de öne çıkan beş sektör şu şekilde sıralanmaktadır:

- **Gıda ürünleri ve içecek imalatı,**
- **Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç) saz, saman ve benzeri malzemeden örülerek yapılan eşyaların imalatı,**
- **Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması,**
- **Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı,**
- **Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar**

İmalat sektörü istihdamının sektörlere dağılımına göre Bölge'de öne çıkan beş sektör:

- **Gıda ürünleri ve içecek imalatı**
- **Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç), saz, saman ve benzeri malzemeden örülerek yapılan eşyaların imalatı**
- **Giyim eşyası imalatı, kürkün işlenmesi ve boyanması**
- **Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı**
- **Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı**

Bölge, maden çeşitliliği ve rezervleri bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Bölge'nin metalik madenlerden; bakır, kurşun, çinko, krom, demir, nikel, titan ve manganez, endüstriyel hammaddelerden ise; mermer, pomza, perlit, grafit, disten, kireçtaşı, linyit, kükürt, çimento hammaddeleri, alçıtaşı, bazalt, obsidyen, kil, barit gibi madenlere sahip olduğu bilinmektedir (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2010).

Bölge, coğrafi konumu ile geçmişte pek çok kültürün yaşam bölgesi olmuştur. Bu nedenle doğal, tarihi ve kültürel değerler açısından da oldukça zengindir. Urartu ve Selçuklu dönemlerine ait varlıkların yanı sıra Van Gölü ve adaları gibi doğal zenginlikleri, nadir kuş türlerinin göç yolları üzerinde olması ile Bölge'de kültür turizmi, kış turizmi, kıyı turizmi, kuş gözlemi gibi alternatif turizm türleri potansiyeline sahiptir. Ancak; tüm Bölge'de sadece 23 Bakanlık işletme belgeli tesis, 1.016 oda, 2.213 yatak kapasitesi bulunmakta ve bu tesislerin % 43'ü, oda sayısının % 53'ü, yatak kapasitesinin % 55'i ise Van'da bulunmaktadır. Konaklama tesislerinin niceliksel yetersizliğinin yanında, 5 yıldızlı otel ya da alternatif konaklama tesisi de bulunmamaktadır. Bu durum turizm sektörünün ekonomik katma değer yaratma kapasitesinin yeterince kullanılamamasına neden olmaktadır.

TRB2 Bölgesi, güneş enerjisi potansiyeli açısından ülkemizin en zengin bölgeleri arasında yer almaktadır. Elektrik İşleri Etüt İdaresi tarafından hazırlanan Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası verilerine göre Bölge illerindeki yıllık ortalama güneş enerjisi global radyasyon değeri m² başına Van için 1635 kWh, Hakkâri için 1610 kWh, Bitlis için 1604 kWh ve Muş için 1591 kWh olarak ölçülmüştür. Bölge'nin tüm illerinde bu değer 1524 kWh olan Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölge illerinin yıllık ortalama güneşlenme süreleri de Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

Aşağıda belirtilen yatay temalar, Bölge Planı stratejilerinin uygulanmasına yönelik tüm faaliyet, proje ve programların tasarlanma ve gerçekleştirilme sürecinde uygun düştüğü ölçüde dikkate alınacaktır. Söz konusu temalardan bazıları Bölge Planı'nda ayrıca hedef ve strateji olarak tanımlanmıştır. Bunun nedeni, bu temaların temel sorun olarak görülerek bu sorunların çözümüne yönelik doğrudan stratejilerin belirlenmesi gerekliliğidir. Öte yandan, aşağıda yer alan temalar sosyal ve ekonomik hayatın tümüyle yakından ilgili olması nedeniyle yatay tema olarak belirlenmiştir.

- **Fırsat eşitliğinin sağlanması**
- **Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması**
- **Yenilenebilir enerji kullanımının özendirilmesi**
- **Dezavantajlı grupların önceliklendirilmesi**
- **Çevre bilincinin geliştirilmesi**

VİZYON

YER ALTI VE YERÜSTÜ ZENGİNLİKLERİ İLE BEŞERİ SERMAYESİNİ KATILIMCI BİR ANLAYIŞLA HAREKETE GEÇİREREK, 2023 YILINDA SOSYAL VE EKONOMİK REFAHINI ÜLKE ORTALAMASININ ÜZERİNE ÇIKARMIŞ VE BU REFAHTAN HER BİREYİN ADİL BİR ŞEKİLDE FAYDALANDIĞI, DOĞAYLA BARIŞIK BİR BÖLGE OLMAK

AMAÇ

TARIMSAL ÜRETİMDE VERİMLİLİK, ÇEŞİTLİLİK VE KATMA DEĞERİN ARTIRILMASI

TARIM DIŞI POTANSİYEL SEKTÖRLERİN HAREKETE GEÇİRİLMESİ

BEŞERİ VE SOSYAL SERMAYENİN GELİŞTİRİLMESİ

KENTSEL VE KIRSAL ALTYAPININ İYİLEŞTİRİLMESİ

HEDEFLER

Hayvancılık ve hayvancılığa dayalı gıda sanayi potansiyelinin harekete geçirilmesi

Bitkisel ürün üretiminde veriminin ve çeşitliliğin artırılması

Sebze ve meyveciliğin geliştirilmesi

Su ürünleri üretimi ve katma değerinin artırılması

Yöresel tarım ürünlerinin marka değerinin artırılması

Özellikle emek yoğun sektörler başta olmak üzere imalata dayalı sanayi potansiyelinin değerlendirilmesi

Madencilik ve madenciliğe dayalı sanayinin geliştirilmesi

Turizm sektörünün canlandırılması

Sınır ticaretinin geliştirilmesi

Bireyin bilgi seviyesinin yükseltilmesi

Sosyal yaşam bilincinin geliştirilmesi

Sivil Toplum Kuruluşları'nın özendirilmesi ve geliştirilmesi

Sağlık altyapısının iyileştirilmesi

Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi

Çevre ve enerji altyapısının iyileştirilmesi

Sosyal alanların zenginleştirilmesi

Yatırım altyapısının iyileştirilmesi

-VI-

HAZIRLAYANLAR

AD – SOYAD	KURUMDAKİ POZİSYONU	PLAN HAZIRLAMA SÜRECİNDEKİ GÖREVİ
VOLKAN GÜLER	PLANLAMA, PROGRAMLAMA VE KOORDİNASYON BİRİMİ BAŞKANI	GENEL KOORDİNATÖR
AHMET ALTUNBAY	YATIRIM DESTEK OFİSİ UZMANI	SANAYİ SEKTÖRÜ
ALİ KILIÇER	PROGRAM YÖNETİM BİRİMİ UZMANI	MADENCİLİK SEKTÖRÜ
BADE ALTUNEL	PROGRAM YÖNETİM BİRİMİ UZMANI	SANAYİ SEKTÖRÜ
GİZEM KILIÇ	PLANLAMA, PROGRAMLAMA VE KOORDİNASYON BİRİMİ UZMANI	ALTYAPI SEKTÖRÜ
HALİL İBRAHİM GÜRAY	İZLEME VE DEĞERLENDİRME BİRİMİ UZMANI	TARIM SEKTÖRÜ
HARUN KAPTANER	PLANLAMA, PROGRAMLAMA VE KOORDİNASYON BİRİMİ UZMANI	SOSYAL SEKTÖR
HİLAL AYDIN	PLANLAMA, PROGRAMLAMA VE KOORDİNASYON BİRİMİ UZMANI	TURİZM SEKTÖRÜ
NURETTİN POLAT	PROGRAM YÖNETİM BİRİMİ UZMANI	TARIM SEKTÖRÜ
SİNAN SARIKAYA	YATIRIM DESTEK OFİSİ UZMANI	ENERJİ SEKTÖRÜ
TAMER KAMACI	İZLEME VE DEĞERLENDİRME BİRİMİ UZMANI	ÇEVRE SEKTÖRÜ
VEDİDE ZEYNEP ÜNAL	PLANLAMA, PROGRAMLAMA VE KOORDİNASYON BİRİMİ UZMANI	SANAYİ SEKTÖRÜ

-VII-

KISALTMALAR

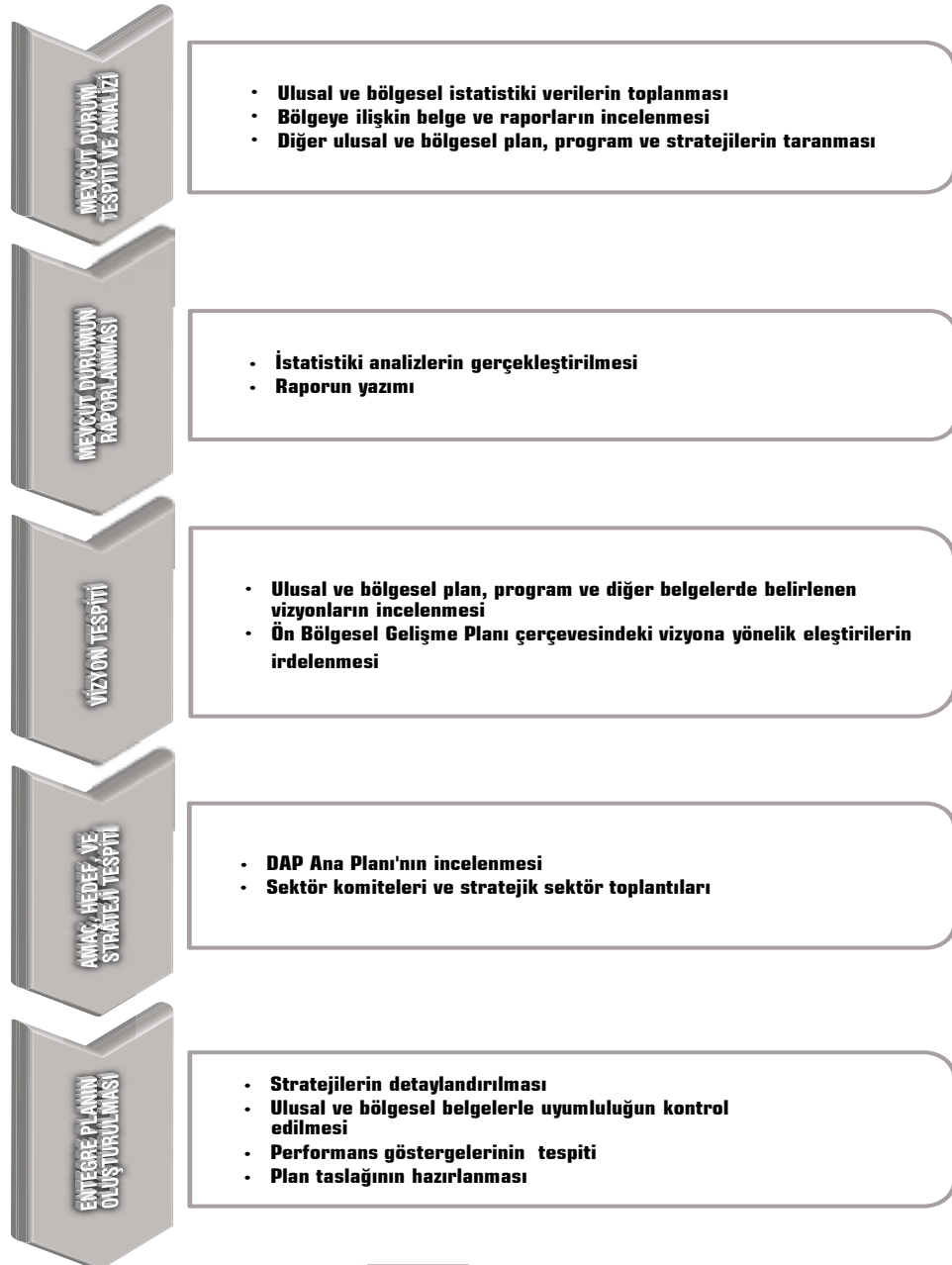
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
Bi-KA	Bitlis Katı Atık Birliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
CSP	Yoğunlaştırılmış Güneş Enerjisi
CMDP	Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DAKP	Doğu Anadolu Kalkınma Programı
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DHMi	Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DSİ	Devlet Su İşleri
EİE	Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğu
ENH	Enerji Nakil Hatları
GES	Güneş Enerjisi Santrali
GSİS	Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GZFT	Güçlü - Zayıf Yönler; Fırsatlar – Tehditler
HACCP	Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları
HES	Hidroelektrik Santral
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
KTB	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
MİGEM	Maden İşleri Genel Müdürlüğu
MTA	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğu
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
PV	Fotovoltaik
REPA	Rüzgar Enerjisi Potansiyel Atlası
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
THY	Türk Hava Yolları
TKB	T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TRB1 Bölgesi	Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerini kapsayan Düzey 2 Bölgesi
TRB2 Bölgesi	Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerini kapsayan Düzey 2 Bölgesi
TTKKMB	Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TÜGEM	Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
VANÇEB	Van Mahalli İdareleri Sürdürülebilir Çevre Yönetimi Birliği

-VIII-

PLAN HAZIRLAMA SÜRECİ VE KATILIMCILIK

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 2009 yılı Temmuz ayında personelin göreve başlamasının ardından Ön Bölgesel Gelişme Planı'nı hazırlamasıyla birlikte 2011 – 2013 yıllarını kapsayacak olan Bölge Planı'na altlık oluşturacak çalışmalara başlamıştır. Bu çerçevede, Bölge'de yer alan kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, odalar, dernekler, birlikler ve özel sektör temsilcilerinden oluşan çeşitli sektörel komiteler (Çevre, KOBİ, Tarım ve Turizm Komiteleri) oluşturulmuştur. İki aylık dönemler itibarıyla gerçekleştirilen toplantılar ile Bölge'nin ilgili sektöre ilişkin sorunları ve çözüm önerileri görüşülerek Bölge Planı için çerçevenin belirlenmesine çalışılmıştır.

Bölge Planı, temel olarak beş adımda hazırlanmıştır. Birinci adım Bölge'ye ilişkin verilerin toplanması ve ulusal ve bölgesel plan, program ve diğer belgelerin incelenmesinden ibarettir. İkinci adımda, mevcut durumu ortaya çıkaran raporun hazırlanması gerçekleştirilmiştir. Üçüncü adımda, vizyon ve stratejik sektörlerin tespiti gerçekleştirilmiştir. Dördüncü adımda, GZFT analizleri yapmak ve sorunları tartışıp çözüm önerileri geliştirmek üzere sektörel toplantılar düzenlenmiştir. Son olarak beşinci adımda ise Bölge Planı'nın yazım aşaması tamamlanarak Kalkınma Kurulu'nda tartışmaya açılmıştır. Toplantıda, Plan'a ait vizyon önerileri kurul üyelerince tartışılarak, yapılan moderasyonun ardından Bölge Planı vizyonu karara bağlanmıştır.

İstatistikî verileri toplamak üzere, yaklaşık 240 kurum ve kuruluştan resmi yazı ile ilgili oldukları alana ilişkin sahip oldukları veriler talep edilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde resmi yazı ile sınırlı kalınmayarak illere ve ilçelere ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bir yandan ilgili yöredeki kamu kurum ve kuruluşlarından istatistikî veriler yüz yüze görüşmeler ile temin edilmeye çalışırken öte yandan yerel aktörlerin bulundukları yöreye ilişkin sorunların çözümüne yönelik fikirleri alınmıştır. İstatistikî veriler toplanmaya çalışılırken ulusal ve bölgesel düzeyde hazırlanan başlıca aşağıdaki plan, program, rapor ve belgeler incelenmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı
Doğu Anadolu Projesi Ana Planı
Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
Selçuklu Bölgesi Kültürel Temalı Gelişme ve Eylem Planı
Van Gölü Atık Su Eylem Planı
Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planı
Tarım Bakanlığı Orta Doğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı
Bitlis, Muş, Van Çevre Düzeni Planı
Türkiye İstatistik Kurumu Bölgesel İstatistikleri
İl çevre durum raporları
İl turizm envanterleri

Uygulanan sayısal analiz yöntemleri (yoğunlaşma katsayısı, değişim payı ve verimlilik analizleri) ve yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bilgiler ışığında mevcut durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Bölge'nin ülke içerisindeki durumunun değerlendirilmesi ve diğer bölgeler ile kıyaslanmasının yanı sıra Bölge içi farklılıkları da tespit etmek amacıyla ilçe düzeyinde de analizler gerçekleştirilmiştir.

Bölge Planı stratejilerinin belirlenmesine temel olan bir diğer çalışma GZFT analizidir. GZFT analizi, 29 – 31 Temmuz 2009 tarihinde gerçekleştirilen Kalkınma Kurulu toplantısının yanı sıra 2010 yılı içerisinde gerçekleştirilen sektörel toplantılar ile saha çalışmaları esnasında ilgili tüm aktörlerin katılımı ile yapılmıştır. Bunun sonucunda, bölgesel düzeyde ortak bir GZFT tablosunun yanı sıra Nüfus, Eğitim, Kültür, Sağlık ve Altyapı, Tarım, Madencilik ve Turizm sektörleri için sektörel GZFT tabloları elde edilmiştir.

2009 yılında hazırlanan Ön Bölgesel Gelişme Planı'nın vizyonu Kalkınma Kurulu toplantısı ile belirlenmiştir. Ancak 2010 yılı içerisinde gerçekleştirilen ilk Kalkınma Kurulu toplantısında alınan kararlar doğrultusunda Plan'ın revize edilmesinde mutabakat sağlanmıştır. Sonuç olarak düzenlenen son Kalkınma Kurulu toplantısında konu görüşülmüş ve Bölge aktörlerinin fikirleri detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Plan çalışmaları kapsamında, Kalkınma Kurulu toplantısı sonuçları, ulusal ve bölgesel plan ve programlarda biçilen rollerden yola çıkarak yeni bir vizyon tanımlanmış ve söz konusu vizyon Kalkınma Kurulu'na kabul edilmiştir.

Vizyonun belirlediği hedef doğrultusunda Bölge'nin 2011 – 2013 döneminde izleyeceği yolu ortaya koymak adına, mevcut durum raporunda da belirtilen potansiyel ekonomik sektörlere yönelik görüşmeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal problemleri görüşmek üzere sosyal sektör temsilcilerinin katılımı ile çeşitli toplantılar gerçekleştirilmiştir. Toplantılarda ilgili sektörün sorunları ve çözüm önerileri masaya yatırılmış ve GZFT analizleri yapılmıştır.

Son olarak, özellikle Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2023 Türkiye Turizm Stratejisi ve 2007 - 2013 Turizm Eylem Planı, DAP Ana Planı ve Ön Bölgesel Gelişme Planı başta olmak üzere ulusal ve bölgesel plan, program ve projeler göz önünde bulundurularak amaç, hedef ve stratejiler kaleme alınmış ve bunlar çerçevesinde performans göstergeleri tayin edilmiştir. Öncelikle resmi istatistik olmayan durumlarda ilgili kurumlardan resmi talep ile veriler temin edilmiştir. Bir sonraki plan döneminde verinin sayı ve niteliğinin artırılması için çalışmalar yapılacaktır.

-IX-

TRB2 BÖLGESİ'NE
GENEL BİR BAKIŞ

A. SOSYAL DURUM ANALİZİ

A.1. Nüfus

1940 yılı nüfus verilerine göre, TRB2 Bölgesi'nin (Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van) nüfusu 292.185 ile Türkiye toplam nüfusunun %1,64'ünü oluşturmaktadır. 1940 – 2010 yılları arasında Türkiye nüfusu yaklaşık 3 kat artış göstermesine karşın Bölge nüfusu 6 kat artış göstererek Türkiye nüfusunun %2,74'ünü oluşturmaktadır. 2010 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre Bitlis 328.767, Hakkâri 251.302, Muş 406.886 ve Van 1.035.418 ile Bölge'nin nüfusu 2.022.373 kişi olarak hesaplanmıştır.

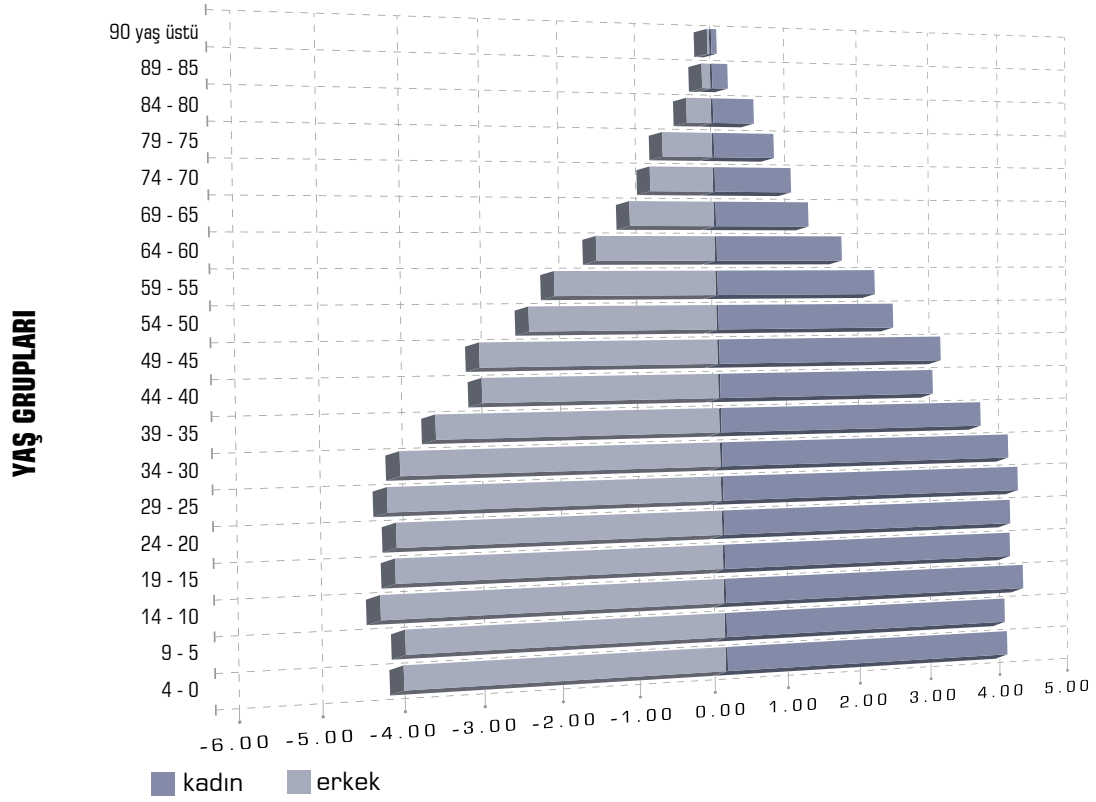
Tablo 2: TRB2 Bölgesi 1940-2010 Yılları Arası Nüfus Değerleri

	Bitlis	Hakkari	Muş	Van	TRB2 Bölgesi	Türkiye
1935	55.688	33.109	67.322	143.434		
1940	68.825	36.446	73.939	112.975	292.185	17.820.950
1945	71.950	35.124	82.699	127.858	317.631	18.7901.74
1950	88.634	44.207	107.286	145.944	386.071	20.947.188
1955	111.187	54.824	136.401	175.250	477.662	24.064.763
1960	128.966	67.766	167.638	211.034	575.404	27.754.820
1965	154.069	83.937	198.716	266.840	703.562	31.391.421
1970	185.473	102.312	234.250	325.763	847.798	35.605.176
1975	218.305	126.036	267.203	386.314	997.858	40.347.719
1980	257.908	155.463	302.406	468.646	1.184.423	44.736.957
1985	300.843	182.645	339.492	547.216	1.370.196	50.664.458
1990	330.115	172.479	376.543	637.433	1.516.570	56.473.035
2000	388.678	236.581	453.654	877.524	1.956.437	67.803.927
2010	328.767	251.302	406.886	1.035.418	2.022.373	73.772.988

Kaynak: (TÜİK ADNKS, 2010)

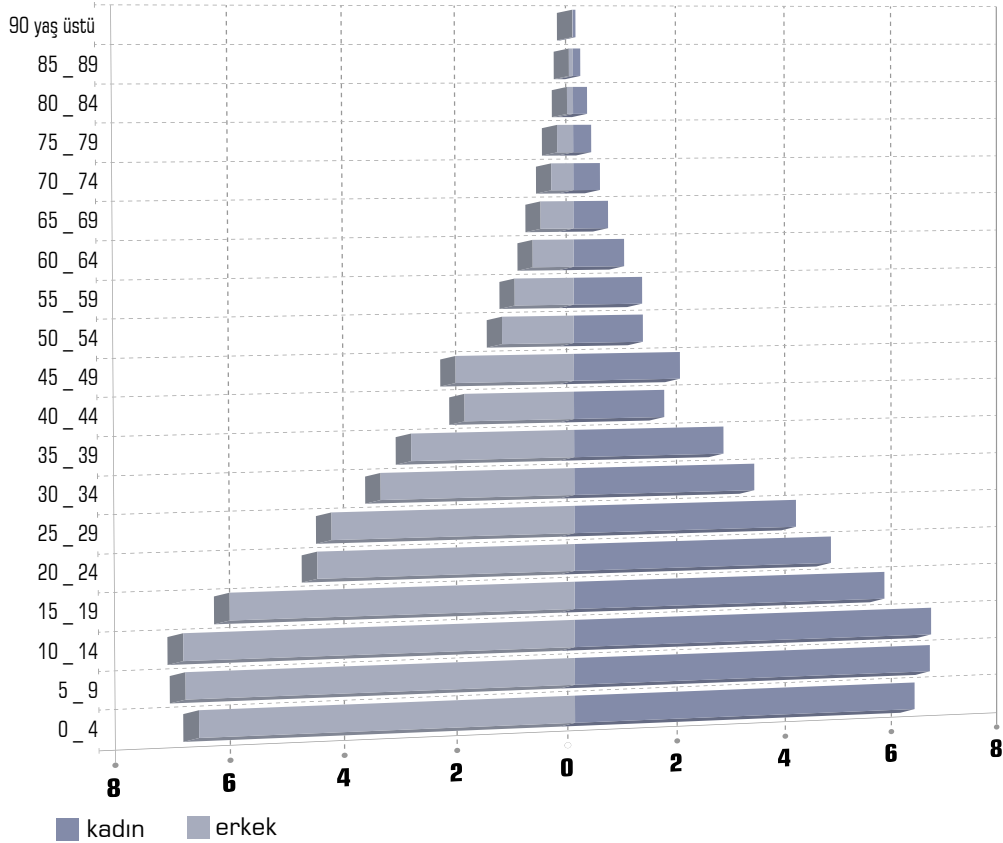
TRB2 Bölgesi'nde sosyal ve ekonomik gelişmeye yönelik adımlar atılırken dikkat edilmesi gereken önemli unsurlardan biri de genç nüfus varlığının oldukça yüksek olmasıdır. 2009 TÜİK verilerine göre, medyan yaş Türkiye'de 29 ve TRB2 Bölgesi'nde 19 olarak hesaplanmıştır. Aşağıda yer alan nüfus piramidi şekilleri de bu durumu açıkça ortaya koyarak TRB2 Bölgesi'ndeki nüfus dağılımının Türkiye geneline göre daha düşük yaş gruplarında yoğunlaştığını göstermektedir.

Şekil 2:Türkiye Nüfus Piramidi

Kaynak: (TÜİK ADNKS, 2010)

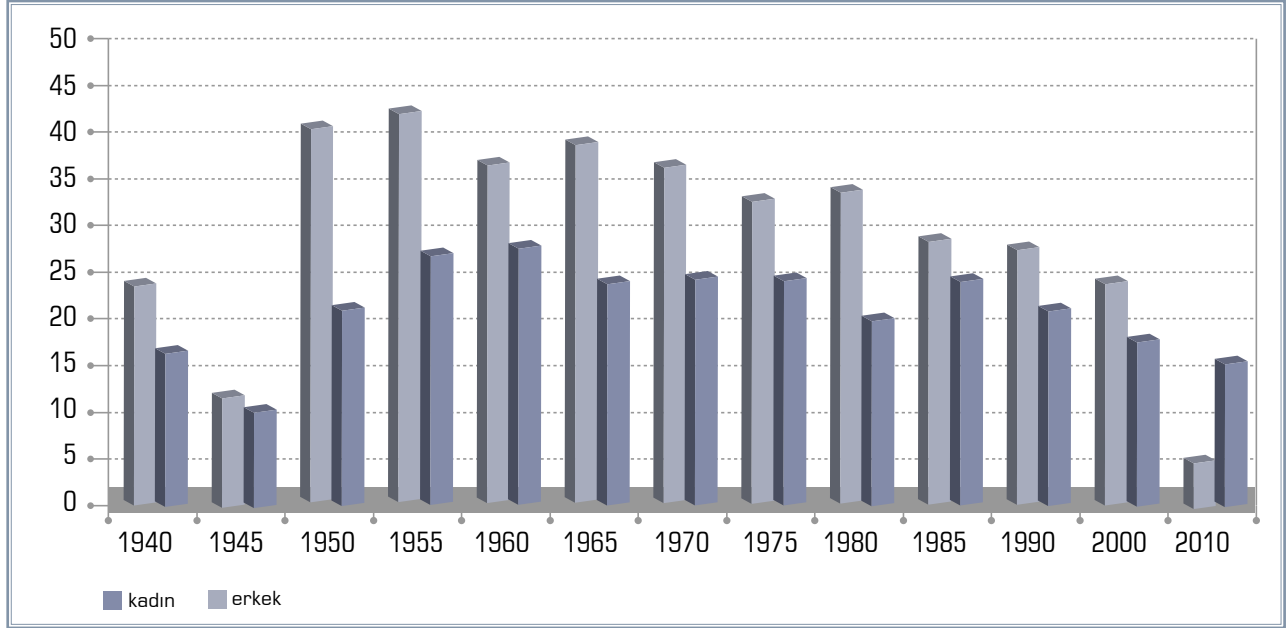
Şekil 3: TRB2 Bölgesi Nüfus Piramidi

Kaynak: (TÜİK ADNKS, 2010)

1940 - 2010 döneminde Bölge'nin nüfus artış hızı Türkiye nüfus artış hızına göre daha fazla iken, Bitlis, Hakkâri ve Muş illerinin nüfus artış hızı azalış göstermiştir. Bölge'de en düşük yıllık nüfus artışı yaklaşık - %0,7 ile 1945 ve 2010 dönemlerinde Hakkâri, en yüksek yıllık nüfus artış hızı ise yaklaşık %52 ile 1950 - 1955 dönemlerinde Muş'ta gerçekleşmiştir. 2010 yılında, TRB2 Bölgesi dâhilindeki dört ilden Van ili dışında kalan illerin yıllık ortalama nüfus artış hızı (-%0,6) Türkiye ortalamasının altındadır.

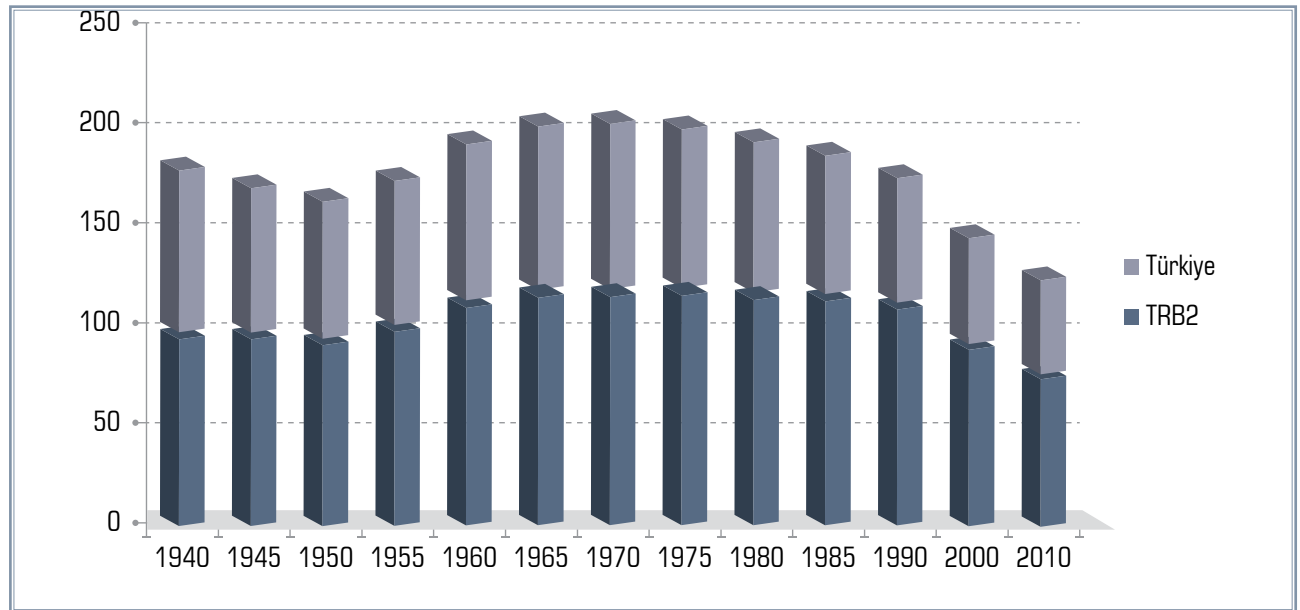
Şekil 4: TRB2 Nüfus Artış Hızı

Kaynak: (TÜİK, 2000 Genel Nüfus Sayımı) (TÜİK ADNKS, 2010)

1970 yılından itibaren Türkiye'de toplam yaş bağımlılık oranı sürekli düşme eğilimindedir. Bölge'nin yaş bağımlılık oranı ise 1975 yılından itibaren sürekli düşme eğilimi göstermesine rağmen ülke ortalamasının iki katı kadardır.

Şekil 5: Yaş Bağımlılık Oranları (%)¹

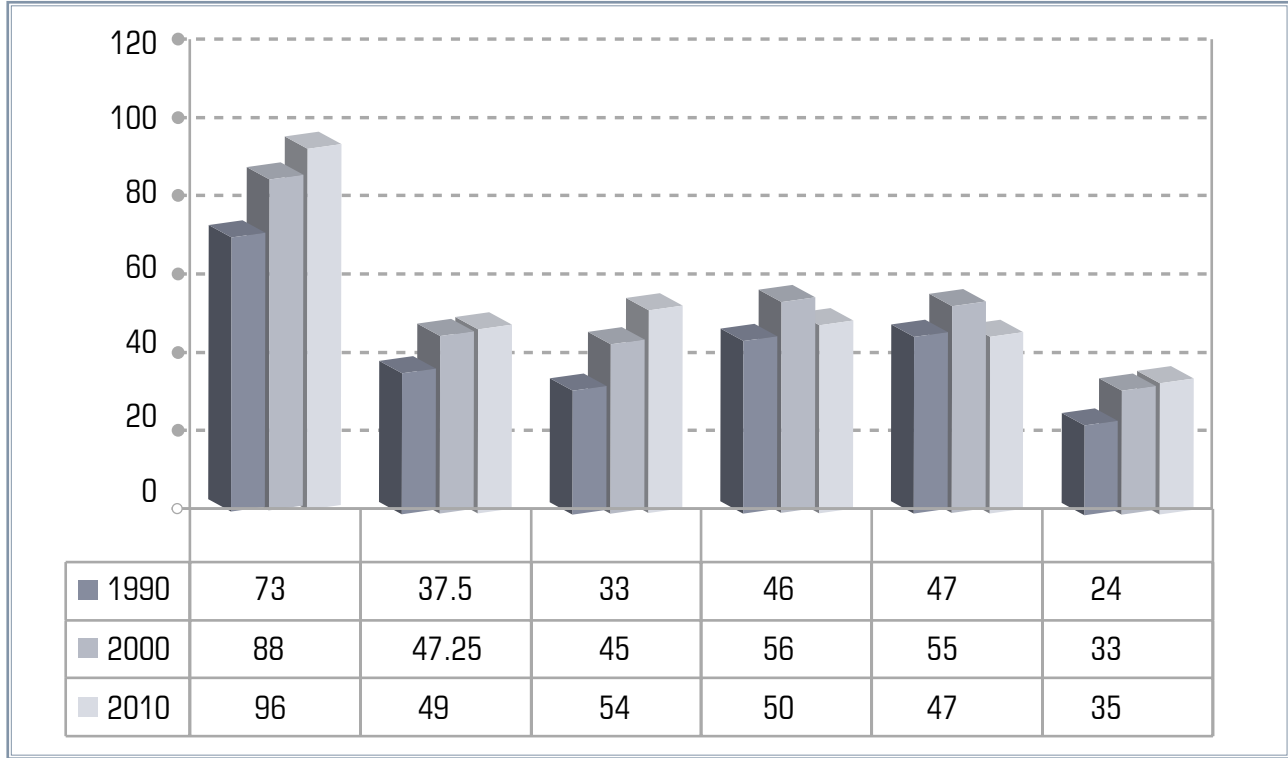

Kaynak: (TÜİK, 2010) (TÜİK, 2000 Genel Nüfus Sayımı)

¹ Yaş Bağımlılık Oranı: 0-14 ve 65 ve daha yukarı yaştaki nüfusun, 15-64 yaş grubundaki nüfusa oranının yüzde olarak ifadesidir.

Bölge’de nüfus yoğunluğu 1990 yılından itibaren hızlı bir artış göstermiştir. Bölge’de 1990 yılında kilometrekareye düşen kişi sayısı 38 iken, 2010 yılında 49’a çıkmıştır. Aynı dönemde ülke genelinde nüfus ortalaması kilometrekareye 73 kişiden 96 kişiye yükselmiştir ki bu Bölge değerlerinin yaklaşık iki katıdır.

Şekil 6: TRB2 Bölgesi’nin Nüfus Yoğunluğu

Kaynak: (TÜİK, 2000 Genel Nüfus Sayımı) (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2010)

Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 2009 yılında hazırlık çalışmalarına başlanan Muş-Bitlis-Van Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı kapsamında 2035 yılı için nüfus projeksiyonları yapılmıştır. Çevre Düzeni Planı kapsamında yapılan nüfus projeksiyonları öncelikle dört ayrı yöntem (Üstel, bileşik faiz, aritmetik ve doğrusal regresyon yöntemleri) ile hesaplanmıştır. Uygulanan dört yöntem ile ortaya çıkan sonuçların aritmetik ortalaması alınarak 2035 yılı için nihai projeksiyonlar belirlenmiştir.

Tablo 3: Bitlis, Muş ve Van İlleri’nin 2035 Yılı Nüfus Projeksiyonu

	2008	2035				
		Üstel	Bileşik Faiz	Aritmetik	Doğrusal Regresyon	4 Yöntem Ortalaması
Bitlis	192.961	813.021	756.147	410.404	355.159	583.682
Muş	202.416	518.306	508.614	389.863	369.095	446.544
Van	570.612	1.888.148	1.812.376	1.173.594	1.185.677	1.469.948

Kaynak: (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2011)

Çevre Düzeni Planı kapsamında yapılan nüfus projeksiyonlarının 2035 yılına ilişkin olması, Hakkâri İlinin bir diğer planlama bölgesine dahil olması ve planlama çalışmalarının tamamlanmamış olması nedeniyle 2011 - 2013 Bölge Planı kapsamında ülkemizdeki tüm iller için kuşak bileşen yöntemi kullanılarak hesaplanan başka bir nüfus projeksiyonu çalışmasından faydalanılmıştır. (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2011)

Söz konusu çalışmada, ADNKS-2008 veritabanı ana veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Dört ilin başlangıç yılı nüfusu, yaş ve cinsiyet ayrımında ve kır-kent düzeyinde ele alınmıştır. Öte yandan 2007- 2008 ADNKS İç Göç İstatistikleri de göç varsayımları oluşturma aşamasında girdi olacak şekilde kullanılmıştır. Her il için toplam göçün büyüklüğü ve yönü ile cinsiyet temelinde yaşlara göre yüzde dağılımları hesaplanmıştır.

Kentleşme oranlarının gelecekteki eğilimlerinin varsayımları oluşturulurken ADNKS-2007 ve ADNKS-2008 değerlerinin yanı sıra GNS-1990 ve GNS-2000 verileri de kullanılmıştır. Geçmişteki eğilimin geleceğe yansıtılmasında her düzey için bu şekilde bir hesaplama yapılmış ve ayrı ayrı kent nüfusunun yüzde oranları ele alınmıştır. Ayrıca, illerin geçmişteki ve gelecekteki TDH (Toplam Doğurganlık Hızı) eğilimleri için GNS-2000 verisindeki il temelinde TDH tahminleri kullanılmıştır. Bu çalışma çerçevesinde elde edilen aşağıdaki tabloya göre, Bitlis ve Muş illerinin nüfusu 2011 - 2013 yılları arasında azalma eğiliminde, Hakkâri ve Van illerinde ise artma eğilimindedir.

Tablo 4: TRB2 Bölgesi Nüfus Projeksiyonu

	2011	2012	2013
Bitlis	322.093	320.067	317.820
Hakkâri	291.801	303.284	314.949
Muş	377.615	368.049	358.135
Van	1.076.080	1.100.527	1.125.180
TRB2 Bölgesi	2.067.589	2.091.927	2.166.084

Kaynak: (KARAKAYA, 2009)

Çalışma kapsamında kentsel ve kırsal alanların nüfus artış hızına bakıldığında ise, kırsal alanlarda son üç yıllık süreç içinde azalma olduğu ve göçlerin de etkisiyle kentleşme oranlarının arttığı ortaya konmuştur. Özellikle 2013 yılında Van İli kent nüfusu 500.000 kişiye ulaşarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde en yüksek kent nüfusuna sahip il konumuna yükselecektir.

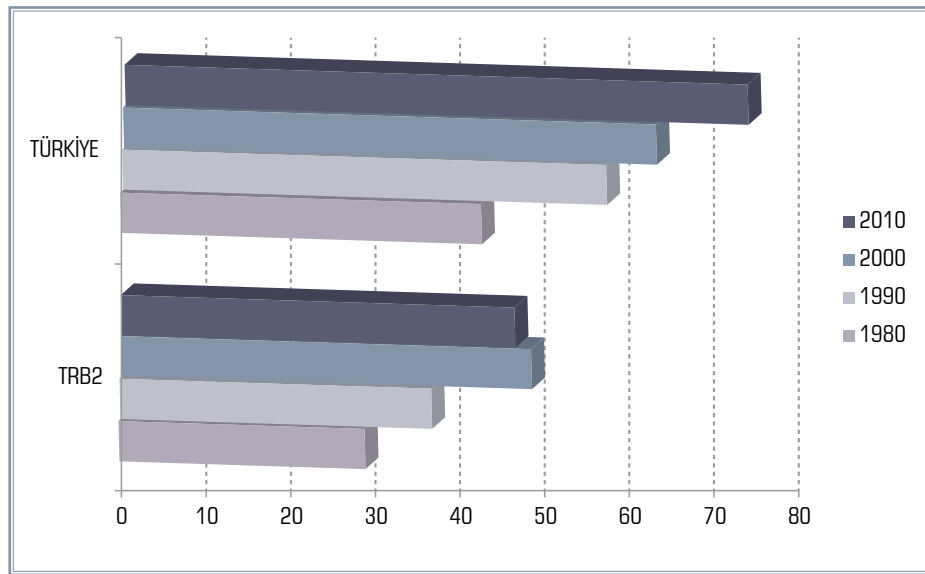
A.2. Göç

1980 - 2010 yılları verilerine göre hazırlanan aşağıda yer alan tabloya göre, Bölge'nin kentsel nüfusu, kırdan almış olduğu göçlerle son 30 yılda %60'lık bir artış göstermiştir. Kentleşme oranlarına bakıldığında ise en hızlı artış Hakkâri'de yaşanırken Muş İli kentleşme hızında en son sırada kalmıştır. 2010 yılı verilerine göre Bölge'de kentsel nüfus oranı %48 olup, Türkiye ortalamasının (%76) oldukça altındadır.

Tablo 5: Ülke ve Bölge Şehirleşme Oranları (1980-2010)

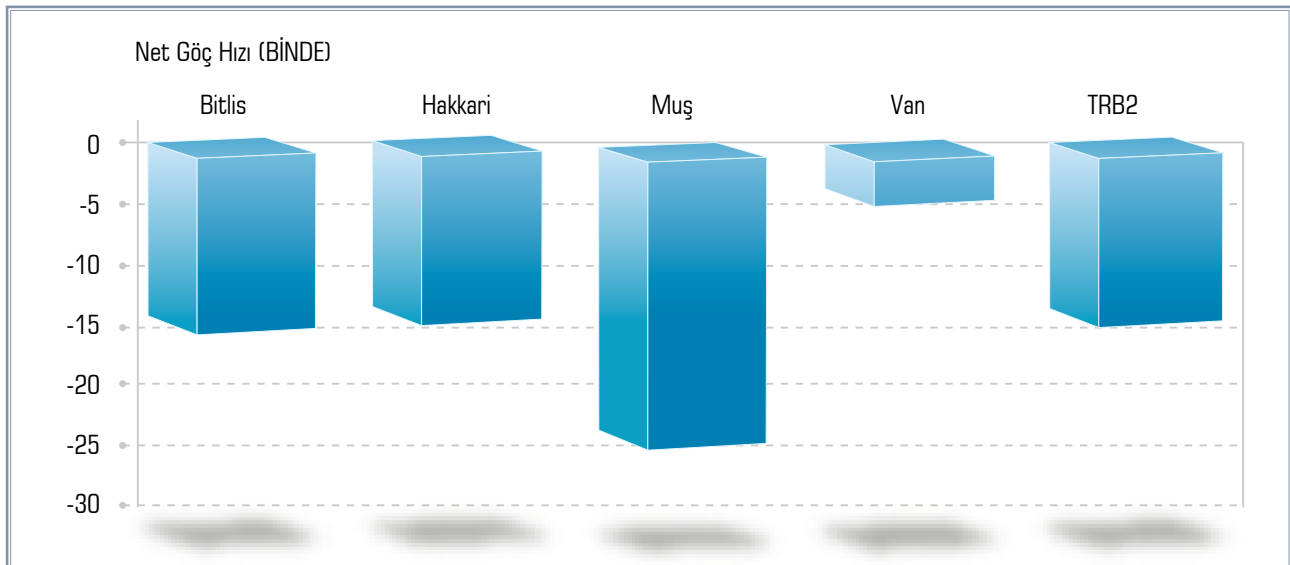
	1980		1990		2000		2009	
	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu
Bitlis	36	64	44	56	56	44	51	49
Hakkari	28	72	41	59	59	41	54	46
Muş	24	77	27	73	35	65	35	65
Van	33	67	41	59	51	49	52	48
TRB2 Bölgesi	30	70	38	62	49	51	48	52
Türkiye	44	56	59	41	65	35	76	24

Kaynak: (TÜİK, 2000 Genel Nüfus Sayımı) (TÜİK ADNKS, 2010) (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2010)

Şekil 7: Şehirleşme Oranı (%)

Kaynak: (TÜİK, 2000 Genel Nüfus Sayımı) (TÜİK ADNKS, 2010) (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2010)

Bu yıllarda yüksek nüfus artış hızı ve yetersiz istihdam olanakları sebebiyle Bölge dışına da yoğun göç yaşanmıştır (DPT, 2000). Son 35 yıllık göç seyrine bakıldığında 1985 - 1995 yıllarını kapsayan on yıllık süreç Bölge'nin en fazla göç verdiği dönem olarak görülmektedir.

Şekil 8: TRB2 Bölgesi Göç Hızı (2010)

Kaynak: (TÜİK ADNKS, 2010)

Bölge'de 2010 yılı içinde en fazla göç veren il Muş iken en az göç veren il Van'dır. Bu durum Van İli'nin kendi çevresindeki iller için bir çekim merkezi olmasından kaynaklanmaktadır.

A.3. Eğitim

Eğitim, ekonomik büyümenin temel taşlarından biri olan kalifiye iş gücünün yetiştirilmesinde en önemli faktörlerden biridir. Bölge sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına paralel olarak eğitim sıralamasında da son sıralarda yer almaktadır. Eğitim endeksi diğer iller ile karşılaştırıldığında Hakkâri 70, Bitlis 76, Van 77 ve Muş ise 80. sırada yer almaktadır. (DPT, 2003)

Bölge il ve ilçelerinde eğitim alanında fiziki altyapı geliştirmek adına kamu yatırımları artarak devam etmesine rağmen özel sektörün eğitim alanında sunduğu hizmet Bitlis, Muş ve Van il merkezleri ile Erciş İlçesi ile sınırlı kalmıştır. Lisans Yerleştirme Sınavı (LYS) sonuçları çerçevesinde hazırlanan illerin başarı sıralaması sonuçları ile DPT tarafından 2003 yılında hazırlanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'nda yer alan eğitim sektörü sıralaması ile paralellik göstermeye devam etmektedir.

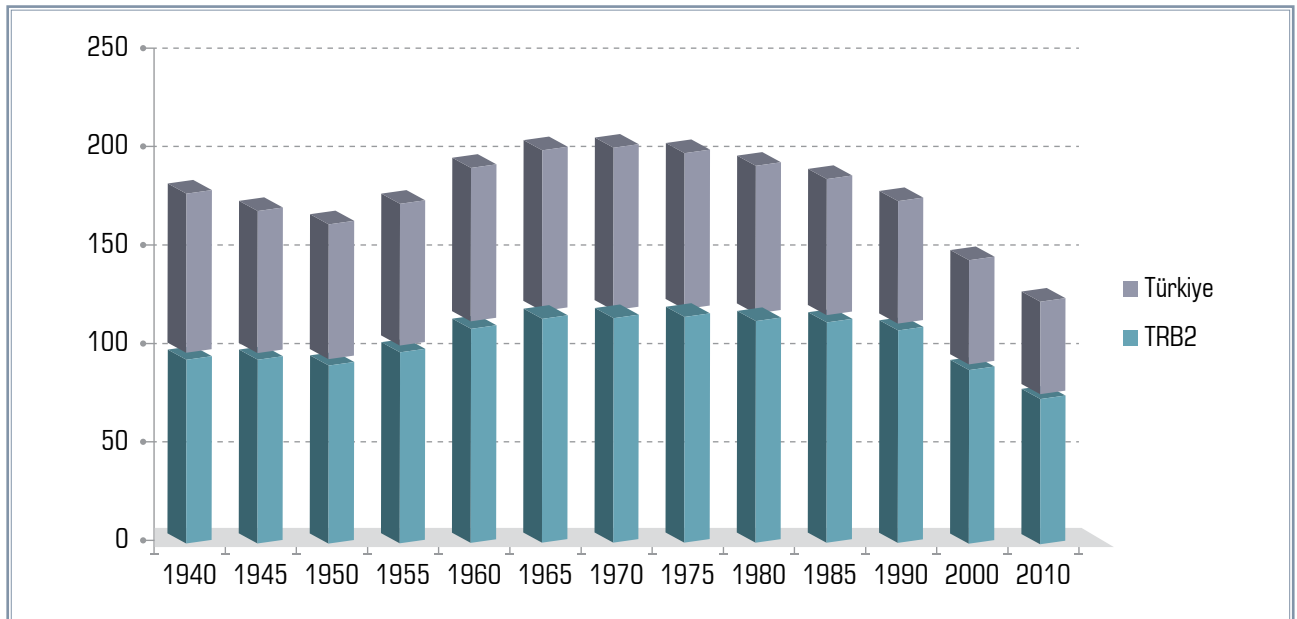
Tablo 6: LYS'de Başvuran ve Yerleşen Aday Sayısına Göre İl Sıralaması (2010)

LYS Sıralaması	
Bitlis	69
Hakkâri	81
Muş	76
Van	77

Kaynak: (ÖSYM, 2010)

Bölge'de okuma-yazma oranları incelendiğinde 2010 verilerine göre 6 yaş ve üzeri nüfusun %11,7'si (199.892 kişi) okuma-yazma bilmemektedir. Okuma-yazma bilmeyenlerin %79,73'ü kadın nüfusundan oluşmaktadır.

Şekil 9: TRB2 Bölgesi Okuma - Yazma Oranı

Kaynak: (TÜİK, 2000 Genel Nüfus Sayımı) (TÜİK ADNKS, 2010)

2010 - 2011 Eğitim-Öğretim yılı TRB2 Bölgesi İl Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre Bölge’de ilköğretimde okuyan kız öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranı %49 olup, bu oran erkek öğrenciler için %51’dir. İlköğretimde kız-erkek öğrenci oranında ciddi bir farklılık gözlenmezken orta öğretime gelindiğinde kız öğrenci oranının (%36) erkek öğrenci oranından (%64) oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Bölge’de bulunan üniversitelerde okuyan öğrenciler arasında bir değerlendirme yapıldığında ise kız öğrencilerin oranının (%31) erkek öğrencilerin oranının (%69) oldukça altında yer aldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Bölge’de eğitim olanaklarını artırmanın yanı sıra eğitimde kadın – erkek fırsat eşitliğinin de sağlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

2010 - 2011 Eğitim-Öğretim Yılı verilerine göre okul öncesi okullaşma oranı, Bölge için %29,65 ile Türkiye ortalaması olan %29,85 ile aynı oranda yer almıştır. İl bazında değerlendirildiğinde Hakkâri’nin %12,92 ile en düşük orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Okul Öncesi Okullaşma Oranları (%)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2	Türkiye
2005-2006	35,12	8,25	13,97	15,31	18,16	-
2006-2007	36,38	14,10	16,29	17,81	21,14	-
2007-2008	29,83	17,67	19,46	19,17	21,53	-
2008-2009	26,21	14,59	25,01	26,06	22,97	-
2009-2010	32,26	20,39	33,59	43,06	32,32	26,92
2010-2011	25,05	12,92	45,31	35,35	29,65	29,85

Kaynak: (İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2010) (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011)

İlköğretimin zorunlu hale gelmesi ve taşınmalı eğitim olanaklarının iyileştirilmesi ilköğretim alanında okullaşma oranının Bitlis, Muş ve Van illerinde ortalama %96,3 olmasını sağlarken Hakkâri ili %92,38 ile bu oranın altında kalmaktadır.

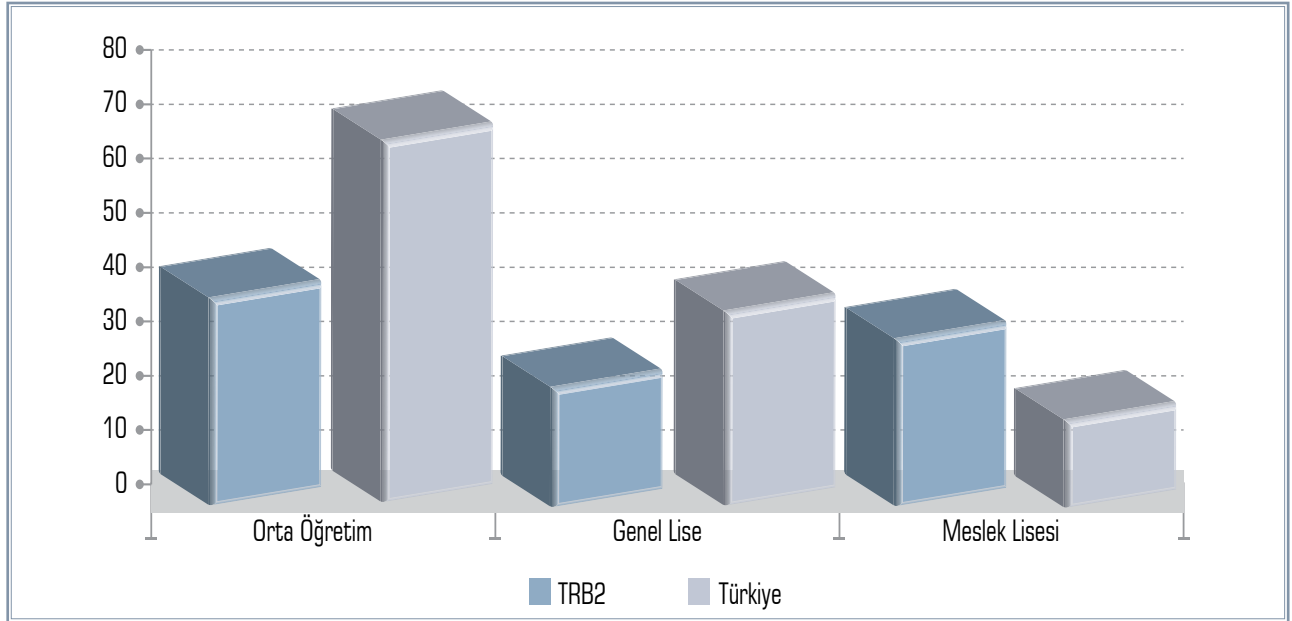
Tablo 8: İlköğretim (Zorunlu Temel Eğitim) Okullaşma Oranı (%)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2	Türkiye
2005-2006	94,19	90,93	99,08	100	96,05	89,77
2006-2007	95,87	93,82	84,55	100	93,56	90,13
2007-2008	92,60	96,59	82,58	100	92,94	97,37
2008-2009	95,37	96,21	97,65	100	97,31	96,49
2009-2010	100,00	99,56	100,00	100	99,89	98,17
2010-2011	95,50	92,38	98,06	95,29	95,31	98,41

Kaynak: (İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2010) (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011)

Bölge genel lise ve meslek lisesi okullaşma oranları incelendiğinde Türkiye ortalamalarına yaklaşıırken, orta öğretim okullaşma oranı açısından %48,47 ile Türkiye ortalaması olan %84,19'un belirgin bir biçimde altındadır.

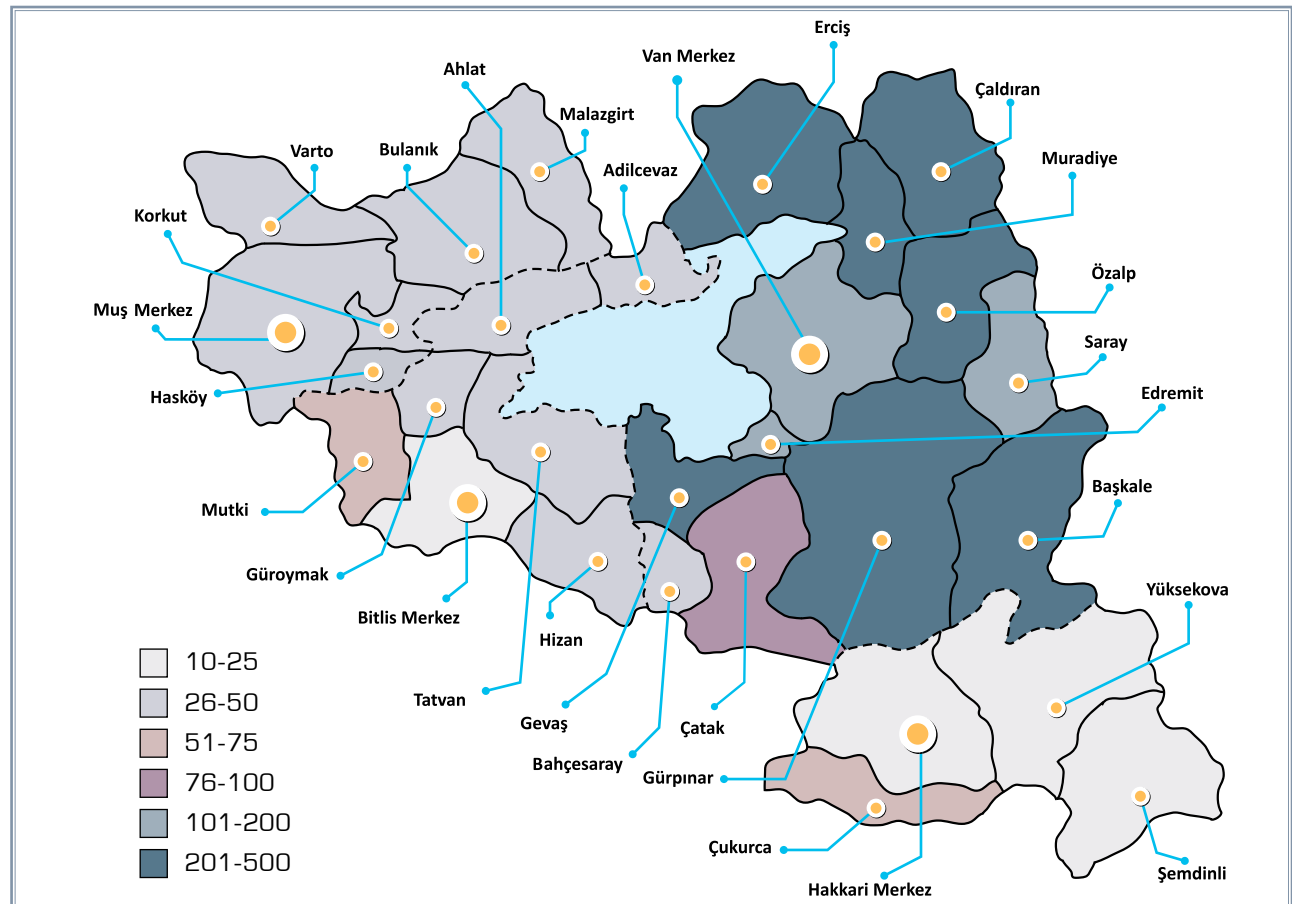
Şekil 10: Orta öğretim, Genel Lise ve Meslek Lisesi Okullaşma Oranları

Kaynak: (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011) (İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2010)

Okul öncesi eğitimde dersliğe düşen öğrenci sayısı 20 olan Bölge, 19 olan ülke ortalamasına oldukça yakındır. Bölge içinde ise Hakkâri İli (17) ülke ortalamasının altında kalan tek ildir.

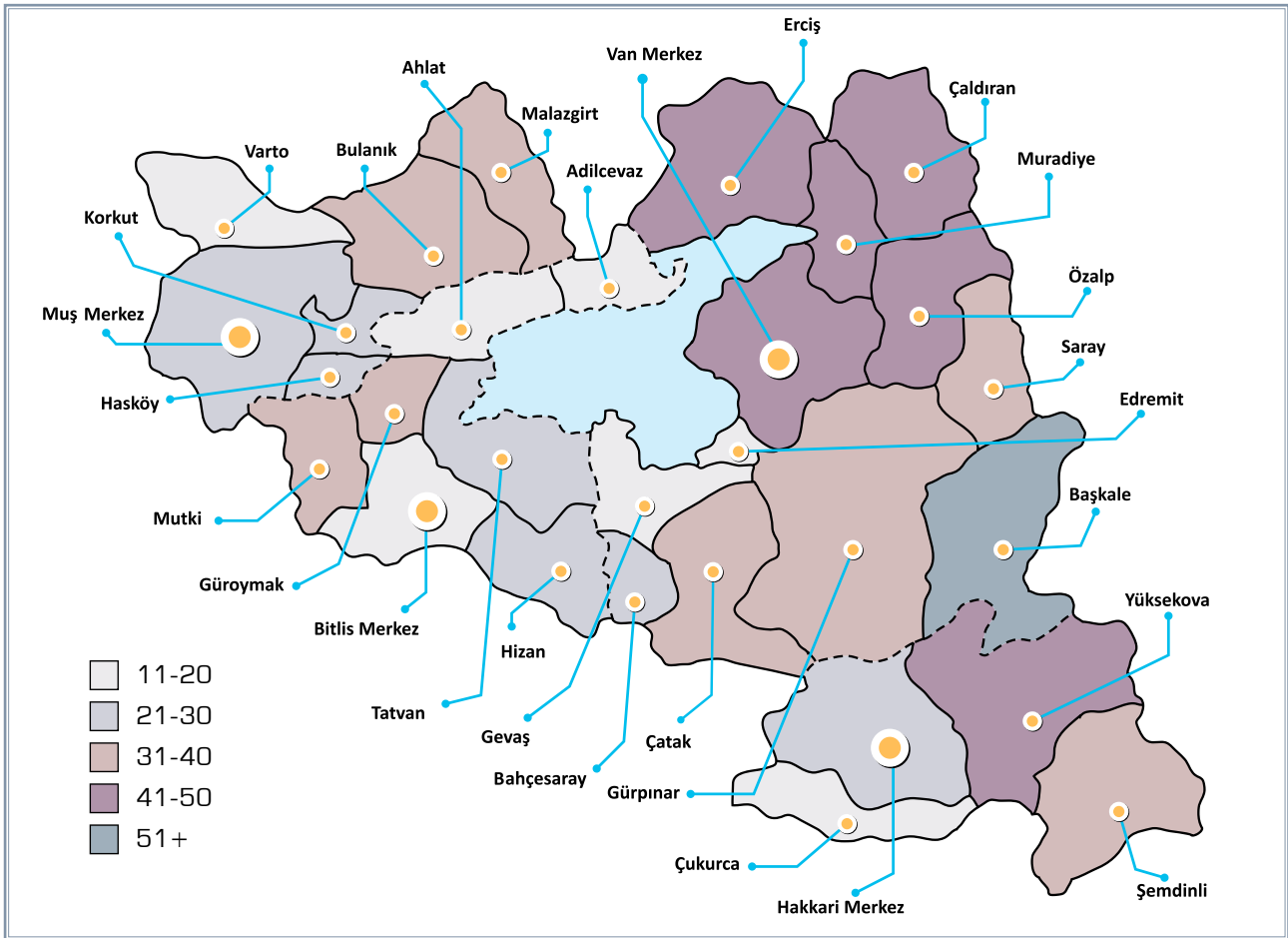
Şekil 11: İlçelerin Okul Öncesi Düzeyde Dersliğe Düşen Öğrenci Sayıları (2010 – 2011)

Kaynak: (İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2010)

Nüfus artış hızının yüksekliği özellikle Van İli ve çevresindeki ilçelerde derslik başına düşen öğrenci sayısının yüksek olmasına yol açmaktadır. Okul öncesi öğretimde dersliğe düşen öğrenci sayısı ortalama 47 kişi olan Van en yüksek ortalamaya sahip ildir. Bitlis, Hakkâri ve Muş'ta derslik başına düşen öğrenci sayısı birbirine yakın olup sırasıyla 20, 26 ve 34'tür. İlçe bazında ise dersliğe düşen en fazla öğrenci Bahçesaray (106), Özalp (70), Çaldıran (58) ve Gürpınar (57) ilçelerindeyken, en az öğrenci Hizan (14), Bitlis Merkez (16), Hakkâri Merkez (16), Ahlat (17) ve Adilcevaz (19) ilçelerindedir. Bölge'de 38,5 olan ilköğretimde dersliğe düşen öğrenci sayısı ülke ortalamasında 26 olarak gerçekleşmiştir.

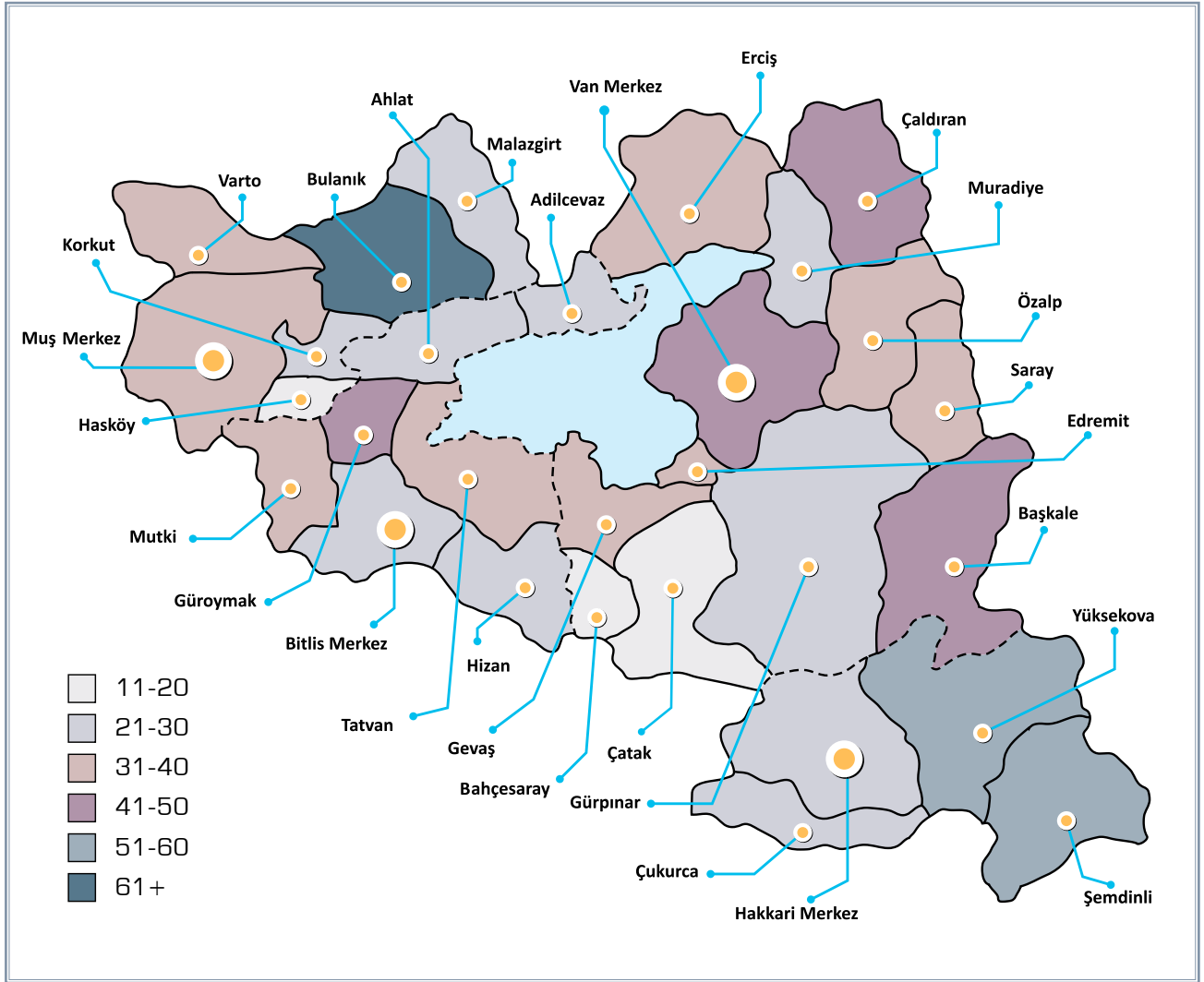
Şekil 12: İlçelerin İlköğretim Düzeyinde Dersliğe Düşen Öğrenci Sayıları (2010 – 2011)

Kaynak: (Milli Eğitim İl Müdürlükleri, 2010)

İlköğretimde ortalama olarak dersliğe düşen öğrenci sayısı yaklaşık 43 kişi olan Van en yüksek ortalamaya sahip ildir. Bitlis, Hakkâri ve Muş'ta bu sayı sırasıyla 31, 39 ve 41 olarak gerçekleşmiştir. İlçe bazında ise dersliğe düşen en fazla öğrenci Van Merkez (57), Başkale (55), Özalp (52) ve Erciş (52) ilçelerindeyken, en az öğrenci Bitlis Merkez (25), Ahlat (26), Adilcevaz (26) ve Edremit (28) ilçelerinde görülmektedir. Ortaöğretimde dersliğe düşen öğrenci sayısının Bölge ortalaması 35 iken ülke ortalaması 40'tır.

Şekil 13: İlçelerin Ortaöğretim Düzeyinde Dersliğe Düşen Öğrenci Sayıları (2010 – 2011)

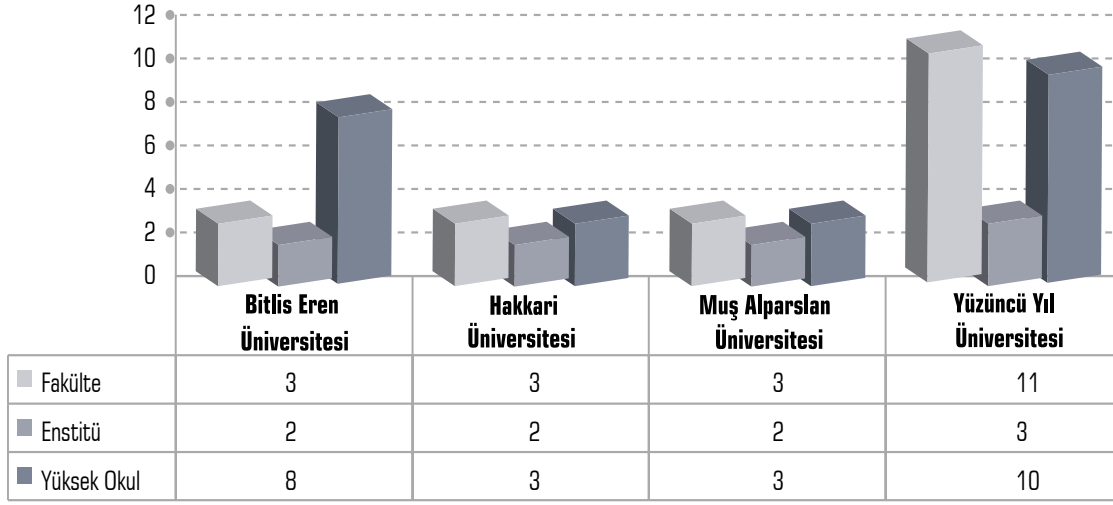

Kaynak: (Millî Eğitim İl Müdürlükleri, 2010)

Orta öğretimde dersliğe düşen öğrenci sayısı bakımından Hakkâri (40) ve Van (40) diğer iki ile oranla daha dezavantajlı konumdadır. İlçe bazında ise dersliğe düşen en fazla öğrenci Başkale (66), Çaldıran (57), Van Merkez (51) ve Hakkâri Merkez (49) ilçelerindeyken, en az öğrenci Korkut (17), Varto (19), Adilcevaz (21) ve Bahçesaray (21) ilçelerinde görülmektedir.

Bölge illerinde dört üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerden ilk olarak Yüzüncü Yıl Üniversitesi kurulmuştur (1982). Bitlis Eren Üniversitesi ve Muş Alparslan Üniversitesi 2007’de; Hakkâri Üniversitesi ise 2008 yılında kurulmuştur. Muş, Bitlis ve Hakkâri’deki üniversitelerdeki fakülte sayısının Yüzüncü Yıl Üniversitesi’ne göre yetersiz olduğu görülmektedir. Uzun vadede üniversitelerin geliştirilmesi ve desteklenmesi Bölge için hedeflenen kalifiye iş gücü sayısını artırmayı mümkün kılacaktır.

Şekil 14: Bölge Üniversiteleri Akademik Birim Sayıları

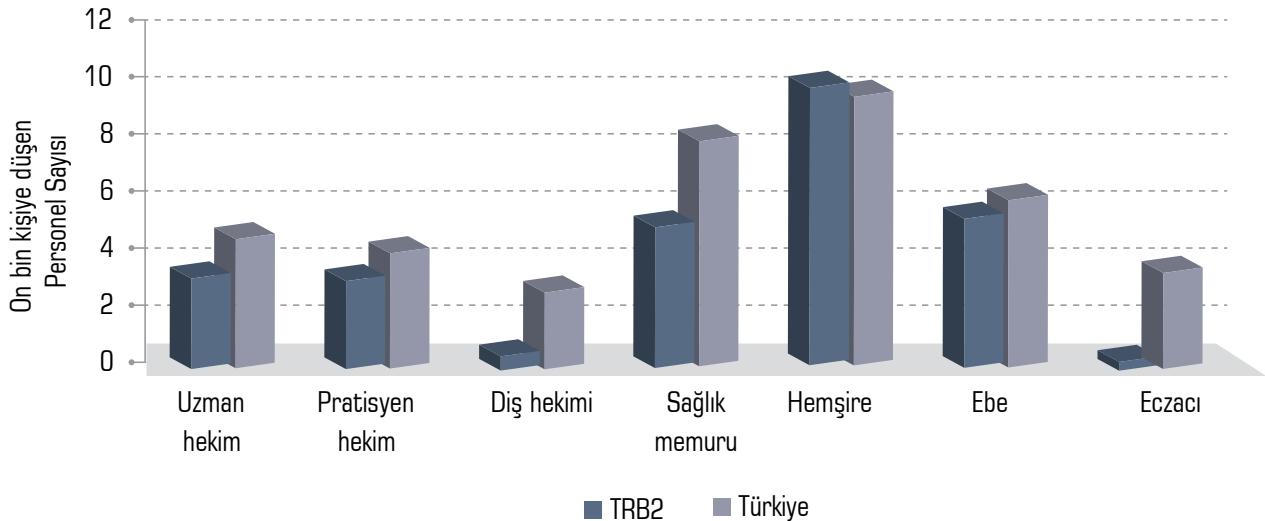

Kaynak: (Bitlis Eren Üniversitesi, Hakkari Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010)

A.4. Sağlık

Bölge’de, sağlık sektöründe görev yapan on bin kişiye düşen personel sayısı incelendiğinde uzman ve pratisyen hekim sayısı ülke ortalamasının altındayken, yardımcı hizmet sınıfında bulunan hemşire ve ebe sayısı daha iyi bir durumdadır. Göçün de etkisiyle ortaya çıkan hızlı nüfus artışı, Bölge’nin daha gelişmiş kentlerinde toplum sağlığı ve sağlıklı kentleşme konularında verilen hizmetlerde aksamalara neden olmaktadır.

Şekil 15: On Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı

Kaynak: (İl Sağlık Müdürlüğü, 2010)

Bölge’de on bin kişiye düşen hasta yatak sayısı 16,25’tir. Türkiye ortalamasının 26 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu sayının düşük olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk hastaya verilen hizmet kalitesini düşürmektedir. Ambulans ve hasta nakil araç sayısında ise Bölge, ülke ortalamasının ancak onda biri oranına sahiptir.

Tablo 9: Sağlık Kurumu, Araç-Gereç, Donanım Sayıları

	Hastane		Hastane Yatak Sayısı		Acil Yardım İstasyonu Sayısı	Polikliniklerden Yararlanan Hasta Sayısı		Gebe ve Loğusa İzlenim Sayısı	Ameliyat Masası Sayısı		Laboratuar Sayısı	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel		Kamu	Özel		Kamu	Özel	Kamu	Özel
Bitlis	7	0	660	0	7	1.728.551	113.611	48.275	13	0	0	0
Hakkâri	3	0	330	0	9	1.136.983	0	27.659	8	0	5	0
Muş	7	1	607	45	7	1.371.691	0	53.258	14	2	1	0
Van	13	5	1.308	375	16	2.968.312	734.292	142.859	24	19	13	20
TRB2 Bölgesi	30	6	2.905	420	39	7.205.537	847.903	272.051	59	21	19	20

Kaynak: (İl Sağlık Müdürlüğü, 2010)

Bölge’de 2010 yılı verilerine göre gebe ve lohusa izlem sayısı 272.051’dir. Son yıllarda, gebe ve loğusa izlem sayısında yaşanan artış Bölge’de ülke ortalamasına göre yüksek olan bebek ve anne ölüm oranlarını da aşağı çekmektedir. Ancak sağlık personeli ile yapılan doğumların tüm doğumlar içindeki oranı 2008 yılı verilerine göre % 83,1 iken ülke ortalaması % 91,3’tür. (İl Sağlık Müdürlüğü, 2010)

Bebek ölüm oranı; ilçelerdeki sağlık hizmetlerinin yaygınlığı, eğitim ve kültür düzeyi, ekonomik olanaklar gibi sosyo-ekonomik unsurlar açısından bir gösterge niteliğinde olup, kalkınmayla ters orantılıdır. Bölge’nin bebek ölüm oranı ile anne ve çocuk ölüm oranları ülke ortalamasının üstündedir. Bölge’de aile planlaması çerçevesinde etkin yöntem uygulama oranı (%23) Türkiye ortalamasının yarısıdır. (İl Sağlık Müdürlüğü, 2010)

Nüfusun % 91’i sosyal güvence altındadır (aktif+pasif+yeşil kartlı). Geriye kalan % 9’luk nüfus (181.943) hiçbir sosyal güvence kapsamında değildir. Yeşil kartlı kişi sayısını ülke nüfusuna oranı ise %13’tür. Bölge’de yeşil kart sahibi olan kişi sayısı 1.014.044 kişi olup, Bölge nüfusunun yarısını oluşturmaktadır.

Tablo 10: Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Kişi Sayısı

Öncelikli Yaşam Kalitesi Göstergeleri	BİTLİS	HAKKÂRİ	MUŞ	VAN	TOPLAM
İlin Toplam Nüfusu (TÜİK-ADNKS' ye göre 2009 Nüfusu)	328.489	256.761	404.484	1.022.310	2.012.044
Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı (Aktif+Pasif+Yeşil kart)	296.378	234.190	338.841	960.692	1.830.101
Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı (Yeşil kartlılar Hariç)	127.997	115.428	161.829	410.803	816.057
Sosyal Güvenlik Kapsamının (Yeşil kart hariç) Toplam İl Nüfusuna Oranı (%)	38,97	44,96	40,01	40,18	-
Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında Kalan Nüfus	32.111	22.571	65.643	61.618	181.943
Sosyal Güvenlik Kapsamında Bakmakla Yükümlü Tutulanların (Yararlanıcıların) Sayısı	82.827	84.808	120.262	298.567	586.464
Sosyal Güvenlik Kapsamında Bakmakla Yükümlü Tutulanların İl Nüfusuna Oranı (%)	25,21	33,03	29,73	29	-
2022 Sayılı Yasadan Yararlananların Sayısı	12.118	-	-	24.923	57.449
2022 Sayılı Yasadan Yararlananların İl Nüfusuna Oranı (%)	3,69	2,38	3,53	2	-
Yeşil kartlı Sayısı	168.381	118.762	177.012	549.889	1.014.044

Kaynak: (SGK, 2010)

Not:

- 1) Sosyal güvenlik kapsamında aylık alan kişi sayısına hak sahibi kişi sayısı dâhildir.
- 2) Sosyal güvenlik kapsamında bakmakla yükümlü tutulanların (yararlanıcıların) sayısı tahmini olarak verilmiştir.
- 3) 2022 Sayılı Yasa: 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun

A.5. Kültür

Bölge'de kültürel ve sosyal aktiviteleri gerçekleştirecek beşeri ve fiziki altyapı yetersizlikleri bulunmaktadır. Bölge'deki tek devlet tiyatrosu Van'da bulunmaktadır. Toplam 9 adet tiyatro salonunda 2.818 koltuk kapasitesi ile yılda toplam 142 gösteri gerçekleştirilmektedir. Tiyatro seyircisi sayısı bin kişide Bitlis için 4,9; Hakkâri için 6,3; Muş için 4,0 ve Van için 27,4 ile ülke ortalamasının (46,6) oldukça altında kalmaktadır. Bölge'de 6 sinema salonunda, 626 koltuk sayısı ile yılda toplam 140 gösterim yapılmaktadır. Türkiye'de sinema seyircisinin nüfusa oranı % 42,9'dır. Bu oran Van'da %4,9, Hakkâri'de %1,23, Muş'ta %0,25 ve Bitlis'te %0,14 olup Türkiye geneline göre oldukça düşüktür. (TÜİK, 2008)

Bölge'de 548'i Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmak üzere toplam 575 kütüphane bulunmaktadır. Bölge'de hizmet veren kültür merkezleri, sahne sanatları, tiyatro, sinema, fotoğraf, resim, müzik, grafik tasarım, el sanatları vb. kültürel faaliyetlerin yürütüleceği mekânlar nicelik ve nitelik olarak yeterli düzeyde değildir.

Bölge genelinde toplam 9 radyo yayın yaparken, yerel yayın yapan 2 televizyon kanalı ise Van'da yer almaktadır. Bölge'de bin kişiye düşen günlük basımı yapılan yerel gazete tirajı 4,7 ile ülke ortalamasının (13,7) yaklaşık üçte biri kadardır. Bölge'de on bin kişiye düşen yerel gazete sayısı ülke ortalaması olan 0,3 ile aynı orandadır.

Tablo 11: Yerel Gazete, Televizyon ve Radyolar

	Radyo	TV	Gazete
Bitlis	1	0	7
Hakkâri	1	0	15
Muş	2	0	17
Van	5	5	24
TRB2 Bölgesi	9	2	63

Kaynak: (İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010)

A.6. Sivil Toplum Kuruluşları

Bölge'de hedef grubu ve çalışma alanı içinde dezavantajlı gruplar olan dernek ve vakıfların çoğu istenilen düzeyde kurumsallaşmış bir yapıya sahip değildirler.

Tablo 12: TRB2 Sivil Toplum Kuruluşları

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TOPLAM
Sosyal ve Kültürel Dernekler	70	26	127	448	671
Okul Öğrenci Kor. Dernekleri	1	21	0	6	28
Kadın Dernekleri	10	7	6	29	52
Cami - Kuran Kursu Dernekleri	78	9	23	98	208
Yardımlaşma Dernekleri	6	3	4	7	20
Engelli Dernekleri	3	6	3	10	22
Yüksekokul Öğrenci Dernekleri	2	0	2	1	5
Birlik	0	0	1	0	1
Federasyon	1	1	1	2	5
TOPLAM	171	73	167	601	1.012

Kaynak: (İl Dernekler Müdürlüğü, 2009)

Yukarıdaki tabloya göre Bölge’de toplam 1.012 dernekten; % 5’i kadın, % 2’si de engelli derneklerinden oluşmaktadır. Kadın ve engelli derneklerinin % 50’den fazlası Van İli’nde bulunmaktadır. İlgili alanı dezavantajlı gruplara yardım, rehabilitasyon ve farkındalık olan derneklerin ve bu derneklere üye olanların sayılarının arttırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge’nin kent merkezleri son otuz yılda yoğun bir şekilde göç alarak hızla büyümektedir. Kentler hızla devam eden bu göç dalgasını soğuramaz hale gelmiştir. Özellikle yeni oluşan mahallelerde alt-yapı sorunu ve işsizlik beraberinde birçok sosyal sorunun ortaya çıkmasına ve bu sorunların kronik bir hal almasına yol açmıştır. Kamu kurumları bu alanlara hizmet vermede STK’ların desteğine ihtiyacı bulunmaktadır. İşleri Bakanlığı 2010 verilerine göre Bölge’de faal derneklerin Türkiye toplam faal derneklere oranı Van’da % 0,71; Bitlis’te % 0,32; Hakkâri ve Muş’ta ise % 0,19 seviyesindedir.

A.7. Sosyal Hizmetler

11 Temmuz 2000 tarih 24106 Resmi Gazete’de yayımlanan Toplum Merkezleri Yönetmeliği’nde yoğun göç alan, gecekondulu yoğun ve kalkınmada öncelikli bölgeler ile gerekli görülen yerlerde toplum merkezleri hizmet verir. Bölge’de her il merkezinde birer adet olmak üzere toplam dört toplum merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlere destek sağlayacak olan aile danışma, bakım ve rehabilitasyon merkezi ise sadece Van İli’nde hizmet vermektedir. Bölge’de yaşlılar için hizmet veren huzur evi ve yaşlı hizmet merkezleri bulunmamaktadır. Bölge’de, 1 adet çocuk/gençlik evi, 3 adet çocuk yuvası, 8 adet kreş ve gündüz bakım evi ve 3 adet yetiştirme yurdu hizmet vermektedir. (İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, 2009)

Aşağıdaki tabloda sosyal hizmetlerden yararlanan kişi sayısının illere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre Bölge genelinde sosyal hizmetlerden yararlanan kişi sayısı oldukça yetersiz olup, engellilerin sosyal hizmetlerden hiç yararlanamadığı görülmektedir.

Tablo 13: Sosyal Hizmet Kurumlarından Yararlanan Kişi Sayısı

	Çocuk ve Gençlik Evi		Yetiştirme Yurdu		Toplum Merkezi			Aile Danışma Merkezi		Çocuk Yuvası		Kreş ve Gündüz Bakım Evi	
	Çocuk	Engelli	Çocuk	Engelli	Çocuk	Kadın	Engelli	Çocuk	Engelli	Çocuk	Engelli	Çocuk	Engelli
Bitlis	0	0	55	0	0	0	0	0	0	26	0	59	0
Hakkâri	0	0	0	0	0	88	0	0	0	0	0	53	0
Muş	0	0	93	0	0	89	0	0	0	83	0	0	0
Van	55	0	79	0	70	0	0	15	0	90	0	75	0
TRB2 Bölgesi	55	0	227	0	70	177	0	15	0	199	0	187	0

Kaynak: (İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, 2009)

A.8. Spor Alanları

Bölge’de Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Türkiye Futbol Federasyonu ve Milli Eğitim Bakanlığı sporcu sayısı Türkiye toplamının sadece %2,1’i kadar bir orana sahiptir. Bölge’de son dönemde spor aktiviteleri anlamında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Ancak, Bölge’de spor aktivite alanları ve bu alanlardan yararlanan kişi sayısı, Bölge’nin yüksek orandaki genç nüfusuna oranla yetersiz kalmaktadır. Lisanslı sporcu yetiştirebilecek akademiler Bölge’de sadece Bitlis ve Muş illerinde bulunmaktadır.

Tablo 14: Spor Alanları

Kurum	Spor Kulübü		Spor Dernekleri		Salon		Gençlik ve Spor Merkezi		Stadyum		Okul/ Akademi	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Bitlis	4	0	3	0	2	0	1	0	1	0	3	0
Hakkâri	21	18	21	18	3	0	3	0	3	0	0	0
Muş	11	36	0	0	2	0	1	0	7	0	1	0
Van	27	25	3	12	13	9	1	0	3	0	0	0
TRB2 Bölgesi	63	79	54	30	20	9	6	0	14	0	4	0

Kaynak: (İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü, 2009)

Bölge illerinde özel teşebbüse ait gençlik ve spor merkezi, stadyum ve spor akademisi bulunmamaktadır. Gençlerin beden eğitimi ve spor alanında temel bilgi ve becerileri kazanmaları için ilgi ve yetenekleri doğrultusunda eğitim görmelerini ve başarılı sporcular olarak yetiştirilmelerini sağlamak üzere Hakkâri ve Van illerinde spor akademisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölge’nin genç nüfusuna oranlandığında spor tesislerinden yararlanma oranı oldukça düşük seviyededir. Hizmet veren spor tesislerinden yararlanma oranına bakıldığında engellilerin yeteri kadar tesislerden yararlanamadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 15: Spor Tesisi Sayısı – Yararlanan Kişi Sayısı

	Çocuk		Genç		Engelli	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bitlis	100	300	146	733	0	21
Hakkâri	1.046	2.973	1.125	3.340	18	92
Muş	352	843	412	1.138	25	70
Van	1.560	4.803	947	6.848	2	74
TRB2 Bölgesi	3.058	8.919	2.630	12.059	45	257

Kaynak: (İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü, 2009)

B. KENTSEL VE KIRSAL ALTYAPI ANALİZİ

B.1. Ulaşım

B.1.1. Karayolu Ulaşımı

Son yıllarda ülke genelinde gerçekleştirilen bölünmüş yol çalışmalarının hız kazanması gerek Bölge'nin komşu illerle bağlantısının gerek ise kendi içerisindeki ulaşım bağlantısının daha nitelikli bir hale gelmesini sağlamıştır. Kent merkezleri ile kırsal yerleşimler arasındaki ulaşım bağlantıları da bu paralellikte KÖYDES projesi yatırımları neticesinde önemli bir aşama kaydetmiştir.

Tablo 16 : Mevcut Karayolu Uzunluğu (km)

	Devlet Yolu	İl Yolu	TOPLAM
Bitlis	278	361	639
Hakkâri	216	257	573
Muş	259	266	625
Van	564	548	1.112
TRB2 Bölgesi	1.317	1.632	2.949

Kaynak: (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2010)

Bölge'nin önemli karayolları kuzeyde Erciş üzerinden Ağrı ve Erzurum, batıda Muş üzerinden Bingöl, Elazığ ve Malatya, güneyde Bitlis üzerinden Diyarbakır ve doğuda Yüksekova ve Saray ilçeleri üzerinden İran ile bağlantılıdır. Söz konusu karayolu bağlantılarının Van– Hakkâri karayolu haricinde büyük bir kısmı duble yol şeklinde ve asfalttır. Van – Hakkâri karayolu ise tek gidiş ve gelişe sahip nitelikte olup alternatif yol çalışmaları devam etmektedir.

Bitlis – Van arasındaki karayolu batı ile doğu arasındaki en önemli güzergahtan biri olmakla birlikte çok dağlık bir yapıya sahip olduğundan ulaşımında özellikle kış aylarında güçlükler yaşanmaktadır. Söz konusu ulaşımın daha kısa bir sürede ve güvenli bir şekilde yapılabilmesi için 2.235 rakıma sahip 2.175 metrelik Kuzgunkıran tüneli yapım çalışmaları devam etmekte olup yakın bir süre içerisinde tamamlanacaktır.

B.1.2. Demiryolu Ulaşımı

Bölge'nin ülke demiryolu ağı ile bağlantısına bakıldığında; Van Gölü Ekspresi ile İstanbul – Eskişehir – Ankara – Kırıkkale – Kayseri – Sivas – Malatya – Elazığ – Muş – Bitlis – Van hattı üzerindedir. Bu hat, uluslararası ölçekte Batı ülkelerini Doğu ülkelerine bağlarken Türkiye'yi batısından doğusuna geçmektedir. İstanbul-Ankara-Sivas-Malatya-Elazığ yolu ile Tatvan İskelesine, iskeleden feribotlarla Van'a, Kapıköy sınır kapısından da İran'a (Tebriz ve Tahran)

ulaşılmaktadır. Bitlis il sınırlarında 53 km.'lik demiryolu ile Sıcaksu, Rahva ve Tatvan'da olmak üzere üç istasyon bulunmaktadır. Muş İli'nden geçen demiryolu 1955'te tamamlanmış olup bu hattın 1972 yılında Tahran'a bağlanması ise ilden geçen demiryolunun önemini daha da arttırmıştır.

Tatvan İskelesi'nden denizyolu bağlantısı ile Van'a geçiş sağlanmakta, tren katarları Van İskelesi'ne indirilmektedir (Van'dan sonra demiryolu hattı tekrar başlayarak Erçek- Özalp- Saray- Kapıköy üzerinden İran'a devam etmektedir). Feribotla ulaşım dört saatlik bir süre ile tamamlanabilmekte ve tarifeli seferler bulunmamaktadır. Her ne kadar yük taşımacılığında önemli bir fonksiyonu olsa da tarifeli seferlerin bulunmaması, yolculuğun uzun sürmesi nedeni ile yolcu taşımacılığında tercih sebebi olamamaktadır. Bu nedenle, söz konusu bağlantıya olan yolcu talebini artırmak için oluşturulacak alternatiflerden biri, demiryolu ve feribot hattından oluşan güzergâhın, Van Gölü kuzeyinden geçirilmesidir. Bir diğer alternatif, aynı hattı Göl'ün güneyinden geçirmektir. Gölün kuzey tarafındaki topografya şartları raylı sistem oluşturmaya elverişli olmakla birlikte Güney taraftaki eğim raylı sistem için tüneller açılmasını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan, mevcut feribot sistemlerinin modernize edilmesi ile de yolculuk süresini kısaltarak talebi artırmaya yönelik bir diğer alternatifi oluşturmaktadır. Ancak bu modernizasyon araçların kapasitesini artırmak yerine ilk aşamada yolculuk süresini azaltıcı nitelikteki modernizasyonlar olmalıdır. Bitlis- Tatvan Van Gölü Feribot İşletmesi'nden elde edilen bilgi dâhilinde 2007 yılında feribotlar günde ortalama 0,82 sefer yaparken günlük yolcu sayısı 72 ile 110 arasında değişmektedir. Feribotlarda yolcu taşımacılığı talebinde artış sağlanmadığı sürece, 300-600 kişi kapasiteli modern feribotlarda günde 72 -110 kişi taşımak kapasite artırma üzerine kurulmuş yatırımları verimsiz kılacaktır.

Kapıköy Sınır Kapısı'ndan başlayıp Van- Tatvan feribot iskeleleri ile devam eden demiryolu hattının özellikle yolcu taşımacılığında aktif hale getirilebilmesi için karşılaştırmalı alternatifler üzerinden teknik fizibilite çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Yukarıda belirtilen alternatifler yapılabilecek fizibilite çalışmalarına örnek teşkil edecek ancak bilimsel yönü kuvvetlendirilmediği sürece öneri niteliği taşıyamayacaklardır.

Potansiyel alternatifler dışında, Bölge'de demiryolu hattına ilişkin bir kamu yatırımı olan "2 adet 50 vagon taşıma kapasiteli feribot alımı, iskele onarımı ve tevsii, feribotlar için bakım-onarım tesis yapımı" çalışmasının gerçekleştirilmesi TCDD Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında başlatılmış olup, 2011 yılında tamamlanması hedeflenmektedir. (DPT Yatırım Programı 2011)

Yatırımın tamamlanması göl taşımacılığında ve tesislerinde modernizasyon sağlanmasına karşın taşımacılıkta talebi artırmaya yönelik bir durum oluşturmamaktadır. Bu durum, feribot seferlerinde hız kapasitesi yüksek gemilerin kullanımını ve seferlerde geliş-gidiş saatlerinin standartlaştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Şekil 16: Ulusal Ulaşım Bağlantısı

Kaynak: (TCDD, 2009)

Şekil 17 : Bölgesel Ulaşım Bağlantısı

Kaynak: (TCDD, 2009)

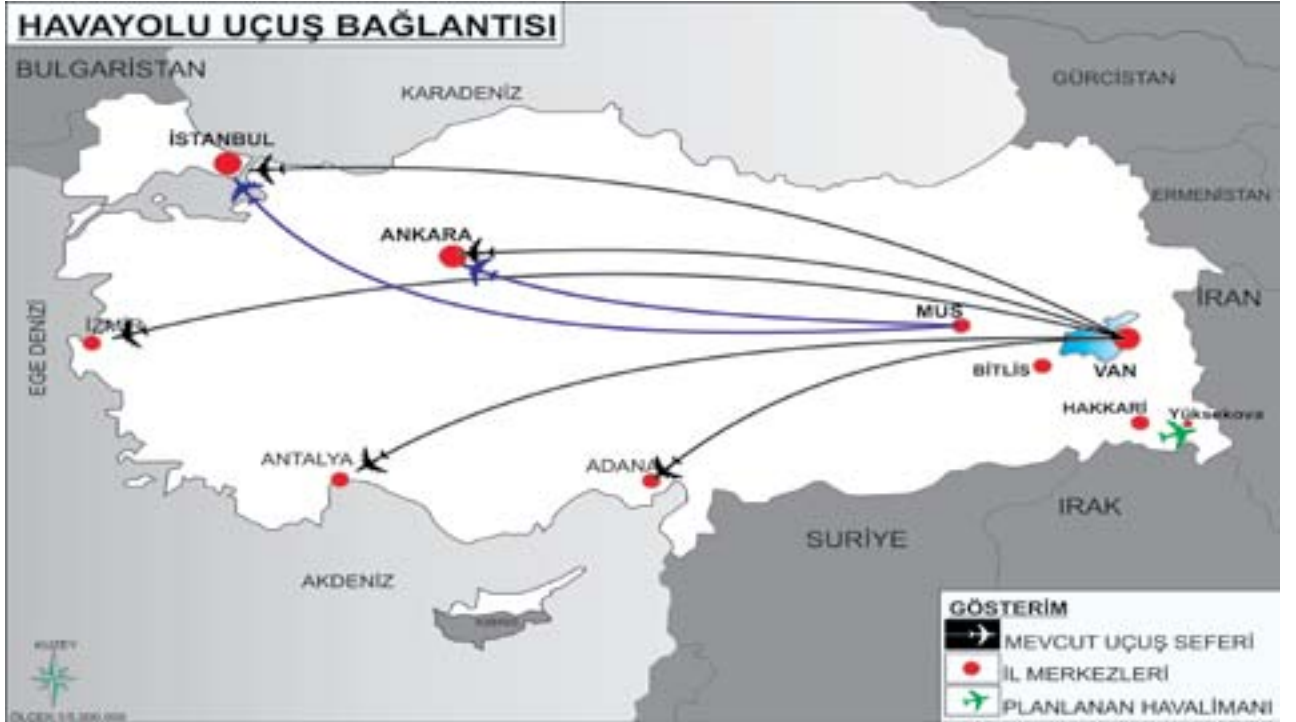
B.1.3. Havayolu Ulaşımı

Muş İl Merkezi'ne 18 km. uzaklıkta bulunan NATO askeri havaalanı 1992 yılından beri sivil ulaşımında da kullanılmaktadır. Muş Havaalanı yıllık 300.000 kişilik yolcu kapasitesine sahip olup yılda ortalama 120.000 kişiye hizmet vermektedir. Muş'tan da İstanbul ve Ankara'ya doğrudan uçuşlar mevcuttur.

Van İl Merkezi'ne 8 km. uzaklıkta bulunan Van Ferit Melen Havaalanı, kentin güneybatısında, Van Gölü kıyısında yer almaktadır. Tek piste sahip olan havaalanı Devlet Hava Meydanları İşletmesi tarafından 1943 yılında hizmete açılmıştır. Türk Hava Yolları ve 4 özel şirket tarafından günlük tarifeli uçuşlar düzenlenmektedir. Van Ferit Melen Havaalanı yıllık 1.200.000 kişilik yolcu kapasitesine sahip olup yılda ortalama 900.000 kişiye hizmet vermektedir. Van'dan İstanbul, Ankara, Antalya, İzmir ve Adana'ya doğrudan uçuş imkanı mevcuttur.

Bitlis ve Hakkâri illerinde havaalanı bulunmamakla birlikte Hakkâri İli Yüksekova İlçesi'nde, 2010 yılında havaalanı temel atma töreni gerçekleştirilmiş olup 2014 yılında hizmete girmesi hedeflenmektedir.

Şekil 18: Havayolu Uçuş Bağlantısı

Kaynak: (Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2011)

B.1.4. Göl Ulaşımı

Van Gölü'nün güneybatısında yer alan Tatvan İlçesi ile Van arasında Van Gölü üzerinden deniz taşımacılığı yapılmaktadır. Feribotların tarifeli bir sefer programı bulunmamakta, seferler vagonlu yük durumuna göre düzenlenmektedir. Feribotlarla yolcu taşımacılığı da yapılmaktadır. Van ve Tatvan arasındaki feribot seferleri yaklaşık 4 saat sürmektedir. Bununla birlikte Göl üzerinde, Gevaş İskelesi ile Akdamar Adası arasında turistik amaçlı yolcu taşımacılığı da yapılmaktadır.

Göl çevresinde yer alan il ve ilçe merkezleri arasında yolcu taşımacılığını gerçekleştirecek seferlerin düzenlenmesini mümkün kılacak yatırımların yapılması sosyal ve ekonomik kalkınma açısından önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda, 2010 yılı içerisinde Van'ın dahil olduğu cazibe merkezleri programı kapsamında "Van Gölü İnci Tur Gemi Alım Projesi" için 2.672.000 TL kaynak tahsis edilmiştir.

B.2. Enerji

Bölge illerinde 2009 yılı kişi başına elektrik tüketimi, Türkiye ortalamasının yaklaşık %30'udur. Bölge'nin elektrik tüketiminde Türkiye ortalamasının altında kalması kaçak elektrik kullanımının yaygın olması ve elektrik altyapısının kullanım ömrünü tamamlaması sorunlarından kaynaklanmaktadır.

Tablo 17: TRB2 Bölgesi Elektrik Enerjisi Tüketim Göstergeleri(2009)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Toplam elektrik tüketimi - (MWh)	227.383	164.836	273.621	634.857	1.300.697	156.894.000
Sanayi işletmeleri elektrik tüketimi - (MWh)	17.842	778	72.032	51.836	142.488	72.514.600
Ticaret işletmeleri elektrik tüketimi - (MWh)	21.451	13.826	19.052	81.261	135.590	23.157.400
Kişi başına elektrik tüketimi - (MWh)	692	642	676	621	2.631	2.163
Elektrik tüketimi/Türkiye E.T(%)	0,14	0,11	0,17	0,4	0,82	100
Sanayi elektrik tüketimi/Türkiye S.E.T. (%)	0,02	0	0,1	0,07	0,19	100
Ticaret işletmeleri elektrik tüketimi/Türkiye (%)	0,09	0,06	0,08	0,35	0,58	100
ENH Kayıp ve Kaçak Kullanım (%)	41,9	64,8	51,3	57,9	54	17,7

Kaynak: (Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş., 2009)

2009 yılı verilerine göre, Bölge'de toplam elektrik tüketiminin en fazla olduğu il Van iken kişi başı elektrik tüketiminin en yüksek olduğu il Bitlis'tir. Sanayi işletmelerinde elektrik tüketiminin en fazla olduğu il Muş iken ticari işletmelerde elektrik tüketiminde yine Van birinci sıradadır. Ayrıca Bölge illerinde 2009 yılı ENH kayıp ve kaçak kullanım miktarı, Türkiye ortalamasının çok üzerinde gerçekleşmiştir. Hakkâri %64,8 ile kaçak kullanımda birinci sıradadır.

Bölge illerinin elektrik enerjisi dağıtım hatları (36 KV ve altı) altyapısında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Yüksek gerilim (36 KV üzeri) enerji nakil hatlarındaki yeterlilik, orta ve alçak gerilim enerji dağıtım hatlarında (36 KV ve altı) sağlanamamıştır. Orta ve alçak gerilim enerji dağıtım hatlarındaki yetersizlik sebebiyle Bölge illerinde sık sık elektrik kesintileri yaşanmakta ve gerilimin düşmesi nedeniyle UPS, jeneratör ve unregülatör cihazlarına ihtiyaç

duyulmaktadır. Bölge illerinde kesintisiz elektrik enerjisi tedarik etmede ve enerji kalitesinde yaşanan sorunlar imalat sanayisini ve gündelik yaşamı, dolayısıyla Bölge'nin ekonomik ve sosyal gelişimini olumsuz etkilemektedir.

Yenilenebilir Enerji

► Güneş Enerji Potansiyeli

Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE) tarafından hazırlanan Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası (GEPA) verilerine göre bölge illerindeki yıllık ortalama güneş enerjisi global radyasyon değeri m² başına Van için 1.635 kWh, Hakkâri için 1.610 kWh, Bitlis için 1.604 kWh ve Muş için 1.591 kWh olarak ölçülmüştür. Bölge'nin tüm illerinde bu değer 1.524 kWh olan Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölge illerinin yıllık ortalama güneşlenme süreleri de Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

Şekil 19: Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası

Kaynak: (Elektrik İşleri Etüt İdaresi, 2010)

Van İli güneş enerjisi radyasyon değeri bakımından Türkiye genelinde Karaman ve Antalya'nın ardından üçüncü sıradadır. Hakkâri İli güneşlenme süresi bakımından Türkiye'de birinci sırada, Van İli ise ikinci sırada bulunmaktadır. Antalya'nın turizm alanı ve Karaman'ın tarım alanı olarak kullanılmasından dolayı Van İli güneş enerjisi elektrik santral (GES) yatırımları açısından Türkiye'deki en avantajlı ve en yüksek potansiyele sahip ili konumundadır.

Toplamı yaklaşık 2.500 MW Kurulu güçte GES yatırım kapasitesine karşılık gelen mera alanları dikkate alındığında, mera vasfına sahip olmayıp mera olarak kayıtlı arazilerin de yapılacak çalışmalarda belirlenebileceği dikkate alınarak, Van İli'nde GES yatırımı için toplamı en az 7.020 MW kurulu güce karşılık gelen büyük bir saha potansiyeli bulunmaktadır. Uygun politikalar ve adımlar doğrultusunda, Enerji Bakanlığı'nın 2023 yılı 5.000MW'lık güneş enerjisi elektrik kurulu güç kapasitesi hedefinin gerçekleştirilmesinde ve Türkiye'de hem CSP teknolojilerine hem de PV sistemlere yapılacak yatırımlar için Bölge illerinin, özellikle Van İli'nin, gelecekte bir cazibe merkezi olacağı görülmektedir.

► Hidroelektrik Enerji Potansiyeli

Bölge illeri akarsu kaynakları bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Fakat enerji üretimi açısından bu akarsu kaynaklarından yeterince faydalanılmadığı, işletmede olan hidroelektrik santral (HES) sayısından ve bunların kurulum güçlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bölge’de işletme halinde olan HES’lerin mevcut kurulu güç kapasitesi yaklaşık 50 MW’tır. Proje ve inşaat aşamasında olan HES’lerin toplam kurulu gücü ise yaklaşık 1.770 MW’tır.

Tablo 18: TRB2 Bölge İlleri Coğrafik ve Hidroelektrik Enerji Verileri

	Yüzölçümü- (km ²)	Rakım	Yıllık Ortalama Yağış- (mm)	Ortalama Akış Verimi- (l/s/km ²)	Su Kaynakları Potansiyeli- (hm ³ /yıl)	HES Projelerinin Toplam Kurulu Gücü- (MW)
Bitlis	8.587	1.500	1.066	9	2.549	206
Hakkâri	7.147	1.720	780	10,92	2.608	1076,8
Muş	8.319	1.350	843	17,18	4.575	388
Van	21.003	1.726	384,2	4,9	3.060	148,5

Kaynak: (DSİ, 2010)

Bölge’nin teknik ve ekonomik olarak değerlendirilebilir net hidroelektrik enerji potansiyeli belirlenmemiştir. Fakat Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinin yüksek akımlı akarsu kaynaklarına sahip olması yüksek hidrolik enerji potansiyelini göstermektedir. Bölge illeri içerisinde en fazla su kaynağı potansiyeline sahip olan Muş’tur. Su kaynaklarında ortalama akış verimi en yüksek ilk iki il Muş ve Hakkâri’dir. Toplam en yüksek elektrik kurulu gücüne sahip HES projeleri ise Hakkâri’ye yönelik yapılmıştır. Bölge’de inceleme, planlama, kesin proje, inşaat ve işletme aşamasında olan yaklaşık 1.820 MW’lık HES projeleri mevcuttur. İlgili projelere özel sektör tarafından yapılan/yapılacak projeler dâhil değildir.

Yenilenebilir Enerji Kanunu kapsamında hidroelektrik santrallerinin özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi özel sektörün Bölge’ye çekilmesini sağlayacaktır.

Bölge’de iki önemli baraj elektrik üretiminde önemli bir katkı sunabilecek niteliktedir. Bunlardan Muş Alparslan-1 barajı, 2011 yılının ilk dönemlerinde % 50 kapasite ile çalışması planlanırken yıl sonuna doğru ise tam kapasite ile çalışması planlanmaktadır. Söz konusu baraj hidroelektrik enerji üretimi amaçlı inşa edilmiştir. Alparslan-2 barajının ise baraj gövdesinin kurulacağı yer tespiti tamamlanmış ve kamulaştırma işlemi başlatılmıştır. Hem hidroelektrik enerji hem de sulama amaçlı kullanılacak olan baraj tamamlandığında 78.000 hektarlık alan sulanabilecektir.

► Rüzgâr enerjisi potansiyeli

EİE tarafından hazırlanan Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyel Atlası (REPA) verilerine göre

Bölge illerinde etkin bir şekilde (rüzgâr hızı $>7\text{m/s}$) kurulabilecek rüzgâr enerjisi santrali kurulu güç kapasitesi yaklaşık 70 MW olup Türkiye potansiyeli olan 48.000 MW içinde çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. İlgili potansiyel henüz değerlendirilememiştir. REPA'da rüzgar hızı 5.5 m/s ile 7 m/s arasındaki sahalar çok daha fazladır. Bu sahaların değerlendirilmesiyle Bölge'nin mevcut potansiyeli çok daha yüksek değerlere çıkacaktır.

► Jeotermal Enerji Potansiyeli

Bölge'de toplam 13 jeotermal kaynak mevcuttur. Sadece bir alanda yatırım tesisi kurulmuştur. Bölge illerindeki mevcut kaynakların sıcaklık değerleri jeotermal elektrik santral yapımı için teknik olarak uygun değildir. Günümüz teknolojisiyle kaynak suyu sıcaklığı 150°C ve üzerindeki değerlere sahip jeotermal kaynaklardan elektrik enerjisi üretilebilmektedir. Bu sebeple Bölge'deki mevcut jeotermal kaynaklar ancak turizm, sağlık ve ısıtma amaçlı olarak kullanılabilir.

B.3. İçme suyu, Kanalizasyon ve Katı Atık Altyapısı

B.3.1. İçme ve Kullanma Suyu

Bölge'nin içme ve kullanma suyu altyapısı son yıllarda uygulanan KÖYDES ve BELDES projeleri ile ciddi bir şekilde iyileşme kat etmesine karşın kısmen de olsa problemler devam etmektedir. Özellikle Hakkâri ilinde iletim hatları ve şebekeleri meydana gelen arıza ve onarımlar nedeniyle teknik açıdan sağlıklı çalışmamaktadır. Söz konusu altyapının tüm Bölge genelinde ülke ortalamalarının üzerine çıkarılması için belediyelerin ek kaynak ihtiyacı bulunmaktadır. Zira söz konusu belediyeler cari giderlerini dahi karşılamakta sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Bitlis: İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı % 97'dir. İl merkezinde içme ve kullanma suyu altyapısının yeterli olmasına karşın şehir merkezinin eğimli topografyasından kaynaklanan suyun basınçla iletiminde sıkıntı yaşanmaktadır.

Hakkâri: İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı % 91'dir. Şehrin gelişmesine paralel olarak mevcut şebekelerin, depoların ve iletim hatlarının yenilenmesine ihtiyaç vardır.

Muş: Muş Belediyesi'nin içme suyu ihtiyacı, Kızılıyaret kaynağından 80 lt/sn. Ganiyadengi kaynağından 90 lt/sn. su ve yirmi adet derin sondaj kuyusundan çekilen 350 lt/sn. su ile giderilmeye çalışılmaktadır. Elektrik kesintileri ve/veya voltaj düşüklüğü bazı mahallelerde su iletiminin kesilmesine neden olmaktadır. Özellikle yaz aylarında bahçe sulamaları bu sorunu daha da arttırmaktadır. İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusa oranı % 99'dur.

Van: İlin içme suyu ihtiyacı, Gürpınar İlçesi'nin yaklaşık 2 km. güneyindeki Şamran kaynağından temin edilen 1.500 lt/sn. ve derin sondaj kuyularından çekilen 250 lt/sn. suyla gide-

ilmektedir. İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı % 99'dur. Ancak, şebekeden kaynaklanan kayıp ve kaçakların büyük boyutta olması, hızlı nüfus artışı ile kentsel altyapının yetersiz kalması, içme ve kullanma suyu kullanılarak bağ ve bahçe sulamanın önüne geçilememesi gibi nedenlerle ilde su kesintileri görülmektedir.

B.3.2. Atık Su Şebekesi ve Atık Su Arıtma Tesisi

Bölge'nin en önemli altyapı problemlerinin başında kanalizasyon şebekesi ve atık su arıtma tesisinin yetersiz oluşu ve çoğu ilçede neredeyse kanalizasyon şebekesi ve atık su arıtma tesisinin hiç bulunmaması gelmektedir. Bu durum, sağlık sorunları açısından ciddi risk oluşturmakta ve Bölge halkının yaşam kalitesini düşürmektedir.

Bitlis: Bitlis Merkez ve Tatvan'da kanalizasyon şebekesi bulunmasına rağmen ilave kanalizasyon şebekesine ihtiyaç vardır. Bitlis Merkez'de atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır. Van Gölü öncelikli olmak üzere sürdürülebilir ekolojik denge için atık su tesislerinin kurulmasına ihtiyaç vardır. Güroymak İlçesi'nin atık su arıtma tesisi ve Gölbaşı Beldesi'nin ise kanalizasyon şebekesi bulunmamaktadır. Hizan ve Mutki ilçeleri ile Aydınlar, Günkırı, Kavakbaşı, Kolludere, Koyunlu, Ovakışla ve Yolalan beldelerinin kanalizasyon şebekesi ve atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır. (İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü, 2010)

Hakkâri: Hakkâri şehir merkezinin kanalizasyon şebekesi İller Bankası tarafından yaptırılmıştır. Ancak şehir nüfusunun artmasından dolayı ilave kanalizasyon şebekesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ilde arıtma tesisi bulunmadığından dolayı atık sular arıtılmadan Katramas Deresi'ne oradan da Zap Suyu'na doğrudan deşarj edilmektedir. İlde kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun toplam nüfusa oranı %44'tür. Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca ilçelerinde kanalizasyon şebekesi ve atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır. Esendere Beldesi, Durankaya Beldesi, Büyükçiftlik Beldesi ve Derecik Beldesi'nin atık su arıtma tesisi ve kanalizasyon şebekesi bulunmamaktadır. (İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü, 2010)

Muş: Muş İl merkezinin büyümesiyle yeni hatlar yapılmışsa da mevcut kanalizasyon şebekesi ihtiyaçlara cevap verememektedir. Muş Belediyesi'ne ait kanalizasyon şebekesinin Muş Ovası'ndan geçen Karasu Nehri'ne arıtılmadan doğrudan akıtılması nehrin kenarında kurulmuş olan yerleşim birimlerinde sağlık ve çevre yönünden büyük tehlikeler arz etmektedir. Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı % 52'dir. Bulanık ve Malazgirt, Varto, Korkut, Hasköy ilçeleri ile Mollakent ve Sungu beldelerinde atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır. Varto ve Korkut ilçelerinin kanalizasyon şebekesi bulunmayıp Hasköy İlçesinin kısmi kanalizasyon şebekesi İller Bankası tarafından yaptırılmıştır. Konakkuran, Karakale, Karaağıl, Rüstemgedik, Altınova, Karaağaçlı, Konukbekler, Yaygın, Serinova, Kırköy, Yeşilova, Güllü, Kızılağaç, Elmakaya, Yoncalı, Sarıpınar, Düzkışla, Yemişen, Uzgörür, Erentepe Beldelerinin kanalizasyon şebekesi ve atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır. (İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü, 2010)

Van: Van İli'nin yaklaşık 600.000 metreye varan kanalizasyon şebekesi çeşitli bölgelerde birleşen atık suların kolektör hatları yardımıyla arıtma tesisine taşınmasını sağlamaktadır. Buna ilişkin hâlihazırda yapımı devam eden kanalizasyon şebeke ve kolektör hatları mevcuttur. Aktif çamur sistemi ile çalışan mekanik ve biyolojik arıtım ünitelerinde arıtma tesisinde arıtılan sular göle deşarj edilmektedir. Hâlihazırda kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı % 80'dir. Van Belediyesi, kanalizasyon sisteminin genişletilmesi çalışmalarına devam etmektedir. (İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü, 2010) Bunun yanında Van Gölü kıyı şeridi boyunca kanalizasyon sisteminin atık sularını toplayacak ana kolektör hattının yapımına da devam edilmektedir. Merkez dışındaki yerleşim birimlerine bakıldığında; Bahçesaray, Çatak, Edremit, Gevaş, Gürpınar ve Saray ilçeleri ile Sağmal, Ünseli, Akdamar ve Erçek Beldelerinde atık su arıtma tesisi ve kanalizasyon şebekesi bulunmamaktadır. Başkale, Çaldıran, Özalp ilçeleri ile Çiçekli ve Kocapınar beldelerinde atık su arıtma tesisi henüz bulunmamaktadır. Muradiye ve Çaldıran ilçelerinde ilave kanalizasyon şebekesine ihtiyaç duyulmaktadır. (İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü, 2010)

Bununla birlikte Van İli içme suyu şebekesinde suyun kalitesini artırmaya yönelik çalışmalar da devam etmektedir. Van Belediyesi yer altı sularındaki kimyasal değişikliklerin neden olduğu arsenik oranını standartların altına çekmek için 4 Milyon 755 Bin 253 TL bütçeli "Narman Arsenik Paket Arıtma Tesis" yatırım çalışmasına devam etmektedir. Tesis kurulumunun tamamlanması ile birlikte Van İli'nde günde 34 bin 560 m³ (ton) arıtılmış su üretilecek ve 50 yıl önce döşenen su hattında oluşan aspes tehlikesi de 2050 yılına kadar dayanması tasarlanan isale hattı ile yenilenecek. Yaz aylarında yaşanan su sıkıntısı 1000 km.'lik şebeke hattı 1200 km ye çıkarılarak azaltılacaktır. (Van Belediyesi, 2011)

B.3.3. Katı Atıklar

Bölge il ve ilçelerinde katı atıklar düzensiz depolama alanlarına dökülmektedir. Düzenli depolama ve geri dönüşüm tesislerinin projelendirme çalışmaları devam etmektedir. Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van'da sırasıyla kişi başı 1,10kg/gün, 0,53kg/gün, 0,70kg/gün ve 0,88kg/gün ve Bölge'de ortalama 0,84 kg/gün olmak üzere katı atık oluşmaktadır (TÜİK, 2008).

Bitlis: Kentte toplanan katı atıklar düzensiz depolama alanlarına dökülmektedir. Bu alanlara dökülen atıklar ile ilgili ayıklama veya biriktirme işlemleri yapılmamaktadır. İl merkezinde oluşan 33 ton evsel nitelikli katı atık, Deliktaş mevkiindeki alanda depolanmaktadır. Depo sahasında biriken katı atıklar yamaç boyunca Bitlis Çayı'na doğru taşınmakta ve hem dere yatağının kirlenmesine hem de görüntü kirliliğine neden olmaktadır. İlde tehlikeli atıklar kapsamında; TCDD Van Gölü Feribot Müdürlüğü'nün hizmette kullandığı feribotlardan kaynaklanan sintine atıkları da bulunmaktadır. Feribotlara ait atık yağlar düzenli olarak atık yağ bertaraf tesislerine gönderilmektedir. 2007 yılı verilerine göre Van Gölü Feribot Müdürlüğü'nün atık yağı 45.680 tondur. İldeki hastanelerde üretilen tıbbi atık miktarı ortalama 75 - 100 kg. arasında değişmektedir. Belediye teşkilatlarının olduğu yerleşimlerde tıbbi atıklar belediye ekiplerince toplanarak evsel atıklardan ayrı olarak imha edilmektedir.

Düzensiz depolama alanlarının çevreye ve ekonomiye verdikleri zararı gidermek üzere katı atıkların ayrışımının yapılabileceği, dönüştürülebileceği ve çevreye en az zararla yok edilebileceği katı atık yönetim sistemi kurulumuna ilişkin ihtiyaç, AB-Türkiye Mali İşbirliği çerçevesinde finanse edilen “Bitlis Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi” kapsamında “Bitlis Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi” inşaat ve rehabilitasyon çalışmaları Bitlis’te gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Proje kapsamında gerçekleştirilen Geri Dönüşüm Tesisi, Tıbbi Atık Sterilizasyon ve Sızıntı Suyu Arıtma tesisi inşaat aşamasında olup 2011 yılı içerisinde tamamlanması planlanmaktadır. Bitlis Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi; Bitlis İli’nin geneline hizmet edecek Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi, üye belediyelerin (Bitlis, Tatvan, Güroymak, Gölbaşı ve Günkırı belediyeleri) katı atık toplama ve ayrıştırma kapasitelerini artıracak makine ve ekipman alımı ile bu belediyelere ait vahşi depolama sahalarının rehabilitasyonunu ve belediyelerin kurumsal-teknik altyapı kapasitesini geliştirici danışmanlık hizmetlerini kapsamaktadır.

Güroymak İlçesi Tahtalı Köy Bellektepe Mevkiinde bulunan 48 hektarlık alan içerisinde, teknik ve tasarım açısından atıkların en uygun biçimde depolanmalarının yapılacağı Bitlis Katı Atık Düzenli Depolama Tesisinde, proje ömrü boyunca 2 milyon ton katı atık depolanması planlanmaktadır. Ayrıca projeye yan destek sağlayacak faaliyetlerden biri de plastik, cam, metal, kâğıt ve karton gibi geri dönüştürülebilir maddelerin diğer atıklara karışmadan toplanabilmesi için halkın kolayca ulaşabileceği yerlere atık kumbaraları yerleştirilmesidir. İkincil hammadde olarak kullanılacak olan bu maddeler ile endüstriye ekonomik hammadde temin edilmesi ve böylece hammadde ihtiyacının azaltılması hedeflenmektedir. Yatırımın tamamlanması halinde hem çöplerden kaynaklanan çevre kirliliği etkileri indirgenecek hem de çöplerden enerji elde etme imkânı da yaratılacaktır (Bİ-KA, 2010)

Hakkâri: Kentte toplanan katı atıklar düzensiz depolama alanlarına dökülmektedir. Bu alanlara dökülen atıklar ile ilgili ayıklama veya biriktirme işlemleri yapılmamaktadır. Hakkâri şehir merkezinde toplanan yaklaşık 100 tonluk evsel nitelikli atık Çukurca yolu 10. kilometrede (Kilinan Mevkii) bulunan Zap Suyu kenarındaki 9 dekarlık vahşi depolama alanında depolanmaktadır. Depolama alanının sızıntı suları doğrudan Zap Suyunu kirletmektedir. Ayrıca geliş güzel yakılan katı atıkların çevreye olumsuz etkileri üst düzeydedir. Bazı yerlerde yeteri kadar çöp bidonu olmadığından evsel atıklar doğrudan caddelere ve dere yataklarına atılmakta, bu da kirliliğe ve sağlıksız koşullara yol açmaktadır. İl dâhilinde atık yağ üreten büyük çaplı sanayi tesisi bulunmamakla beraber lokanta, kafeterya vb. işletmelerden de atık yağ toplama faaliyeti gerçekleştirilmemektedir. Küçük sanayi sitelerinde motor yağı değişimi ile elde edilen atık yağlar ise ısınma amacıyla yakılarak değerlendirilmektedir.

Muş: Muş İli’nde katı atık depolama alanı Pertek Dere yatağı kenarındadır. Alanın dere kenarında yer alması ve zemininin çakıllı ve geçirgen olması çevre kirliliğine neden olmaktadır. Ayrıca bu düzensiz katı atık depolama alanının 1,5 km. kadar kuzeyinde Muş Belediyesi’ne ait su terfi merkezi ve içme suyu kuyuları bulunmaktadır. Tıbbi atıkların da diğer atıklarla karışık olarak bu alana atıldığı tespit edilmiştir. Katı atıklar; Malazgirt’te yol kenarlarındaki boş alanlara dökülerek üzeri toprakla kapatılmakta, Bulanık’ta merkeze 4 km. uzaklıktaki vadiye, Hasköy’de Korkut yolu üzerindeki bir alana, Varto’da merkezden uzak bir vadiye, Korkut’ta ise ilçenin yaklaşık 5 km. doğusundaki bir dere yatağına dökülmektedir.

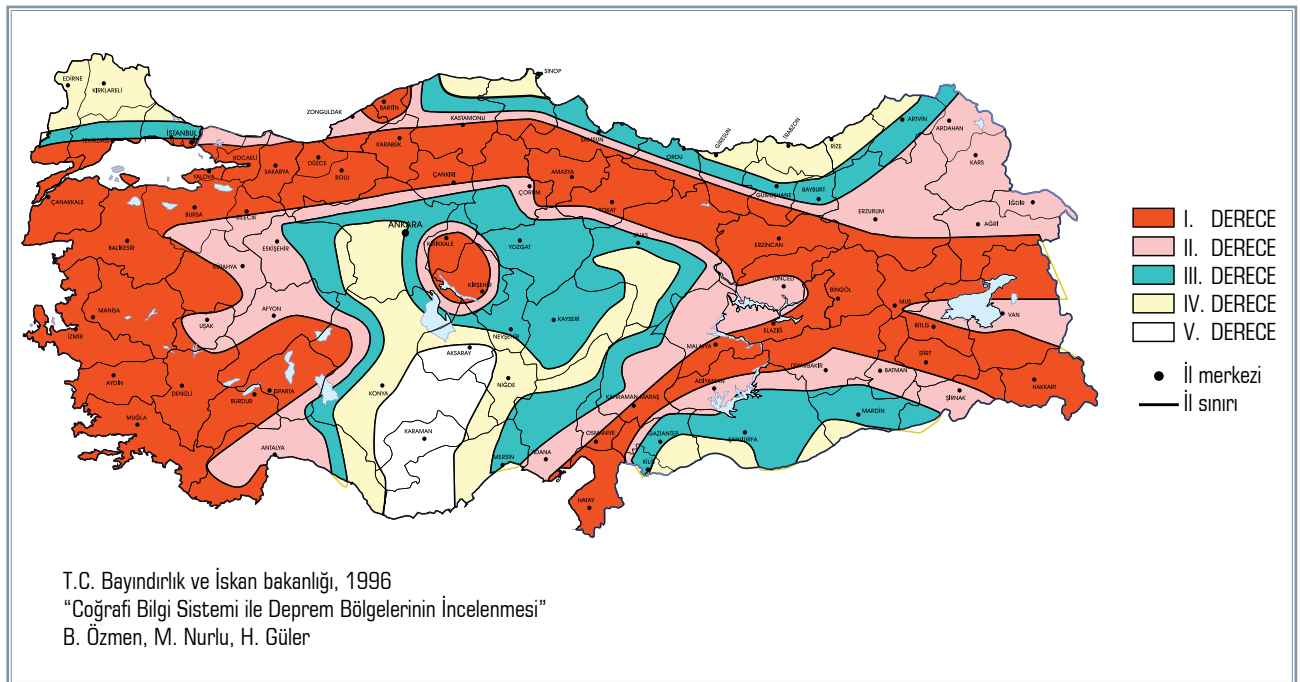
Van: Van İl Merkezi'nde ve tüm ilçelerinde katı atıklar düzensiz olarak depolanmaktadır. İl Merkezi'nde katı atıklar Van-Özalp karayolunun 7. km'sinde bulunan vahşi depolama sahasında bertaraf edilmektedir. Sihke Gölü'ne çok yakın mesafede bulunan vahşi depolama sahası gölü kirletmektedir. Yağışların etkili olduğu dönemlerde, yağmur sularıyla birlikte depolama sahasından sızan sular Van Gölü'ne taşınmaktadır. Yapılan incelemelerde çöp sahasında tehlikeli boyutlarda gaz oluşumu gözlenmiştir. Bu nedenle tesis büyük bir metan gazı patlama riski taşımaktadır. Bu tehlikeli durumu bertaraf etmek üzere Van İli'nde katı atık bertaraf tesislerinin ve yöntemlerinin modernizasyonu çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Çalışmalar kapsamında Bölge'de yapılabilecek çalışmalardan biri de AB-Türkiye Mali İşbirliği (IPA) kapsamında finanse edilmesi düşünülen "Van Bölgesel Katı Atık Yönetim Projesi" dir. Proje, Van Belediye Başkanlığı'nın İl'de düzenli depolama tesisi kurulması adına yaptığı başvuru kapsamında VANÇEB tarafından tüm ilçe ve beldeleri proje çerçevesine dâhil ederek ele alınmıştır. Projenin fizibilite çalışmaları Çevre ve Orman Bakanlığı IPA Koordinasyon Başkanlığınca tamamlanmıştır. Katı Atık Projeleri Ulusal Nihai Önceliklendirme Listesi'ne göre ilk eleme aşamasını geçen ve AB fonlarından yararlanmaya hak kazanan projenin 2011 yılında acil lot yeri tespit çalışması bitmiş olup 2013 yılında sonuçlanması beklenmektedir.

B.4. Afet Riski ve Depremsellik

B.4.1. Deprem

TRB2 Bölgesi, dünyanın en önemli aktif faylarından kabul edilen Doğu ve Kuzey Anadolu Faylarının kesişme noktasında yer almaktadır. Avrasya Levhası ile Arap Levhası arasındaki kıta-kıta çarpışması sonucunda özellikle Avrasya Levhası içinde ortaya çıkan en büyük 2 fay Kuzey Anadolu Fayı ve Doğu Anadolu Fayı'dır. Aşağıda verilen Deprem Bölgeleri Haritasına göre TRB2 Bölgesi I. ve II. derece risk alanlarında bulunmaktadır.

Şekil 20: Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası

Kaynak: (T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı)

Bölge’de Kuzey Anadolu Fayından kaynaklanan son büyük depremin 1784 yılında olduğu ve Fay hareketlerinin tekrarlamaya aralıklarının en fazla 250 yıl olduğu göz önüne alındığında olası büyük bir depremin 30 yıl içinde gerçekleşmesi beklenmektedir. TRB2 Bölgesi’nde yakın tarihteki son büyük deprem 1 Mayıs 2003’te olmuştur. Ayrıca Van Gölü Havzası sismik aktivite gösteren Çaldıran Fayı üstünde yer aldığı için önemli derecede deprem riski taşımaktadır.

Tablo 19: TRB2 Bölgesi İl Bazında Gerçekleşen Depremler

Tarih	Yer	Büyüklik	Şiddet	Hasar
1245	Ahlat, Van, Bitlis, Muş		VIII	
1276	Ahlat, Erciş, Van		VIII	
1363	Muş ve dolay		VIII	Pek çok ölü
1441	Van, Bitlis, Muş		VIII	30 000 ölü
1582	Bitlis ve dolay		VIII	
1647	Van, Muş, Bitlis		IX	
1715	Van- Erciş			
1869	Bitlis ve dolay		VI	
1871	Van ve dolay	5.5	VII	
1881	Van, Muş, Bitlis	7.3	IX	400 ev
1884	Pervari, Siirt	6.1	VIII	Pek çok ölü
1903	Malazgirt, Muş	6.7	IX	2626 ölü, 4500 hasarlı bina
1941	Van, Erciş	5.9	VIII	194 ölü, 600 hasarlı bina
1945	Van ve dolay	5.8	VIII	12 ölü 2000 hasarlı bina
1946	Varto, Muş	5.9	VIII	194 ölü, 600 hasarlı bina
1966	Varto, Muş	5.6	VIII	14 ölü 1100 hasarlı bina
1966	Varto, Muş	6.9	IX	2964 ölü 20007 hasarlı bina
1972	Van	5.2		1 ölü 400 hasarlı bina
1976	Van, Çaldıran	7.2	IX	3840 ölü, 9552 ölü
1986	Van Gölü	4.0		
2003	Van Gölü kuzeyi	3.6 - 4.0		

Kaynak: (T.C. VAN VALİLİĞİ, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2008), (Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü, 2009)

► Bitlis

Bitlis İli Arap Levhasının Avrasya Levhası altına girdiği noktadadır ve Bitlis Bindirme Kuşağı olarak adlandırılır. Kuşak üstündeki farklı derecedeki risk alanları göz önüne alındığında Bitlis’in Güroymak ve Tatvan ilçelerinin ikinci derece deprem bölgesi içinde yer aldığı, ilin geri kalan bölgelerinin ise tamamen birinci derece deprem bölgesi içinde kaldığı görülmektedir.

► Hakkâri

Hakkâri ili kapsamındaki Yüksekova, Şemdinli, Çukurca ilçeleri ve Hakkâri merkezin Deprem Bölgeleri Haritasına göre I. derece deprem bölgesinde yer alması il genelinde jeolojik açıdan yapılacak tüm planlamalarda, yönlendirici kararların geliştirilmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

► Muş

Muş il sınırları içinde kalan alanların; ikinci derece deprem bölgesi içinde kalan Hasköy İlçesi'nin bir bölümü hariç neredeyse tamamının birinci derece deprem bölgesi içinde bulunduğu dikkate alındığında, ayrıca ülkemizin yakın geçmişinde önemli yıkım yaratan depremlerden birinin Varto'da gerçekleşmiş olduğu düşünüldüğünde, il genelinde jeolojik açıdan yapılacak tüm planlamalarda, yönlendirici kararların geliştirilmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

► Van

Van il sınırları içinde kalan alanlara bakıldığında ise; İl Merkezi ile Gevaş, Edremit, Başkale, Saray ve Özalp ilçelerini kısmen kaplayan bir bölgenin ikinci derece deprem bölgesi içinde yer aldığı, ilin geri kalan kesimlerinin ise birinci derece deprem bölgesi içinde yer aldığı görülmektedir.

B.4.2. Erozyon

► Bitlis

Bitlis Merkez İlçe topraklarının güney kesiminde erozyon riski taşımayan alanlar yer almaktadır. Adilcevaz İlçesi'nin Van Gölü içine doğru sokulan doğu kesiminde de erozyon şiddeti çok az derecededir. Mutki, Hizan ve Merkez İlçe topraklarının geneli ve Tatvan ile Güroymak ilçelerinin güney kesimleri erozyon şiddetinin en yüksek olduğu alanlardır. Ahlat İlçesi'nin doğu kesimleri, Nazik Gölü çevresi ile Adilcevaz İlçesi'nin batı ve kuzey kesimleri de erozyon şiddetinin yüksek olduğu alanlardır. İl topraklarının diğer kesimlerinde erozyon şiddeti orta derecededir.

► Hakkâri

Hakkâri İli çığ ve su erozyonunun Bölge'de en şiddetli yaşandığı yerlerden biridir. Toprak erozyonu tehlikesi de bulunan ilde eğimli topografyası, yağış miktarı ve bitki örtüsünün zayıf oluşu etkilidir. İlde derin akarsu vadilerinden biri olan Zap Vadisi erozyon tehlikesi ile en çok karşılaşılan alandır. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak adına T.C. Hakkâri Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğüne "Zap Vadisi Çok Amaçlı (rehabilitasyon ve erozyon kontrolü) Projesi" 2007 yılında uygulanmaya başlanmıştır. (T.C. Hakkâri Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü) Yörede Orman ekosisteminin uzun yıllar yoğun otlatma baskısı ve usulsüz kesimlerle aşırı derecede tahrip olması nedeniyle, bu sosyal baskının azaltılması için, İl Çevre Orman Müdürlüğüne 2006 yılında etüt-proje programına alınması önerilmiş ve Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğüne uygun görülmüştür. Meşe ve ardıç ağaçlarının bulunduğu alanlarda mevcut ağaçlar korunarak, boşluklara ekim ve dikim yapmak suretiyle bu alanlar rehabilite edilecektir. Ot vasfındaki alanlarda ise dikim, ekim ve erozyon kontrol çalışmalarıyla mevcut erozyon asgariye indirilerek ekosistemin oluşması sağlanacaktır. (T.C. Hakkâri Valiliği, 2008) 2007 yılında 300 hektarlık proje alanı tamamlanmış olup 2008 yılında 300 hektarlık ağaçlandırma çalışmasına başlanmıştır. Projenin 2012 yılı itibarı ile tamamlanması amaçlanmaktadır. (T.C. Hakkâri Valiliği)

› Muş

Muş Ovası, Malazgirt ve Bulanık Ovaları erozyon şiddetinin en düşük olduğu alanlardır. Merkez İlçe'nin güney kesimleri ile Korkut İlçesi'nde Muş Ovası'nın kuzeyinden başlayarak Bulanık İlçe Merkezi'ne kadar uzanan alan, ilde erozyon şiddetinin en yüksek olduğu alanlardır. Muş Ovası'nın Merkez İlçe sınırları içinde kalan kısmının kuzeyinde Varto İlçesi'ne kadar uzanan alan ile ovanın güneybatı kesimi erozyon şiddetinin yüksek olduğu alanlardır. İl topraklarının diğer kesimlerinde erozyon şiddeti orta derecededir.

› Van

Çaldıran İlçesi'nin kuzey kesimi erozyon riski taşımayan bir alandır. Çaldıran Ovası, Erciş Ovası ile Van Merkez, Edremit ve Gevaş ilçelerinin göl kıyısında kalan bazı kesimleri de erozyon şiddetinin çok düşük olduğu alanlardır. Gevaş, Bahçesaray ve Çatak ilçeleri topraklarının geneli ile Başkale İlçesi'nin kuzey ve doğusu, Gürpınar İlçesi'nin kuzeyi ve Erciş İlçesi'nin kuzeyi erozyon şiddetinin en yüksek olduğu alanlardır. Gürpınar İlçesi topraklarının güneyi, Saray İlçesi'nin güneyi ve Çaldıran Ovası çevresi ile ovanın güneybatısından Muradiye ilçe merkezine kadar uzanan kesim de erozyon şiddetinin yüksek olduğu alanlardır. İl topraklarının diğer kesimlerde ise erozyon şiddeti orta derecededir.

B.4.3. Heyelan

› Bitlis

Bitlis ilinde kayda geçmiş heyelan olayları, kıvrım dağları, kırıklı kıvrım dağları ile lav, tuf platoları ve örtülerinin olduğu bölgede ve eğiminin yüksek olduğu alanlarda görülmüştür. Bu alanlar Merkez İlçe'nin güneyi, Güroymak İlçesi'nin batısı, Mutki İlçe merkezinin kuzeybatısı, Adilcevaz İlçesi'nin batı kesimleri, Ahlat İlçesi'nin Kuzey kesimleri ile Hizan İlçesi'nin güney kesimleri hariç her bölgesini kaplamaktadır.

› Hakkâri

Heyelan görülen alanların ortak özellikleri, yamaç ve tabaka eğiminin yüksek olduğu su ile doymuş killi katmanlardan oluşmasıdır. Hakkâri ili'ndeki yerleşme alanlarının eğimli topografya ve vadi tabanları üzerine kurulmuş olması heyelan riskini artırmaktadır.

› Muş

Muş ilinde kayda geçmiş heyelan olayları, kıvrım dağları, kırıklı kıvrım dağları, asınım düzlüğü ile iç ve yüksek ovaların yamaç eğiminin yüksek olduğu her bölgesinde görülmüştür. Heyelan hemen hemen her tipte arazi grubunda görülebilir.

› Van

Van ili'nde kayda geçmiş heyelan olayları, kıvrım dağları, kırıklı kıvrım dağları ile lav, tuf plato-

ları ve örtülerinin olduğu bölgede ve eğiminin yüksek olduğu alanlarda görülmüştür. Bu alanlar Merkez İlçe'nin kuzey ve doğu kesimleri, Çatak İlçesi'nin batısı ve güneyi, Bahcesaray İlçe merkezinin güneyi ve kuzeyi, Başkale İlçesi'nin kuzey ve güney kesimleri, Gürpınar İlçesi'nin güney kesimleri, Çaldıran İlçesi'nin batısı ve güneydoğu kesimleri, Özalp İlçe merkezinin, kuzey kesimleri ile Muradiye İlçesi'nin güney kesimlerini kaplamaktadır.

B.4.4. Çığ

Çığ olayının yaşandığı alanların ortak özellikleri eğimin %30 üzerinde olması ve kıvrım dağları ile kırıklı kıvrım dağlarını içeren bölgelerde yer almasıdır. Çığ genellikle bitki örtüsü olmayan engebeli, dağlık ve eğimli arazilerde, vadi yamaçlarında tabakalar halinde birikmiş olan kar kütlelerinin iç veya dış kuvvetlerin etkisi ile başlayan ilk hareket sonucu yamaçtan aşağıya doğru hızla kayması olarak tanımlanmaktadır. Yaşanan çığ olaylarının istatistiki dağılımına bakılınca yamaç eğiminin ve yüksekliğin, meteorolojik şartların, mevsimsel sıcaklık değişimlerinin çığ oluşumunda en büyük etmen olduğu anlaşılmaktadır.

► Bitlis

Bitlis ilinde kayda geçmiş çığ olayları merkez ilçenin güneyinde Siirt il sınırında yoğun olarak, ayrıca yine Mutki ilçesinin güneyinde Batman ve Siirt il sınırında, Hizan ilçesinin güney kesimlerinde, Tatvan ilçe merkezinin hemen batısında ve ilçe sınırlarının Van gölüne bakan doğu kesimlerinde yaşanmıştır.

► Hakkâri

Çığ olayları, yüksek dağları, eğimli topografyası, zayıf bitki örtüsü ve derin vadileri ile Hakkâri ili için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Özellikle Hakkâri-Şırnak karayolunda yaşanan çığ olayları alanda tedbirler almayı ve ulaşım açısından alternatif yollar geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır.

► Muş

Muş İli'nde kayda geçmiş çığ olayları Merkez ilçenin güneyinde Diyarbakır il sınırında yoğun olarak, ayrıca yine Muş Merkez ilçenin hemen batısında yer alan bölgede ve Varto İlçesi'nin kuzeydoğusunda yaşanmıştır.

► Van

Van ilinde kayda geçmiş çığ olayları Çatak İlçesi'nin doğusunda yoğun olarak, ayrıca Bahcesaray İlçesi'nin güneyinde ve kuzeyinde, Saray İlçesi'nin doğusunda, Gevaş İlçesi'nin batısında, Erciş İlçesi'nin en kuzey kesimlerinde yaşanmıştır. Çığ olayları, çoğunlukla, alanının rakım olarak yüksek ve bitkisel yoğunluğun az olduğu alanlarda meydana gelmiştir.

C. EKONOMİK YAPI ANALİZİ

C.1. Temel Ekonomik Göstergeler

Bölge sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre 26 Bölge arasında son sırada bulunmaktadır. İller arasında bir karşılaştırma yapıldığında 81 il içersinde Van 75, Hakkâri 77, Bitlis 79 ve Muş 81. sıradadır. (DPT, 2003)

Ülke illerinin ve bölgelerinin görece olarak rekabet edebilirliklerini değerlendirmek ve politika önerileri için ışık tutmak üzere, DPT uzmanlarından Murat Kara'nın 2008 yılında yayımlanan uzmanlık tezinde Bölgesel Rekabet Edebilirlik Analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışması ile paralel bir şekilde TRB2 Bölgesi, Düzey 2 bölgeleri arasında -1,34074 endeks değeri ile sonuncu sırada yer almıştır. Çalışmada bölgeler endeks değerlerine göre altı kademedeki gruplandırılarak ilgili bölgelerin rekabetçilik düzeyleri tanımlanarak çeşitli kalkınma stratejileri geliştirilmiştir. Buna göre altıncı kademedeki bölgeler için; gelişmişlik ve rekabet edebilirlik düzeyleri ile ülke ortalaması arasında derin bir uçurum bulunmakta olup başta ulusal kaynaklarımız olmak üzere gerekli finansman imkânları sağlanarak uygulanacak bölgesel operasyonel programlar aracılığıyla acil müdahalelerin gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bölge'de orta büyüklükte sayılabilecek nitelikte bir kaç firma haricinde tüm işletmeler mikro ölçeklidir. Mevcut orta büyüklükteki işletmeler et ürünleri işleme, süt işleme, yapı malzemeleri üretimi, geri dönüşüm, tekstil gibi sektörlerde faaliyet göstermektedir. Fortune Türkiye Dergisi'nin 2008 ve İstanbul Sanayi Odası'nın ise 2009 yılı verilerine göre hazırladığı Türkiye'nin ilk 500 sanayi kuruluşu listesinde Bölge'den hiçbir işletme yer almamaktadır.

2001 yılı itibarıyla Bölge'de kişi başına düşen GSYİH tutarı 749 ABD Doları olup, 2146 ABD Doları olan ülke ortalamasının oldukça altındadır. Kişi başına düşen GSYİH açısından 26 bölge değerlendirildiğinde TRB2 Bölgesi 25. sırada olup iller bazında bir karşılaştırma yapıldığında Van 72, Hakkâri 76, Bitlis 78, Muş ise 80. sıradadır. (TÜİK, 2001)

Tablo 20: Kişi Başına Düşen GSYİH (cari fiyatlarla,2001) (\$)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Bitlis	765	813	1.019	1.075	955	883	646
Hakkâri	950	863	1.050	1.181	1.030	1.122	836
Muş	660	654	763	828	802	725	578
Van	1.015	997	1.053	1.212	1.109	1.118	859
TRB2 Bölgesi	869	860	975	1.089	996	980	749
Türkiye	2.727	2.888	3.021	3.175	2.847	2.941	2.146

Kaynak: (TÜİK, 2001)

1995 yılından 2001 yılına kadar yaşanan sürece bakıldığında Bölge’de kişi başına düşen GSYİH 869 ABD Dolarından 749 ABD dolarına düşerek yaklaşık % 14’lük küçülme yaşanmıştır. Buna paralel olarak Bölge illerinin tümünde % 10’dan fazla bir oranda düşüş yaşanmıştır.

2009 yılı verilerine göre; Bölge’de işgücüne katılım ve istihdam oranlarının Türkiye ortalamasından düşük olduğu görülmektedir. Bölge içerisinde işgücüne katılım oranının en fazla olduğu il %42,9 ile Bitlis, en düşük olduğu il ise %38,2 ile Hakkâri iken ülke genelinde bu oran % 47,9’dur. Ülke genelinde istihdam oranı %41,2 iken Bölge’de bu oranın en fazla olduğu il % 36,8 ile Bitlis, en düşük olduğu il %30,7 ile Hakkâri’dir.

Bölge’deki illerde işsizlik oranı %16,45 ile ülke ortalaması olan %14’ün üzerinde olduğu görülmektedir. Hakkâri %19,7 işsizlik oranıyla Bölge illeri arasında en yüksek işsizlik oranına sahip olup ülke sıralamasında ise 81 il içerisinde üçüncüdür.

Tablo 21: TRB2 Bölgesi İllerinde İşgücüne Katılma, İşsizlik ve İstihdam Verileri (2009)

İl	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
Bitlis	42,9	14,3	36,8
Hakkâri	38,2	19,7	30,7
Muş	41,4	16,2	34,7
Van	41,6	15,6	35,1
TRB2 Bölgesi	41,03	16,45	34,33
Türkiye	47,9	14	41,2

Kaynak: (TÜİK, 2009)

Aşağıda yer alan tabloda Bölge düzeyinde cinsiyete göre işgücüne katılım, işsizlik ve istihdam oranlarının 2004-2010 yılları arasında değişimi verilmektedir. Buna göre 2010 yılı verilerine göre, Bölge’de işsizlik oranı kadınlarda %13,4, erkeklerde ise %17,9 olarak hesaplanmıştır. 2010 yılında kadınlarda işgücüne katılım ve istihdam oranı 2004 yılına göre artış göstermekle beraber erkeklerin işgücüne katılım ve istihdam oranının oldukça altındadır.

Tablo 22: TRB2 Bölgesi İşgücüne Katılma, İşsizlik ve İstihdam Oranları

	İşgücüne Katılma Oranı			İşsizlik Oranı			İstihdam Oranı		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
2004	10,7	71,6	40,4	2,4	11,9	10,6	10,5	63,1	36,1
2005	15,3	69,2	40,3	2,9	9,5	8,2	14,9	62,6	37,1
2006	19,1	68,9	41,6	2,9	9,5	7,8	18,5	62,4	38,3
2007	16,2	70	41,1	6,7	13,9	12,4	15,1	60,2	36
2008	12,2	67,6	38,9	8,1	15,4	14,2	11,2	57,2	33,3
2009	13,7	69,6	41,5	8	18,1	16,4	12,6	57	34,6
2010	17,4	71,2	43,9	13,4	17,9	17	15,1	59,4	36,4

Kaynak: (TÜİK, 2010)

Bölgesel gayrisafi katma değerin sektörlere dağılımı incelendiğinde, tarım sektöründe üretilen bölgesel katma değerin ülke düzeyinde üretilen tarım sektörü katma değeri içindeki payı 2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları için sırasıyla %2,49, %2,43, %2,57 ve %2,56'dır.

Sanayi sektöründe üretilen bölgesel katma değerin ülke düzeyinde üretilen sanayi sektörü katma değeri içindeki payı aynı yıllar için sırasıyla %0,66, %0,59, %0,54 ve %0,59'dur.

Hizmetler sektöründe üretilen bölgesel katma değerin ülke düzeyinde üretilen hizmetler sektörü katma değeri içindeki payı ise sırasıyla %0,97, %0,93 ve %0,97 ve %0,99'dur. Toplam bölgesel katma değerin ülke düzeyinde üretilen katma değere oranı 2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları arasında sırasıyla %1,04, %0,97, %0,99 ve %1,01'dir.

Tablo 23: Bölgesel Gayrisafi Katma Değer (cari fiyatlarla) (Bin TL)

		2005	2006	2007	2008
TARIM	Türkiye	60.713.747,00	62.662.754,00	64.331.717,00	72.274.585,00
	TRB2	1.512.998,00	1.519.596,00	1.655.995,00	1.848.498,00
	TRB2/Türkiye	2,49%	2,43%	2,57%	2,56%
SANAYİ	Türkiye	160.331.023,00	188.646.805,00	209.515.201,00	232.475.082,00
	TRB2	1.058.483,00	1.112.819,00	1.137.007,00	1.365.457,00
	TRB2/Türkiye	0,66%	0,59%	0,54%	0,59%
HİZMET	Türkiye	350.669.700,00	417.108.706,00	480.537.624,00	549.835.548,00
	TRB2	3.388.596,00	3.869.902,00	4.643.402,00	5.448.754,00
	TRB2/Türkiye	0,97%	0,93%	0,97%	0,99%
TOPLAM	Türkiye	571.714.470,00	668.418.265,00	754.384.542,00	854.585.215,00
	TRB2	5.960.077,00	6.502.317,00	7.436.404,00	8.662.709,00
	TRB2/Türkiye	1,04%	0,97%	0,99%	1,01%

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2008)

TÜİK 2009 verileri kullanılarak iş kayıtlarına göre girişim sayısı verilen aşağıda yer alan tabloda görüldüğü üzere toptan ve perakende ticaret alanındaki girişimler Bölge'deki toplam girişimlerin %39'unu oluşturmakta olup bu oran %39,7 olan ülke oranına oldukça yakındır. Toptan ve perakende ticareti %34,2 ile ulaştırma, depolama ve haberleşme sektörü takip etmekte olup bu oran ülke oranı olan %17,3'ten oldukça yüksektir. Bölge'de İmalat sektöründeki girişim sayısı ise toplam girişimlerin % 6,3'sini oluşturmaktadır. Türkiye genelinde bu oranın %12 olduğu düşünülürse Bölge'de imalat sanayi girişimlerinin yeterli olmadığı söylenebilir.

Tablo 24: İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları (2009)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2	Türkiye
Toptan ve Perakende Ticaret	2.580	2.599	2.972	10.168	18.319	1.281.315
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	2.256	1.017	2.203	10.598	16.074	559.157
İmalat	521	342	494	1.608	2.965	405.873
Oteller ve Lokantalar	252	556	507	1.481	2.796	261.867
İnşaat Hizmetleri	572	279	407	776	2.034	165.887
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	176	150	226	857	1.409	219.327
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	59	48	65	232	404	45.819
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	76	41	57	206	380	51.142
Eğitim Hizmetleri	18	26	20	69	133	12.957
Madencilik ve Taşocaklığı	8	10	7	33	58	5.684
Elektrik, Gaz, Buhar ve Sıcak Su Üretimi	*	*	*	*	8	1.867
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	339	230	378	1.411	2.358	214.567
Toplam	7.163	4.997	7.336	27.442	46.938	3.225.462

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009)

C.2. Tarım

Bölge'de 2008 yılı itibarıyla tarımsal üretim değeri yaklaşık 1,3 milyar TL olup, bunun %55'i hayvansal üretim, %45'i bitkisel üretime aittir. Türkiye genelinde hayvansal üretimin %27, bitkisel üretimin %73 orana sahip olduğu göz önünde bulundurulursa Bölge'nin tarımsal yapısı içinde hayvansal üretimin önemi anlaşılabacaktır.

Tablo 25: TRB2 Tarımsal Üretim Değeri 2008²

	Bitkisel Üretim Değeri		Hayvansal Üretim Değeri		Tarımsal Üretim Değeri	
	-1.000 TL	(%)	-1.000 TL	%	-1.000 TL	%
Bitlis	136.344	32,14	287.826	67,86	424.170	100
Hakkâri	158.780	43,61	205.317	56,39	364.097	100
Muş	150.299	15,19	838.928	84,81	989.227	100
Van	153.042	14,07	934.968	85,93	1.088.010	100
TRB2	598.463	20,89	2.267.040	79,11	2.865.503	100
Türkiye	66.010.114	57,23	49.338.053	42,77	115.348.167	100

Kaynak: (TÜİK, 2008)

TRB2 Bölgesi'nde 2008 yılı itibarıyla tarımsal üretim değeri yaklaşık 2,9 milyar TL olup, bunun %79'u hayvansal üretim, %21'i de bitkisel üretime aittir. Türkiye genelinde bu oranların %57 bitkisel üretim, % 43 hayvansal üretime ait olduğu dikkate alınırsa, Bölge'nin tarımsal yapısı içinde hayvansal üretimin önemi anlaşılabacaktır.

² Bu tablo TÜİK web sitesinden temin edilen çeşitli veriler kullanılarak DAKA tarafından hazırlanmıştır.

C.2.1. Arazi Tarım Varlığı

2001 TÜİK tarım sayımı verilerine göre Bölge’de tarım işletmesi sayısı 98.769’dur. Bu işletmelerden 82.023 (%83) adedi, hem bitkisel hem hayvansal üretim, 11.889 (%12) adedi yalnızca bitkisel üretim, 4.857 (%5) adedi ise yalnızca hayvansal üretim yapmaktadır. İşletmelerin 53.694’ü (%54) 20-200 dekar araziye sahip olup işletme başına düşen ortalama arazi büyüklüğü 62 dekardır. Arazinin %57’sini çayır ve mera arazisi, %22’sini tarım arazisi, %11’ini orman ve fundalık alan oluşturmaktadır. İllerin yüzölçümleri dikkate alındığında en fazla tarım arazisi Muş İli’nde yer almaktadır.

Tablo 26: Arazi Kullanım Dağılımı

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Arazi Yüz Ölçümü (ha)	671.518	714.684	819.600	1.906.900	4.112.702	78.356.238
Tarım Alanı (%)	20	9	42	19	22	33
Çayır Mera Alanı (%)	35	52	46	71	57	19
Orman ve Fundalık Alan (%)	25	24	9	2	11	26
Diğer Araziler (%)	20	15	3	8	10	22

Kaynak: (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2007)

Tablo 27:TRB2 Bölgesi Tarım Arazileri (ha)

	Tarım Alanı (Toplam)	Ekilen Tarla Alanı	Nadas Alanı	Sebze Bahçeleri Alanı	Meyve Bahçeleri Alanı
Bitlis	1.169.159	788.946	354.750	6.867	18.596
Hakkâri	426.691	352.745	19.000	17.734	37.212
Muş	2.853.457	2.247.564	571.666	28.390	5.837
Van	2.675.683	2.010.584	608.512	13.366	43.221
TRB2 Bölgesi	7.124.990	5.399.839	1.553.928	66.357	104.866
Türkiye	243.185.375	163.597.108	43.229.628	7.414.411	28.944.228

Kaynak: (TÜİK, 2009)

Bölgede yaklaşık 7.124.990 ha tarım alanı bulunmaktadır. Tarım alanlarının büyük bölümünü (%96) tarla arazisi oluşturmaktadır. Meyve bahçelerinin toplam tarım alanı içindeki oranı %1,47, sebze bahçesinin ise %0,93’dür. En fazla tarım alanı Muş ilinde bulunmaktadır. Meyve ve sebze yetiştiriciliği genellikle aile ihtiyacını karşılamak için yapılmaktadır. Ancak son yıllarda toplu meyvelikler kurulması yönünde verilen desteklerle meyve alanlarında artış dikkati çekmektedir. Örneğin TÜİK verilerine göre TRB2 Bölgesinde 2009 yılında meyve alanları 2005 yılına göre %39 oranında artmıştır. İller itibarıyla incelendiğinde en yüksek artış %174 ile Hakkâri ilinde gerçekleşmiştir. Bunu sırasıyla Muş (%73), Van (%13) ve Bitlis (%6) izlemiştir. Van ili en fazla meyve alanına sahip il olup bunu Hakkâri, Muş ve Bitlis izlemektedir.

Tablo 28: İşlenen Tarım Arazisi Durumu

İL	Toplam işlenen tarım alanı ve uzun ömürlü bitkiler (hektar)	Toplam işlenen tarım alanı (hektar)	İşlenen tarım alanı / Ekilen (hektar)	İşlenen tarım alanı / Nadas (hektar)	İşlenen tarım alanı / Sebze (hektar)	Toplam uzun ömürlü bitkilerin alanı (hektar)	Uzun ömürlü bitkiler / Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı (hektar)	Uzun ömürlü bitkiler / Bağ alanı (hektar)	Yem bitkileri (hektar)
Bitlis	115731	113871	77602	35475	794	1860	1637	222	25061
Hakkâri	42482	38760	34994	1900	1866	3721	3105	617	21087
Muş	284873	284290	224273	57167	2850	584	284	300	66575
Van	267568	263246	201058	60851	1337	4322	4304	18	101734
TRB2 Bölgesi	710654	700167	537928	155393	6847	10487	9330	1157	214456

Kaynak: (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007)

Not1: Mısır, burçak ve fiğ için dane alanları ayrılmış olup yem bitkileri ekili alanına dahil edilmemiştir.**Not2:** Faaliyetlere Göre Ürünlerin İstatistik Sınıflamasına (FUS-2002) göre verilmiştir.

Bölge’de toplam 900.428 hektar olan tarım arazisinin 542.839 hektarı (%60’) sulanabilir niteliktedir ve bunun ancak %41’i sulamaya açılabilmiştir. İller itibariyle incelendiğinde sulanan arazinin sulanabilir araziye oranının en fazla olduğu il %80 ile Hakkâri, en düşük olduğu il ise % 20 ile Bitlis’tir.

Tablo 29: Sulama Durumu (ha)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Tarım Arazisi	134.920	61.529	342.198	361.781	900.428	26.013.732
Sulanabilir Arazi	114.640	40.078	158.215	229.906	542.839	8.500.000
Toplam Sulanan Arazi	23.001	32.268	61.334	108.181	224.776	4.900.000
Toplam Sulanan Arazinin Sulanabilir Araziye Oranı (%)	20	80	39	47	41	57

Kaynak: (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007)

C.2.2. Girdi kullanımı

Bölge’de kimyevi gübre tüketimi Türkiye gübre tüketiminin %1’inden daha azdır. Bölge’de birim alanda gübre kullanımı %7,78 olup Türkiye ortalamasının (%39,51) oldukça altındadır.

Tablo 30: Kimyevi Gübre Tüketimi (ton)

	Azotlu N %21	P205 Fosforlu 17%	Potashlı %50 K2O	Toplam Eşdeğerli	Birim Alana Gübre Kullanımı (kg/da)
Bitlis	12.200	6.635	348	19.182	14,22
Hakkâri	549	0	0	549	0,89
Muş	19.190	17.210	445	36.845	10,77
Van	9.800	3.606	109	13.514	3,74
TRB2 Bölgesi	41.739	27.451	902	70.090	7,78
Türkiye	6.730.852	3.416.978	130.901	10.278.732	39,51

Kaynak : (Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, 2009)

Bölge’de tarımsal ilaç kullanımı Türkiye gübre tüketiminin %0,40’ını oluşturmaktadır. Bölge’nin birim alan (ha) başına tarımsal ilaç kullanımı 0,182 olup, 1,43 olan Türkiye ortalamasının altındadır ve bu durum geleneksel tarımın Bölge’ye hakim olduğunu göstermektedir.

Tablo 31: Tarımsal İlaç Kullanımı 2009 (kg/lt)

	Tarımsal ilaç Kullanımı (kg/lt)	Birim Alana İlaç Kullanımı (kg, lt/ha)
Bitlis	23.376	0,17
Hakkâri	15.277	0,25
Muş	58.185	0,17
Van	52.515	0,15
TRB2 Bölgesi	149.353	0,17
Türkiye	37.183.337	1,43

Kaynak: (Tarım ve Köyşleri Bakanlığı,2009)

Bölge’de tarımsal kredi kullanımının en fazla olduğu il Bitlis’tir (%,75,96). Bitlis ili’ni %16,18 ve %7,86 oranlarıyla Muş ve Van illeri takip ederken Hakkâri’de tarımsal kredi kullanımı gerçekleşmemektedir. Bölge’nin tarımsal kredi kullanımının Türkiye genelinde kullanılan kredilere oranı ise % 0,23’tür.

Tablo 32: Tarımsal Kredi Kullanımı 2009 (TL)

	Tarımsal Kredi Kullanımı (TL)	Bölge İçerisindeki Kullanım Oranı (%)
Bitlis	2.971.410	75,96
Hakkâri	0	0
Muş	633.184	16,18
Van	307.447	7,86
TRB2 Bölgesi	3.912.041	100
Türkiye	1.700.000.000	-

Kaynak: (Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, 2009)

Bu veriler ışığında Bölge’de girdi ve kredi kullanım düzeyinin çok düşük olduğu söylenebilir. Bunun nedenleri arasında üreticinin sermaye birikim eksikliği, bilgi düzeyinin düşüklüğü ve Bölge’deki işletmelerin çoğunluğunun küçük aile işletmelerince yönetiliyor olması sayılabilir.

Bölge'nin tarımsal alet ve makine varlığı incelendiğinde, 2009 yılı itibarıyla 13.130 adet traktör bulunduğu görülmektedir. Bunun %52,7'si Muş'ta, %30,5'i Van'da %11,5'i Bitlis'te ve %5,2'si Hakkâri'de bulunmaktadır.

Tablo 33: Tarımsal Alet ve Makine Varlığı (2009)

	Traktörler	Biçerdöverler	Diğer Alet ve Makineler	TOPLAM
Bitlis	1.509	1	16.194	17.704
Hakkâri	685	0	8.343	9.028
Muş	6.923	0	61.656	68.579
Van	4.013	0	22.069	26.082
TRB2 Bölgesi	13.130	1	108.261	121.393
Türkiye	1.073.538	13.360	8.252.926	84.262.120

Kaynak: (TÜİK Tarımsal Alet ve Ekipman Sayıları, 2009)

C.2.3. Örgütlenme

Bölge'de 16 adet tarım kredi kooperatifi, 257 adet tarımsal kalkınma kooperatifi, 10 adet sulama kooperatifi, 12 adet su ürünleri kooperatifi ve 2 adet pancar ekicileri kooperatifi olmak üzere toplam 297 adet tarımsal kooperatif bulunmaktadır. Türkiye genelindeki kooperatiflerin toplamı içinde Bölge'nin payı % 2,73 ile düşük düzeyde yer almaktadır.

Tablo 34: Tarımsal Kooperatif ve Üye Sayıları

	Tarım Kredi Kooperatifi		Tarımsal Kalkınma Kooperatifi		Sulama Kooperatifi		Su Ürünleri Kooperatifi		Pancar Ekicileri Kooperatifi	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Bitlis	7	5.760	62	1.005	0	0	3	235	0	0
Hakkâri	0	0	22	1.200	0	0	0	0	0	0
Muş	1	1.806	38	1.607	1	83	1	46	1	55.274
Van	8	4.171	135	5.000	9	335	8	445	1	37.385
TRB2 Bölgesi	16	11.737	257	8.812	10	418	12	726	2	92.659
Türkiye	2.076	1.500.000	6.060	712.201	2.280	267.146	432	23.203	31	1624211

Kaynak: (T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007)

Bölge'nin her ilinde birer arı yetiştiricileri birliği bulunmakta olup toplamda 14 adet üretici birliği bulunmaktadır. Tabloya göre üretici birlikleri Van ve Muş illerine yoğunlaşırken Hakkâri'de ise yalnızca arı yetiştiriciliği birliği bulunmaktadır.

Tablo 35: TRB2 Bölgesi'nde Bulunan Üretici Birlikleri

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2 Bölgesi
Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği	1	-	1	1	3
Arı Yetiştiricileri Birliği	1	1	1	1	4
Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği	1	-	1	1	3
Pankobirlik	-	-	1	1	2
Süt Üreticileri Birliği	-	-	1	-	1
İç Su Yetiştiricileri Üretici Birliği	-	-	-	1	1
TOPLAM	3	1	5	5	14

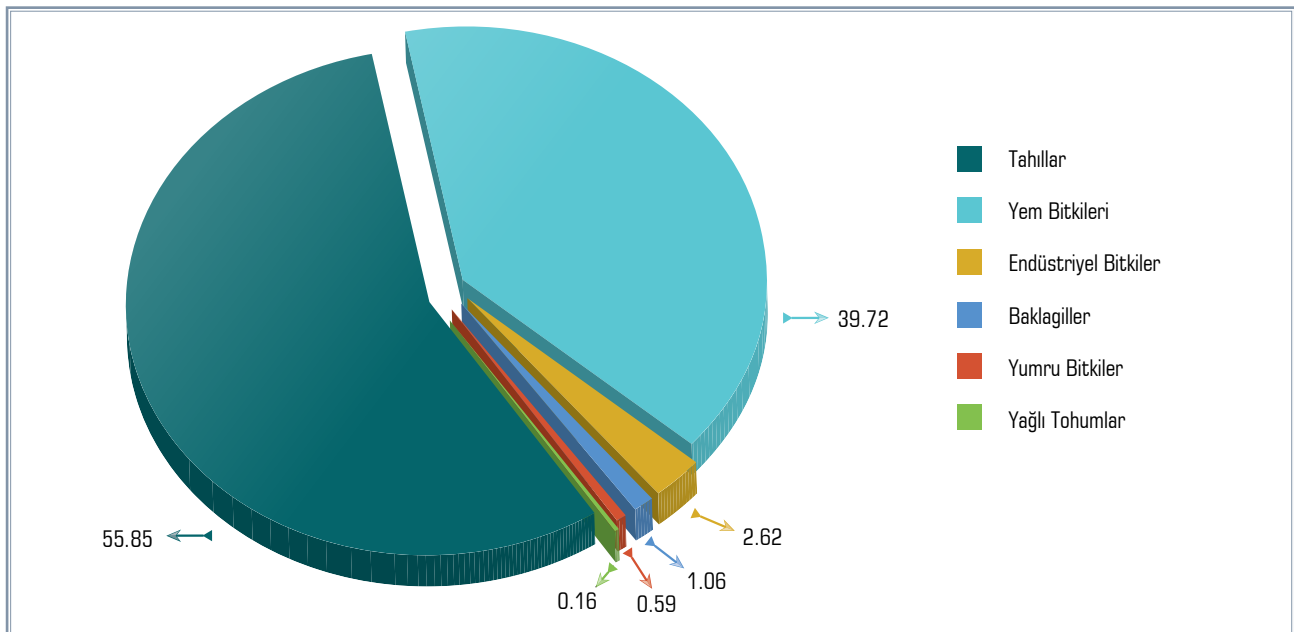
Kaynak: (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2007)

C.2.4. Bitkisel Üretim

Bölge'de topografya ve iklim özellikleri nedeniyle bitkisel üretim deseni fazla çeşitlilik göstermemektedir. Ekilen alanlara bakıldığında tarla ürünlerinin %96 ile çoğunluğu oluşturduğu, meyve bahçelerinin oranının %1,47 ve sebze bahçelerinin oranının %0,93 olduğu görülmektedir (T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007). Bölge'de kısıtlı olan bitkisel ürün çeşitliliği problemi Bölge iklimine uygun ürün, tohum, fide ve fidanların tespiti ve tarımla uğraşan kesimin bu konuda bilinçlendirilmesiyle üstesinden gelinebilecektir.

Tarla Ürünleri

Bölge'de ekim alanları itibarıyla tarla ürünleri içinde en fazla payı % 55,85 ile tahıllar almaktadır. Bunu yem bitkileri (% 39,72), endüstri bitkileri (% 2,62), baklagiller (% 1,06), yumru bitkiler (% 0,59) ve yağlı tohumlar (% 0,16) izlemektedir.

Şekil 21: TRB2 Bölgesi Tarla Ürünlerinin Aldığı Paylar (%)

Kaynak: (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2007)

Bu ürünlerin illere göre dağılımına bakıldığında baklagil, endüstriyel bitki, tahıl ve yağlı tohum üretimi Muş'ta, yem bitki üretimi Van'da, yumru bitki üretimi ise Bitlis'te yoğunlaştığı görülmektedir.

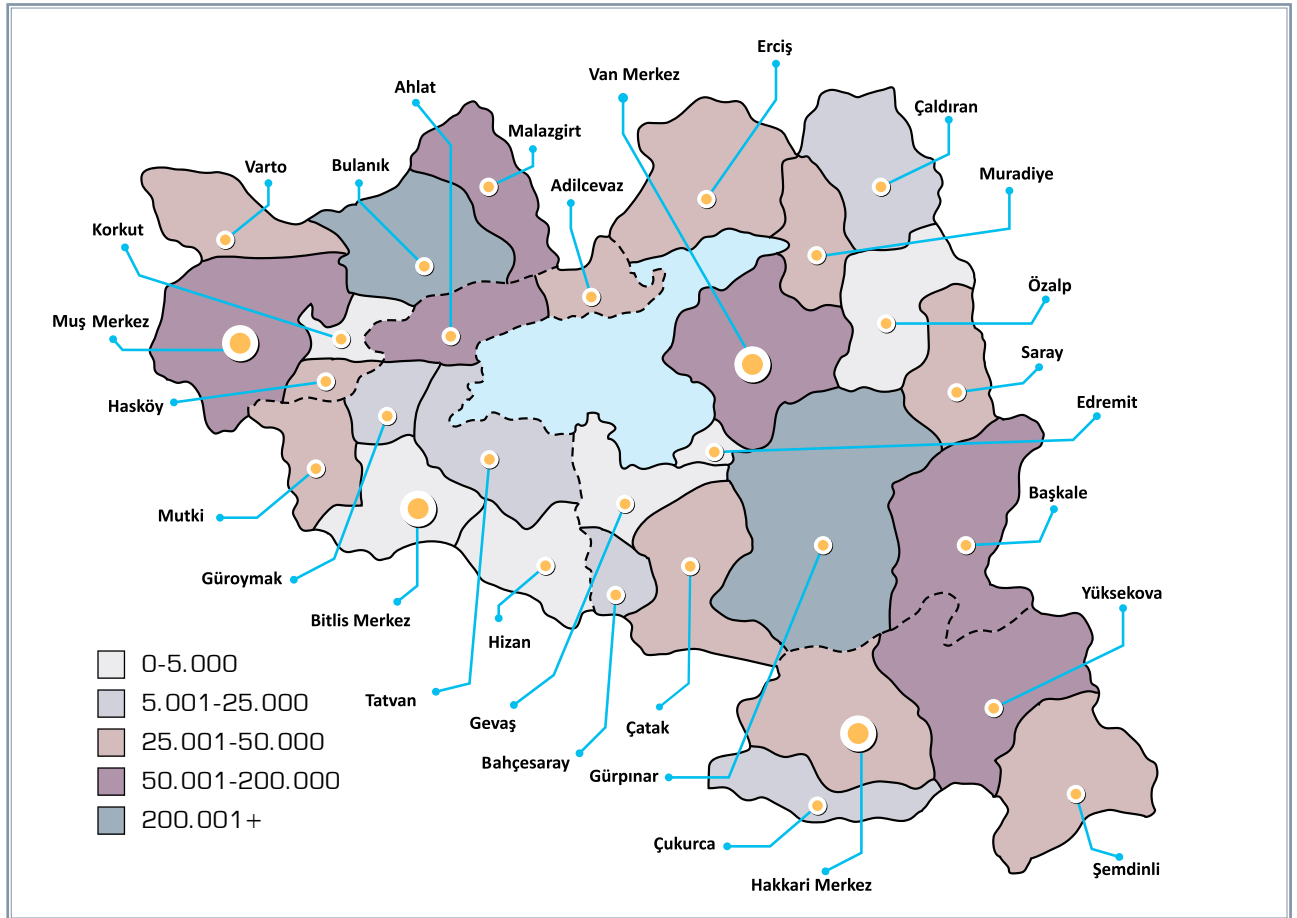
Tablo 36: Tarla Ürünleri Üretimi (2009) (ton)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Baklagiller	1.394	527	5.731	437	7.940	1.237.240
Endüstriyel Bitkiler	93.563	97	277.761	42.169	413.522	19.989.268
Tahıllar	62.339	20.653	183.765	143.009	409.746	33.577.151
Yağlı Tohumlar	0	94	909	0	1.003	2.396.044
Yem Bitkileri	175.619	152.613	538.855	762.008	1.630.093	20.558.634
Yumru Bitkileri	66.361	2.891	1.436	8.392	82.888	6.503.783
TOPLAM	399.276	176.875	1.008.457	956.015	2.545.192	84.262.120

Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

Tahıllardan buğday, endüstri bitkilerinden şekerpancarı, yumru bitkilerden patates ve yem bitkilerinden yonca ve korunga en fazla üretimi yapılan tarla ürünleridir.

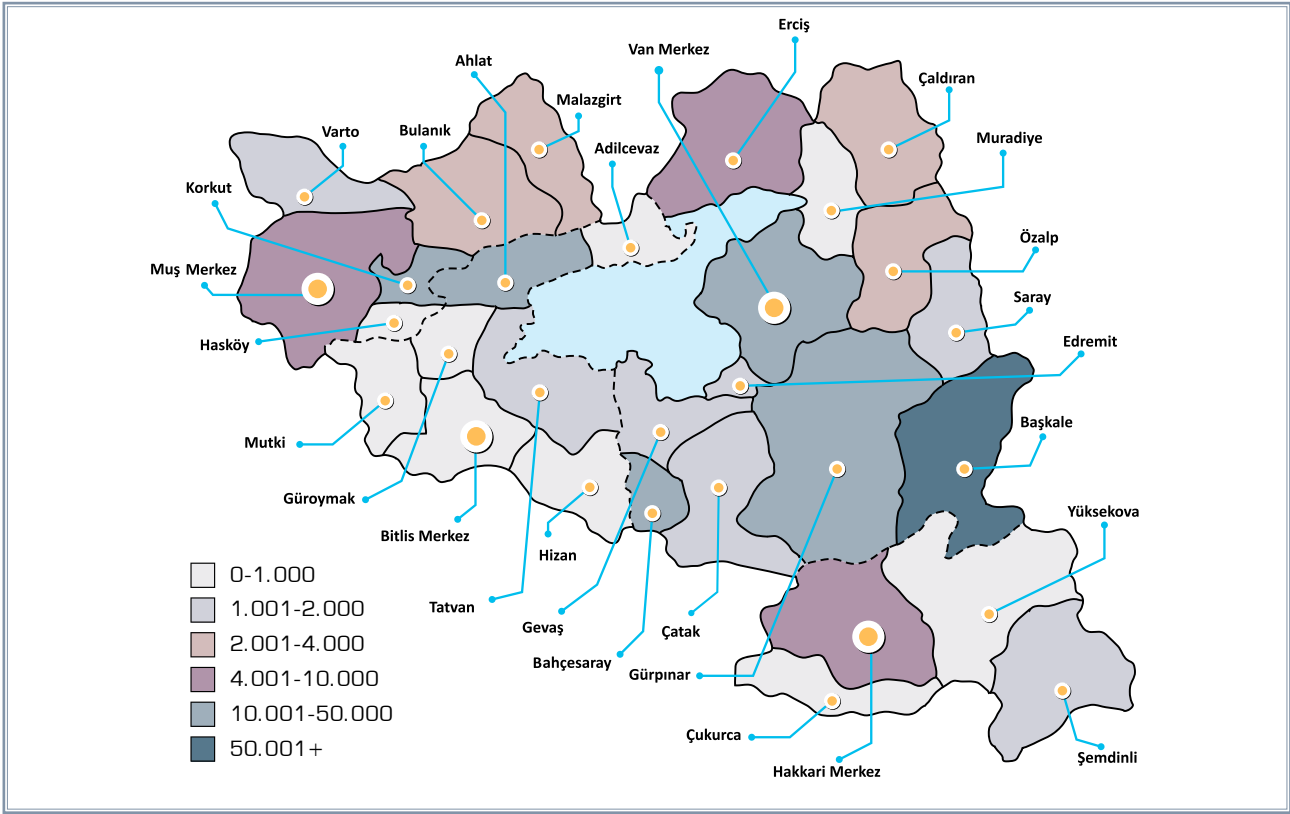
Şekil 22: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Yonca Üretimi (ton)

Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

İlçeler itibariyle yonca üretimi incelendiğinde Van'ın Gürpınar, Merkez, Başkale ilçelerinde, Muş'un Bulanık, Merkez, Malazgirt ilçelerinde ve Hakkâri'nin Yüksekova ilçesinde en fazla yetiştirildiği görülmektedir.

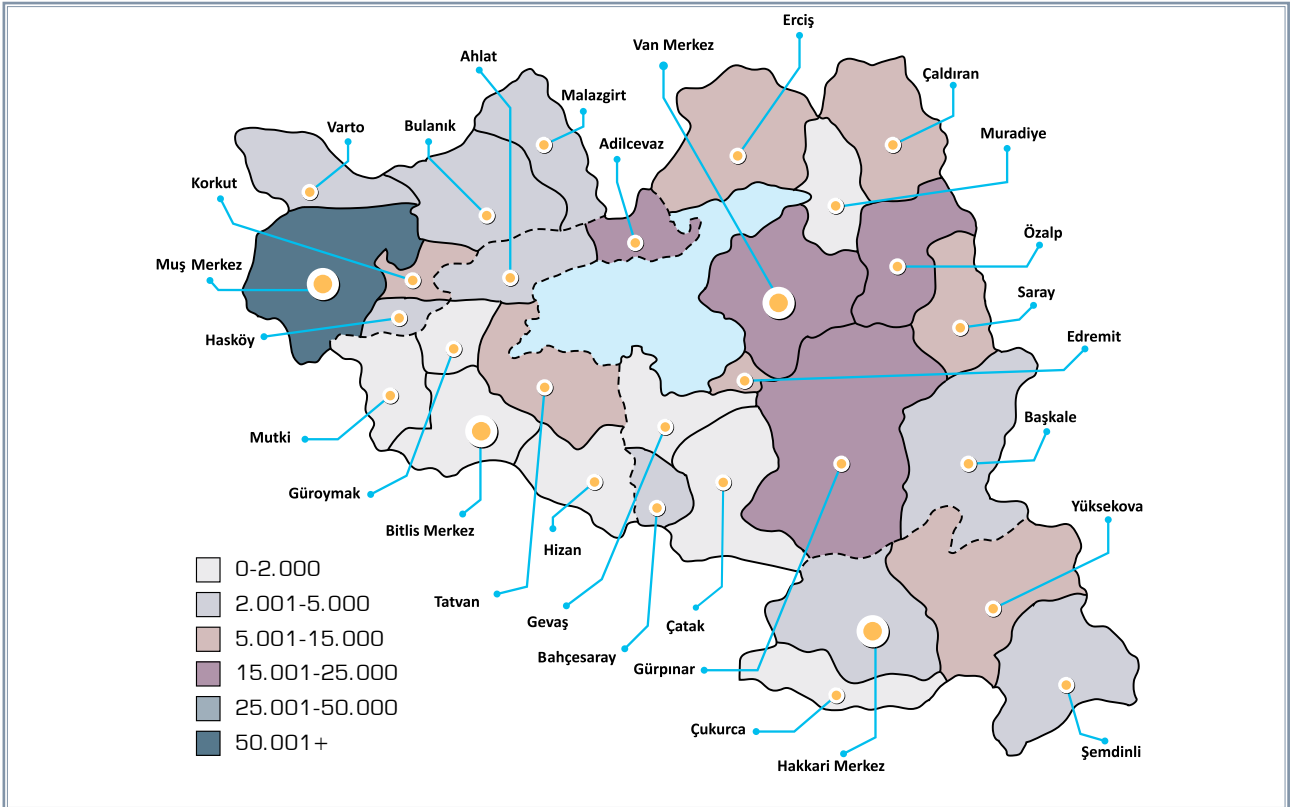
Şekil 23: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Korunga Üretimi (ton)

Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

İlçeler itibariyle korunga üretimi incelendiğinde Van'ın Başkale İlçesi'nde en fazla yetiştirildiği görülmektedir. Daha sonra sırasıyla Van Merkez, Gürpınar, Bitlis-Ahlat, Muş- Korkut ilçeleri gelmektedir.

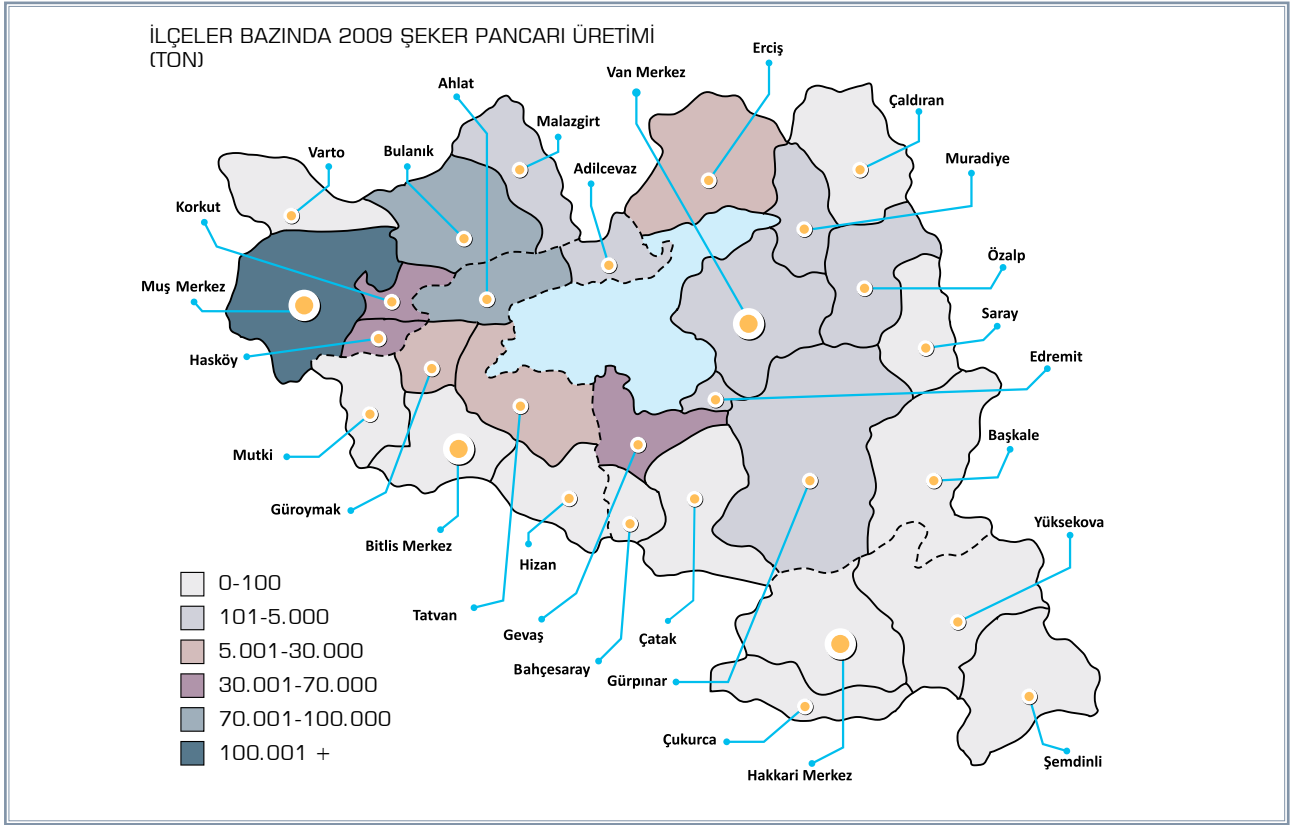
Şekil 24: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Buğday Üretimi (ton)

Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

Bölge'de en fazla buğday üreten il Muş'tur. İlçeler arasında ise Muş Merkez İlçesi'ni sırasıyla Bulanık, Malazgirt, Ahlat, Adilcevaz, Van Merkez, Özalp ve Gürpınar izlemektedir.

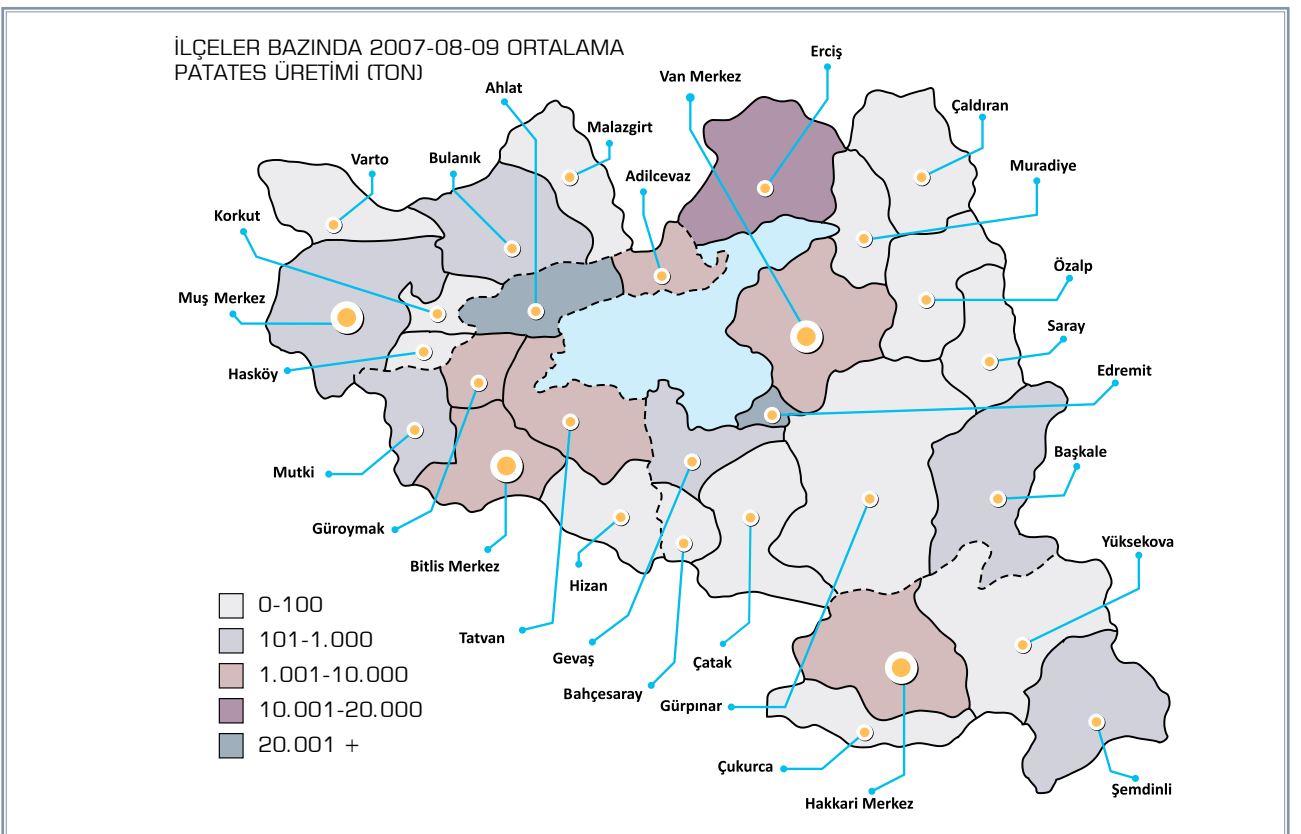
Şekil 25: İlçelere Göre Şekerpancarı Üretimi (ton)

Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

Yaklaşık 120 bin dekar alanda 412 bin ton şekerpancarı üretilmekte olup dekar başına verim 3,5 ton'dur. Şekerpancarının yoğun olarak üretildiği alanlar Muş Merkez, Bulanık, Ahlat, Gevaş, Malazgirt, Korkut ve Hasköy ilçeleridir.

Şekil 26: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Patates Üretimi (ton)

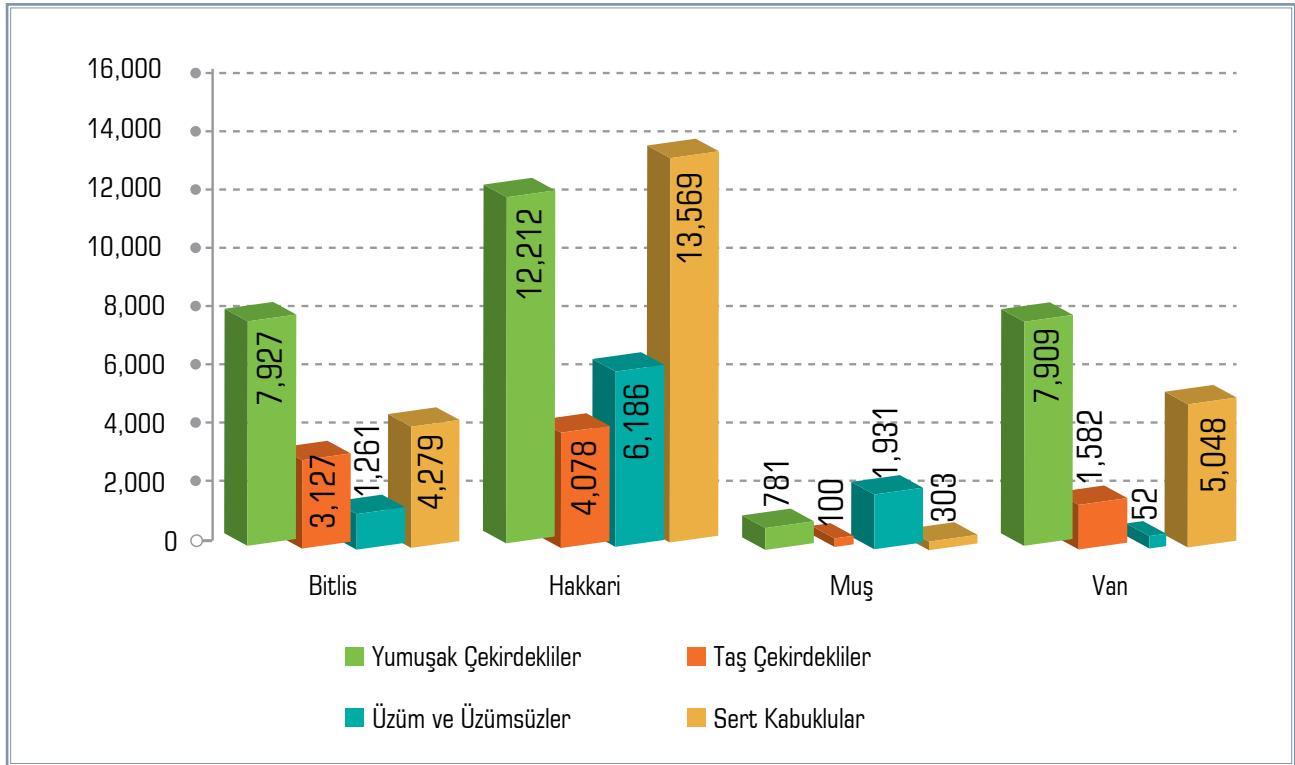
Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

Yaklaşık 29 bin dekar alanda 77 bin ton patates üretilmekte olup dekar başına verim 2,7 ton'dur. Bölge'deki patates üretiminin yaklaşık %77'si Bitlis'in Ahlat İlçesi'nde gerçekleştirilmektedir. Ahlat İlçesi'nde patates üretimi verimliliği Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu nedenle Ahlat İlçesi Türkiye'de patates yetiştirilen bazı bölgelerle kıyaslandığında mukayeseli üstünlüğe sahiptir.

Meyvecilik

Bölge'de tarım alanlarının %1,5'unda meyvecilik yapılmaktadır. Bölge'deki meyve üretimi Türkiye meyve üretiminin oldukça küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bölge'nin meyve üretiminde Hakkâri ilk sırada olup, Hakkâri'yi Van, Bitlis ve Muş izlemektedir. Aşağıda görüleceği üzere Bölge'deki meyve üretiminin yarısından fazlası Hakkâri'de yapılmaktadır.

Şekil 27: TRB2 Bölgesi İllere Göre Meyve Üretimi (ton)

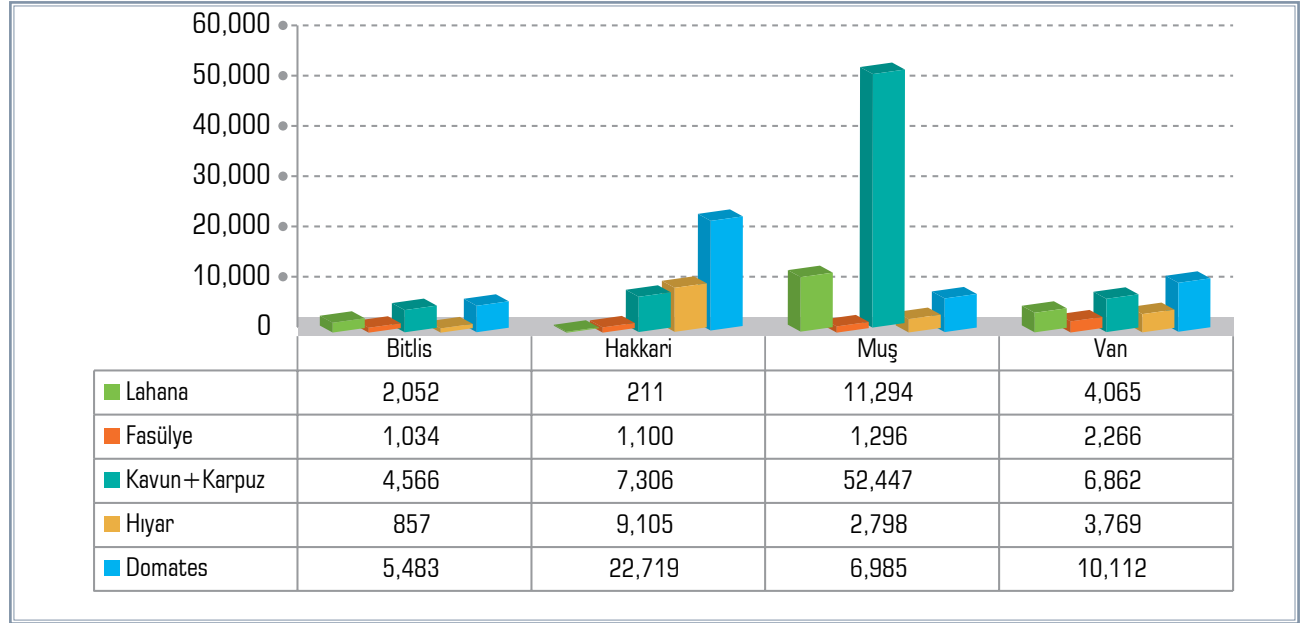
Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

TRB2 Bölgesi önemli bir ceviz üretim bölgesi olup, ülke ceviz üretiminin yaklaşık %14'ünü karşılamaktadır. Ceviz en çok Hakkâri'de üretilmekte olup, bu ilin ceviz üretimi Bölge'deki toplam ceviz üretiminin yarısından fazladır. İlçeler düzeyinde ise en yüksek ceviz üretimi Yüksekova ve Mutki ilçelerinde gerçekleştirilmektedir. Bölge'de üretilen toplam 22,7 ton cevizin %38'ini Yüksekova İlçesi üretmektedir. Üretim miktarı açısından Bölge içerisinde ön sıralarda bulunmamakla birlikte Adilcevaz İlçesi'nde üretilen ceviz, kalitesi dolayısıyla ülke çapında önemli derecede bilinirliğe sahiptir. Ayrıca bu ilçede üretilen cevizler Adilcevaz 1 ismiyle markalaştırılmıştır.

Sebzecilik

Bölge'nin tarım alanlarının %0,9'unda sebze üretimi yapılmaktadır. 2009 yılı itibariyle toplam 170.484 ton sebze üretilmiş olup, bunun büyük kısmı domates, kavun, karpuz gibi meyvesi yenen sebzelerdir.

Şekil 28: TRB2 Bölgesi İllere Sebze Üretimi (2009) (ton)

Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

Bölge'de yılda yaklaşık 45 bin ton domates, 16,5 bin ton hıyar, 5,6 bin ton fasulye, 17,6 bin ton lahana, 71 bin ton kavun-karpuz üretilmektedir. Domates ve hıyar üretiminde Hakkâri, lahana ve kavun karpuz üretiminde Muş ön sırada yer almaktadır.

Bölge'de örtü altı sebzecilik yapan işletmeler de bulunmaktadır. Ancak mevcut işletmeler kış şartlarının zorlaştığı Aralık – Şubat döneminde üretim gerçekleştirememektedir. Mevcut alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş enerjisi ve jeotermal enerji) bu alanda kullanımının sağlanması halinde seracılık işletmelerinin söz konusu aylarda üretim yapması mümkün hale gelecektir ve buna paralel olarak daha karlı olacak sektöre yeni işletmeler dahil olacaktır. Böylece ülkenin geri kalanına kıyasla daha pahalı ve kalitesiz sebze tüketen Bölge halkının daha ucuz ve kaliteli sebze tüketmesi mümkün hale gelecektir.

Yem Bitkileri

TRB2 Bölgesi yem bitkisi yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı bölgelerden birisidir. Yıllık ortalama 2 - 2,5 milyon dekar alanda yem bitkileri üretimi yapılmakta ve 1,630 milyon ton yem bitkisi üretilmektedir. Ekim alanları ve üretimi miktarlarıyla Bölge, ülke içinde ilk sırada yer almaktadır. Yem bitkileri üretiminde Bölge'nin ilk sırada yer almasının nedenleri arasında uygun toprak ve iklim şartları ile yüksek hayvancılık potansiyeli sıralanabilir.

Tablo 37: TRB2 Bölgesinde Yem Bitkileri Üretimi 2009 (ton)

	Yonca	Korunga	Fiğ	Silajlık Mısır
Bitlis	150.957	20.802	1.325	4.075
Hakkâri	137.060	5.138	2.280	1985
Muş	463.733	25.580	38.420	11.120
Van	542.877	216.550	53	1.988
TRB2 Bölgesi	1.294.627	268.070	42.078	19.168
Türkiye	5.788.078	945.881	2.343.538	11.099.653

Kaynak: (TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2009)

Türkiye toplam yonca, korunga, fiğ ve silajlık mısır üretiminin sırasıyla %22,37, %28,34, %1,80 ve %0,17'si TRB2 Bölgesi tarafından gerçekleştirilmektedir. Bölge, yonca ve korunga üretiminde birinci olmasına rağmen silajlık mısır üretiminde son sıralarda yer almaktadır. Silajlık mısır üretiminin az olmasının en önemli sebepleri arasında bilgi düzeyinin düşük olması, sulanan arazi miktarının az olması ve silajlık mısır üretiminin diğer yem bitkilerine göre daha zahmetli oluşu gibi nedenler sayılabilir.

C.2.5. Hayvansal Üretim

Bölge'de hayvansal üretim değeri toplam tarımsal üretiminin % 79,11'ini oluşturmaktadır; bu oran Türkiye ortalamasından (% 42,77) oldukça yüksektir. Esasen çayır ve mera kaynaklarının uygunluğu ile birlikte Bölge insanının sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak hayvancılığa (özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliğinde) yatkınlığı hayvancılık faaliyetlerinin tarımsal üretimde öne çıkmasını sağlamaktadır.

2009 TÜİK verilerine göre, ülkemizde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan yılda ortalama 450-500 bin ton kırmızı et üretilmektedir. Bunun % 1-1,5'luk kısmı TRB2 Bölgesi'nden karşılansaktadır.

Tablo 38 : Hayvansal Ürün Üretimi (2009)

Bölge	Beyaz et (ton)	Kırmızı et (ton)	Tavuk yumurta sayısı (1000)	İnek sütü (ton)	Manda sütü (ton)	Koyun sütü (ton)	Keçi sütü (ton)	Deri (adet)	Bal (ton)
Bitlis	-	4071	11024	33329	1109	11815	5266	111583	1260
Hakkâri	-	182	7855	20382	4	7289	5188	8855	1775
Muş	-	100	14623	203961	1789	17956	3702	2917	520
Van	-	3603	49798	128470	82	73368	5283	90614	788
TRB2	-	7956	83299	386142	2984	110427	19439	213969	4343
Türkiye	1323624	412621	13832726	11583313	32443	734219	192210	6598183	82003

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009)

Not1: Kırmızı et verilerine mezbaha, kombina ve Türk Hava Kurumundan alınan kurban bayramı kesimleri dahildir.

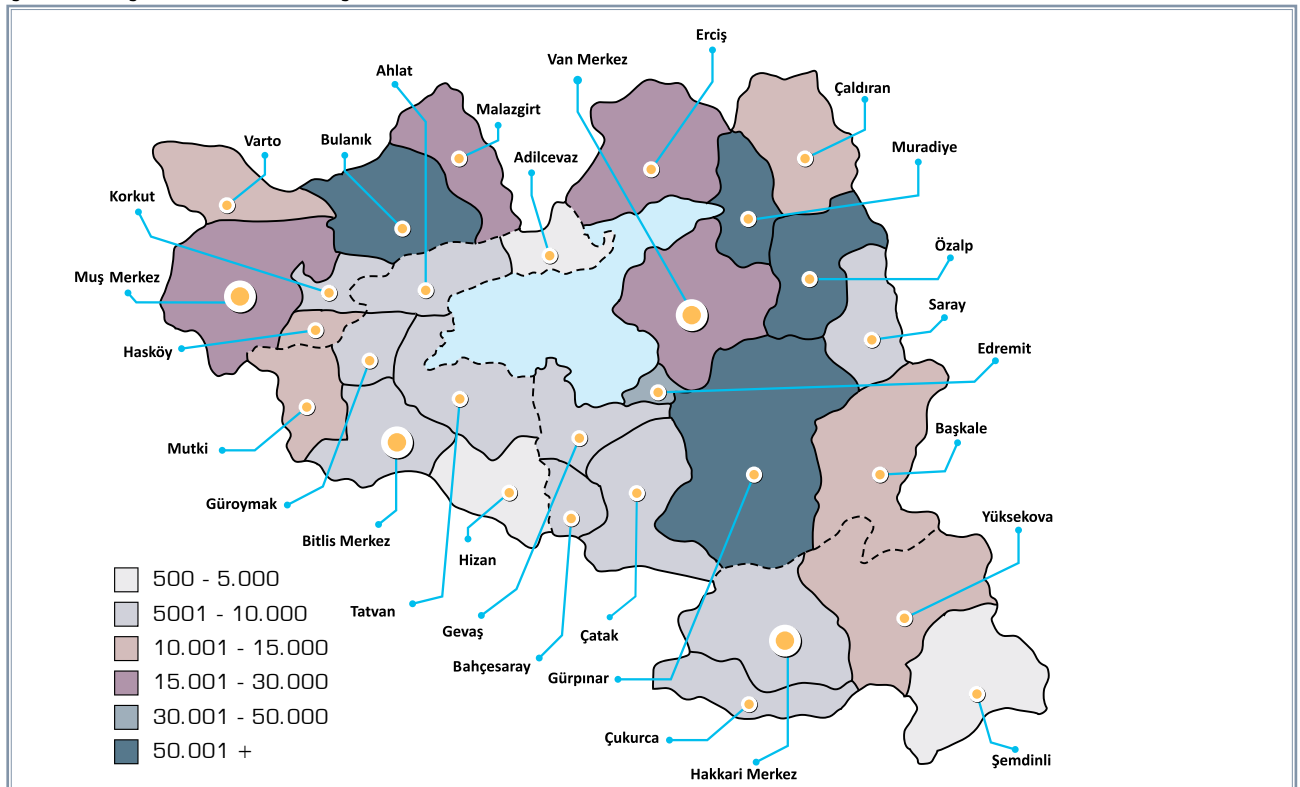
Hayvansal ürünlerin TRB2 Bölgesi'nde üretim miktarına bakıldığında beyaz et üretimi Bölge'de et tavukçuluğuna yönelik işletme olmadığı için yoktur. TRB2 Bölgesi'nde kırmızı et üretimi Türkiye ortalamasına göre %2 civarındadır. Kırmızı et üretiminde Van ve Bitlis öne çıkmaktadır. Tavuk yumurta sayısı bakımından Türkiye ortalamasına göre %0,6'dır. İnek sütü üretiminde Bölge'de süt verimi düşük yerli inek türleri nedeniyle düşük seviyededir. Sağılan hayvan sayısına oranladığımızda oldukça düşük seviyededir. Türkiye ortalamasına göre Bölge'de yaklaşık %3,3 inek sütü üretilmektedir. Manda sütü üretiminde TRB2 Bölgesi toplam manda sütü üretiminin %9,2'sini karşılamaktadır. Muş ve Bitlis bu oranın büyük çoğunluğunu karşılamaktadır. TRB2 Bölgesi'nde koyun sütü üretimi Türkiye ortalamasına göre %15, keçi sütü üretimi ise %10'dur. Koyun ve keçi sütü üretiminde sağılan hayvan sayısındaki verime göre Bölge Türkiye ortalamasının üzerindedir. Koyun sütü üretiminde Van ili bariz bir şekilde öne çıkarken keçi sütü üretiminde dengeli bir dağılım vardır. TRB2 Bölgesi'ndeki elde edilen deri sayısı incelendiğinde ise Türkiye ortalamasına göre %3,3 civarındadır. Deri sayısı bakımından Bitlis ve Van öne çıkmaktadır. Bal üretimi hakkında detaylı açıklama C.2 Arıcılık bölümünde belirtilmiştir.

Büyükbaş Hayvancılık

Bölge'de yaklaşık 460 bin büyükbaş hayvan bulunmaktadır (TÜİK, 2009). Bu popülasyonun 2009 yılı verilerine göre %55'ini süt ve et verimleri düşük olan yerli ırk sığırlar oluşturmaktadır. Mevcut sığır varlığının %32'si melez, %13'ü kültür ırkıdır. Bölge'deki büyükbaş hayvancılık işletmeleri genel anlamda küçük aile işletmeleri olup hayvan sayıları 1-5 adet arasında değişmektedir.

Kaba yem üretiminde (yonca ve korunga) düzey 2 bölgeleri arasındaki lider konum, büyükbaş hayvancılığa en uygun iklim koşulları (-20, +30 sıcaklık aralığı ve %60 bağıl nem oranı), tarihsel ve kültürel alışkanlıklar, fazla bölünmemiş arazi varlığı gibi güçlü yanlar büyükbaş hayvancılığın geliştirilmesine yönelik önemli bir potansiyel sunmaktadır.

Şekil 29: İlçelere Göre Büyükbaş Hayvan Varlığı (2009)

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009)

Büyükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu il Muş olup bunu sırasıyla Van, Bitlis ve Hakkâri illeri izlemektedir. İlçeler itibariyle incelendiğinde ise Muş'un Bulanık, Merkez ve Malazgirt ilçeleri ile Van'ın Erciş ve Merkez ilçeleri hayvan sayısının en fazla olduğu ilçelerdir.

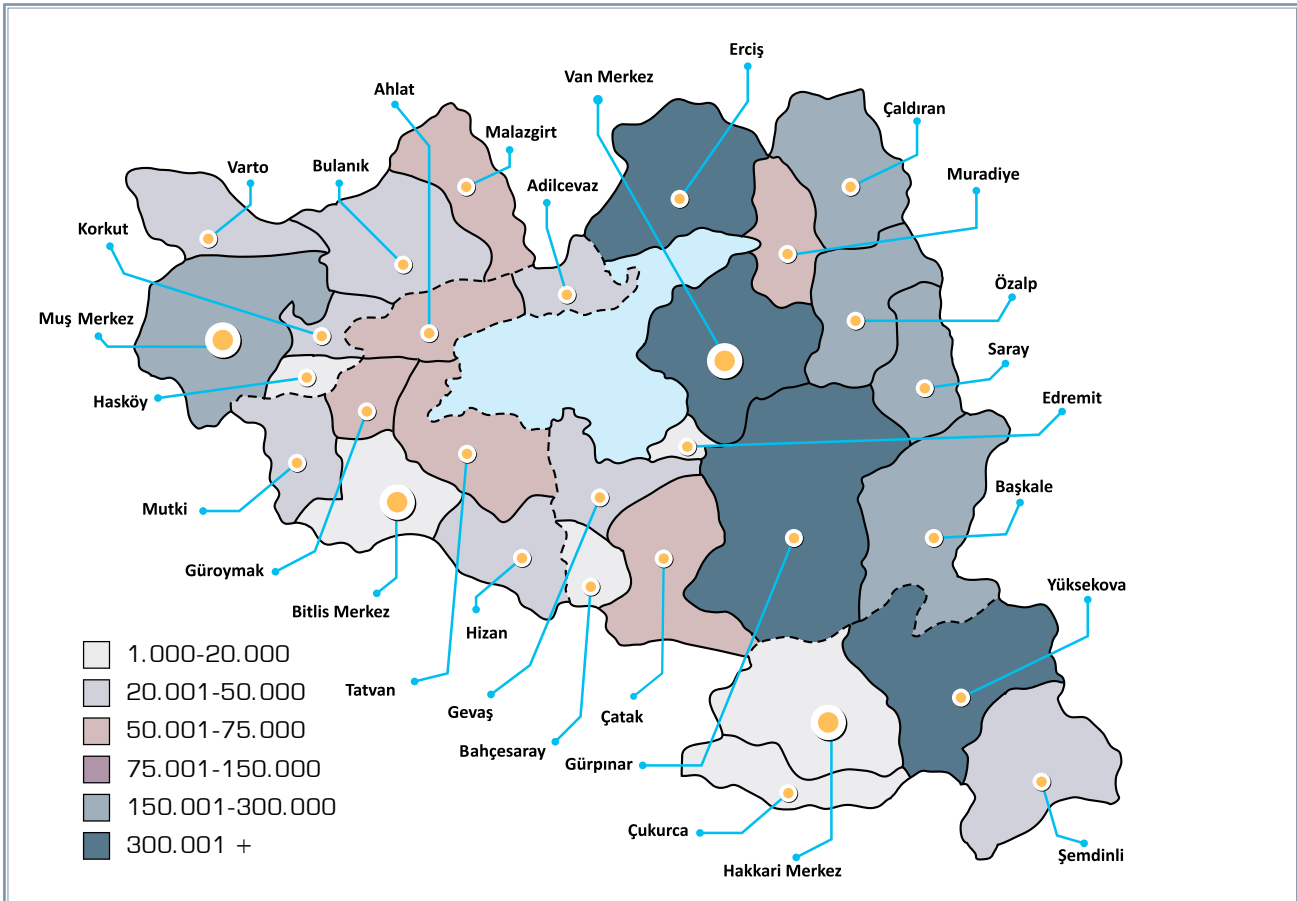
TRB2 Bölgesi'nde yaklaşık 400.000 ton inek sütü üretilmektedir (TÜİK, 2009). Büyükbaş hayvan sayısı bakımından Türkiye'de sekizinci sırada olan Bölge'nin toplam süt üretim miktarı Türkiye toplam süt üretiminin yaklaşık %4'ünü oluşturmaktadır.

Küçükbaş Hayvancılık

Bölge'de yaklaşık 4,5 milyon küçükbaş hayvan bulunmaktadır (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009). Çayır ve meraya dayalı olarak yapılan küçükbaş hayvancılık, meraya çıkmadaki sınırlılıklar nedeniyle yıllar itibariyle gerilemektedir. İller itibariyle incelendiğinde en fazla Van İli'nde küçükbaş hayvan yetiştirildiği görülmektedir. İlçeler itibariyle incelendiğinde ise; Hakkâri'nin Merkez, Şemdinli ve Yüksekova, Van'ın Çatak ve Gürpınar, Muş'un Merkez ve Bitlis'in Mutki ilçeleri en fazla küçükbaş hayvan yetiştirilen ilçelerdir.

Bölge yaklaşık 3,6 milyon baş koyun varlığı ile Türkiye toplamının % 20'si gibi önemli bir orana sahip olup düzey 2 bölgeleri arasında ilk sırada bulunmaktadır. Bölge'deki küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin önemli bir kısmını koyun yetiştiriciliği oluşturmaktadır. İller düzeyinde koyun yetiştiriciliği en yoğun olarak sırasıyla Van ve Muş illerinde yapılmaktadır. İlçeler itibariyle ise Hakkâri Yüksekova, Van Merkez, Gürpınar ve Erciş ilçeleri koyun üretiminin en yoğun olduğu ilçelerdir.

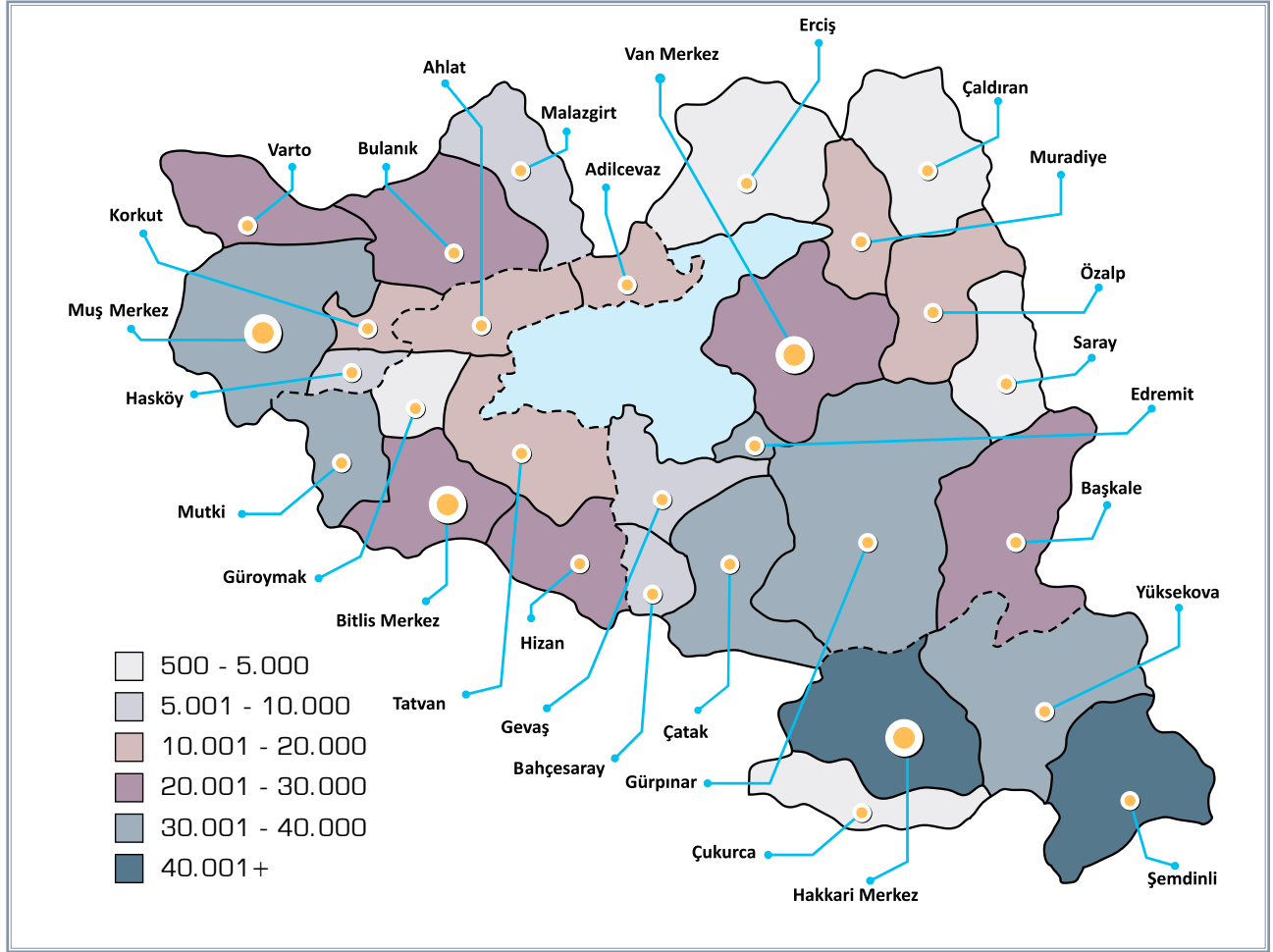
Şekil 30: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Koyun Varlığı (baş)

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009)

TRB2 Bölgesi'nde yaklaşık 600 bin baş keçi bulunmakta ve Bölge Düzey 2 bölgeleri arasında yine ilk sırada yer almaktadır.

Şekil 31: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Keçi Varlığı (baş)

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009)

İller düzeyinde keçi yetiştiriciliği en yoğun olarak sırasıyla Van ve Bitlis illerinde yapılmaktadır. İlçeler itibariyle ise Hakkâri Merkez ve Şemdinli ilçeleri keçi üretiminin en yoğun olduğu ilçelerdir. Koyun ve keçi yetiştiriciliği meraya çıkmadaki sıkıntılar nedeniyle terk edilmektedir.

Bölge'nin koyun sütü ve keçi sütü üretimi ülkenin toplam koyun sütü üretiminin %18'ini, keçi sütü üretiminin ise %12'sini oluşturmaktadır. Ülkemizde küçükbaş hayvanlardan yılda ortalama 100 -150 bin ton koyun ve keçi eti üretilmektedir. Bunun %3 - 4'lük kısmı TRB2 Bölgesi'nden karşılanmaktadır.

Büyükbaş hayvancılıkta olduğu gibi küçükbaş hayvancılıkta da TÜİK tarafından verilen et rakamları kayıtlı kesimhaneleri kapsamaktadır. Bu nedenle Bölge'de koyun ve keçi eti üretiminin daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Küçükbaş hayvancılıktan elde edilen ürünler çeşitli şekillerde değerlendirilmektedir. Bölge'de küçükbaş hayvanlardan elde edilen yapağı ve kıl yerel şartlarda kullanılmaktadır ancak sentetik liflerin daha uygun fiyatla, daha kolay elde edilmesi yapağı ve kıla talebi azaltmıştır.

Türkiye’de üretilen yapağı ve kılın yaklaşık %15’i Bölge’de üretilmektedir. Hammaddesi yapağı ve kıl olan el sanatları da bu nedenle Bölge’de yaygındır.

2009 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye’nin yün üretiminin %16’sını, kıl üretiminin ise yaklaşık %13’ünü Bölge karşılamaktadır. Bölge’nin yün üretiminin yaklaşık %60’ı Van İli’nde yapılmaktadır. İlçelere bakıldığında Van Merkez, Gürpınar, Erciş ve Yüksekova ilçesi öne çıkmaktadır. Kıl üretiminde ise Hakkâri Şemdinli ve Bitlis-Mutki ilçeleri öne çıkan ilçeler olarak görülmektedir.

Kanatlı Hayvan Yetiştiriciliği

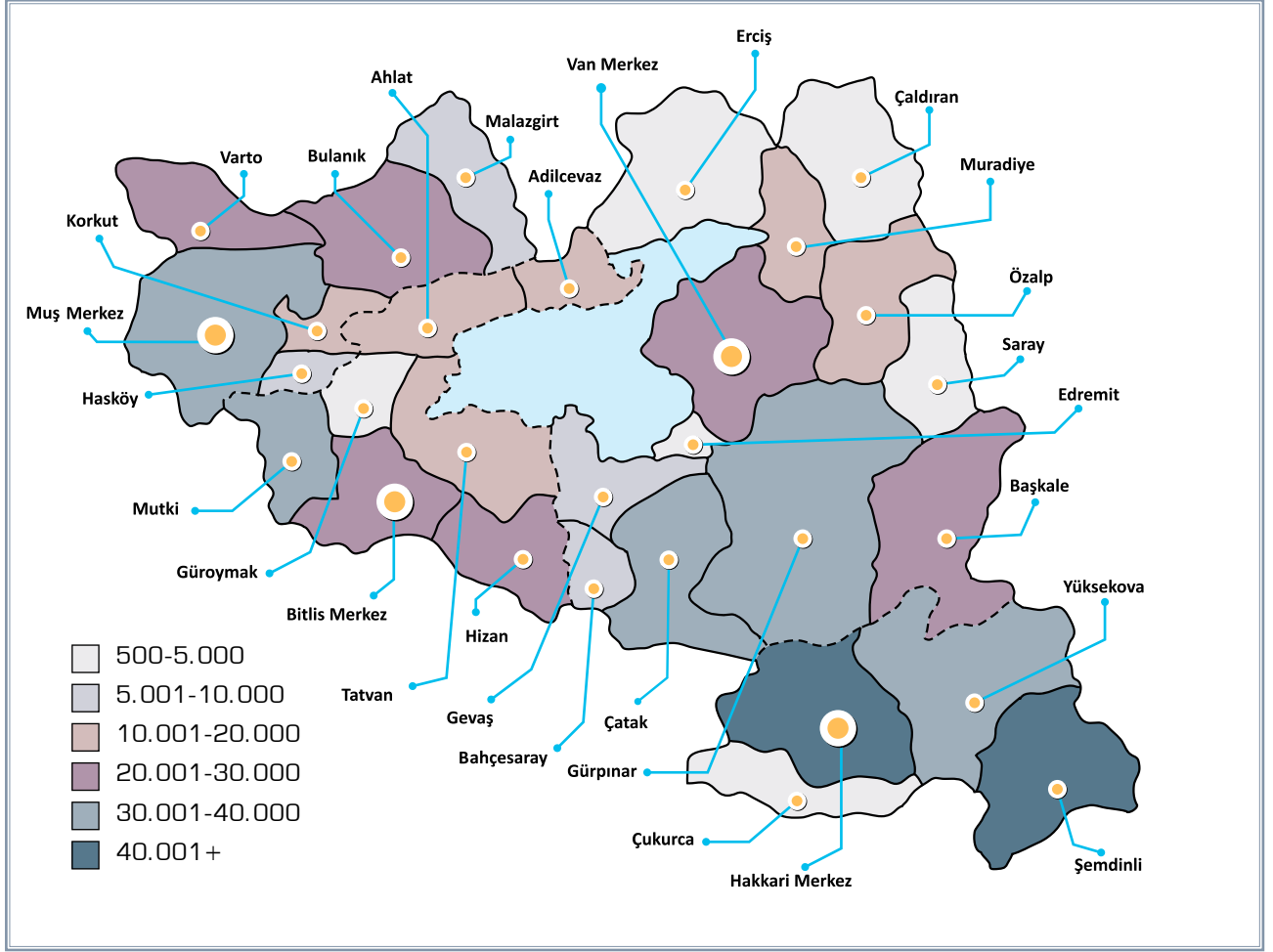
Bölge, kanatlı hayvan yetiştiriciliği açısından diğer bölgelere oranla oldukça geri kalmıştır. Bununla birlikte Bölge’de düşük düzeylerde de olsa entansif kanatlı hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yumurtacı tavuklarının en fazla yetiştirildiği iller sırasıyla Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri iken ilçeler sırasıyla Van Merkez, Muş Merkez ve Bitlis Merkez’dir. Bölge’de bulunan toplam hindi sayısı yaklaşık 107.542 adet olup hindi yetiştiriciliği en fazla Muş İli’nde yapılmaktadır (TÜİK Hayvancılık İstatistikleri, 2009).

Türkiye’nin diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında Bölge 93.988 adet kaz ve 49.951 adet ördek varlığıyla 26 bölge içinde ikinci sırada yer almakta olup özellikle de Muş İli’nde yüksek düzeyde kaz ve ördek yetiştiriciliği yapılmaktadır (TÜİK Hayvancılık İstatistikleri, 2009). Ülkemizin en yoğun kaz yetiştiriciliğinin yapıldığı Kars’taki tüketim alışkanlığı ve üretim sistemleri, Kars’a komşu olan Muş İli’nde de kabul görmüştür. Ayrıca, Muş’ta sulak alanların geniş olması da kaz ve ördek yetiştiriciliğini olumlu yönde etkilemektedir. Bölge’de ve komşu illerde kaz ve ördek etinin geleneksel olarak tüketilmesi bu üretim faaliyetinin sürdürülmesine neden olmaktadır. Kaz ve ördek yetiştiriciliği esas olarak küçük aile işletmelerinde gerçekleştirilmektedir. Kaz yetiştiriciliğinde sürü büyüklüğü genelde 10-100 baş arasındadır. Hayvanlar canlı olarak yerel pazara sunulmaktadır.

C.2.6. Arıcılık

Bölge’de yaklaşık 600 köyde arıcılık yapılmakta ve toplam 250 bin kovandan 4.500 ton bal üretilmektedir. Bölge içinde en fazla bal üretimi Hakkâri İli’nde gerçekleştirilmektedir. İlçeler bazında ise Hakkâri Merkez, Şemdinli ve Yüksekova ile Bitlis’in Merkez ve Hizan ilçeleri ilk sıralarda yer almaktadır. Bölge, Türkiye bal ve bal mumu üretiminin % 6’sını karşılamaktadır.

Şekil 32: TRB2 Bölgesi İlçelere Göre Bal Üretimi (ton)

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009)

Bölge’de bal üretim dağılımının üretimin ormanlık alanlar ve yaylalar ile flora bakımından zengin mikro klima alanlarına sahip ilçelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

C.2.7. Su Ürünleri Üretimi

Türkiye’nin en büyük gölü olan ve 3.713 km² bir alana sahip Van Gölü’nden yılda yaklaşık 12 bin ton inci kefali elde edilmektedir (TÜİK Su Ürünleri İstatistikleri, 2009). Bunun yanı sıra Bölge’de yer alan diğer tatlı su kaynaklarında da balık avcılığı yapılmakta olup 639 ton sazan, 123 ton ve 9 ton civarında da alabalık avlanmaktadır.

Tablo 39: Su Ürünleri Üretimi (Avcılık) (ton)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Alabalık	5	3	1	-	9	630
İnci Kefali	1.012	-	-	10.746	11.758	11.758
Sazan	207	3	43	386	639	11.625
Siraz	-	-	-	123	123	993
Diğer	2		2	2	6	312

Kaynak: (TÜİK Su Ürünleri İstatistikleri, 2009)

Tablo 40: Su Ürünleri Üretimi (Yetiştiricilik) (ton)

	İllere Göre Alabalık (İç su)		
	2006	2007	2008
Bitlis	21	23	42
Hakkâri	25	27	29
Muş	40	17	18
Van	263	280	453
TRB2 Bölgesi	349	347	542
Türkiye	56.026	58.433	65.928

Kaynak: (TÜİK Su Ürünleri İstatistikleri, 2009)

Bölge’de TÜİK verilerine göre yıllık ortalama 350 - 550 ton arasında alabalık üretimi yapılmaktadır. Bölge’nin iklimsel özelliklerine bakıldığında balık yetiştiriciliği açısından da avantajlı olduğu görülmektedir. Bölge’nin alabalık yetiştiriciliğine uygun soğuk su kaynaklarının fazla olması ve kafes balıkçılığına uygun baraj gölleri ve göletlerin mevcut olması dikkate alındığında alabalık yetiştiriciliğinin geliştirilmesine imkân tanımaktadır. TÜİK 2008 yılı verilerine göre Bölge’de yetiştirilen alabalığın yaklaşık %84’ünü Van İli yetiştirmektedir.

Tablo 41: TRB2 Bölgesi’nde Alabalık İşletmeleri (Adet) Yıllık Üretimleri (ton)

	Alabalık İşletmeleri	Yıllık Üretim
Bitlis	5	610
Hakkâri	3	30
Muş	6	79
Van	24	670
TRB2 Bölgesi	38	1.389
Türkiye	-	75.657

Kaynak: (TÜİK Su Ürünleri İstatistikleri, 2009)

TÜİK 2009 verilerine göre Bölge’de 38 adet işletme olup bu işletmelerde toplam 1389 ton üretim yapılmaktadır.

C.2.8. Organik Tarım Uygulamaları

Tablo 42: Organik Tarım (2009)

	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Çiftçi Sayısı (kişi)	-	-	38	1	39	11.211
Ekilen Alan (ha)	-	-	530	3.880	4.410	249.723
Üretim (ton)	-	-	1.115	150	1.265	318.164

Kaynak: (TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2009)

TRB2 Bölgesi, 2009 yılı verilerine göre toplamda 4.410 hektar alanda 1.265 ton organik ürün elde etmiştir. Bitlis ve Hakkâri’de organik tarım faaliyeti bulunmazken çiftçi sayısı açısından Muş, ekilen alan açısından ise Van ilk sırada yer almaktadır.

Düzyey 2 bölgelerine bakıldığında 81.283 hektar üretim alanı ile organik tarımda en fazla ekilen alanı kullanan TR82 Bölgesi’ni, 46.933 hektar ile TR42 ve 17.950 hektar ile TR32 Bölgeleri izlemektedir. Çiftçi sayısı açısından ise 2.508 çiftçi ile en fazla organik tarım gerçekleştiren çiftçi sayısına sahip TR90 Bölgesi’ni, 1.496 çiftçi ile TR32 Bölgesi ve 1.462 çiftçi ile TR33 Bölgesi takip etmektedir. TRB2 Bölgesi düzyey 2 bölgeleri arasında çiftçi sayısı ve üretim açısından 24. sırada yer alırken ekilen alan açısından 13. sırada yer almaktadır. (TÜİK, 2009)

C.3. Sanayi

TÜİK 2008 yılı değerlerine göre TRB2 Bölgesi’nde sanayi sektörünün bölgesel gayrisafi katma değer içindeki payı %15,8 olup, bu değer sanayi sektörünün ülke genelinde gayrisafi katma değer içindeki payı olan %27,2 değerinin oldukça altındadır.

Tablo 43: Sektörlere Göre Bölgesel Gayrisafi Katma Değer Payları (%)

	2005		2006		2007		2008	
	TRB2	Türkiye	TRB2	Türkiye	TRB2	Türkiye	TRB2	Türkiye
Tarım	25,4	10,6	23,4	9,4	22,3	8,5	21,3	8,5
Sanayi	17,8	28	17,1	28,2	15,3	27,8	15,8	27,2
Hizmetler	56,9	61,3	59,5	62,4	62,4	63,7	62,9	64,3

Kaynak: (TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2008)

Bölge’nin aktif denebilecek nitelikteki tek organize sanayi bölgesi Van ilindedir. Van OSB’de 95 parsel mevcuttur ve tümü tahsis edilmiştir. Muş OSB’de ise 54 parsel mevcut olup, parsel tahsisinin yaklaşık %70 oranında tamamlanmasına karşın sadece bir işletme faaliyette geçmiştir ve 3 işletmenin inşaa çalışmaları devam etmektedir. Bitlis ve Hakkâri’de idari açıdan OSB kurulmuş olmasına rağmen parsel tahsisatı yapılmadığından herhangi bir faaliyet bulunmamaktadır. Yeni teşvik sistemini dikkate alarak Bölge’de yatırım yapmak isteyen yatırımcıların önündeki engellerden birinin fiziki yatırım alanı problemi olduğu düşünülürse OSB’lerin inşaa sürecinin hızlandırılmasına ihtiyaç vardır.

Tablo 44: Organize Sanayi Bölgeleri

	Ağırlıklı Sektör	Büyüklüğü (ha)	Toplam Sanayi Parsel Sayısı	Tahsis Edilen Sanayi Parsel Sayısı	Üretimde Firma Sayısı	İnşaa Halindeki Firma Sayısı
Bitlis	-	57	55	0	0	0
Hakkâri	Sanayi	38	49	0	0	0
Muş	Gıda - Mobilya	90	54	37	1	3
Van	Gıda - Petrol Ürünleri - Beton Yapı Elemanları - Mobilya - Plastik	127	95	95	59	24
TRB2 Bölgesi	-	312	253	132	60	27

Kaynak: (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010)

Bölge’de, altyapı çalışmaları devam etmekte olanlar da dâhil olmak üzere 2.344 işyeri kapasiteli toplam 17 adet küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Bitlis’te birinin altyapı çalışmaları devam eden 511 işyeri kapasiteli 5 adet, Hakkâri’de 100 işyeri kapasiteli 2 adet, Muş’ta birinin altyapı çalışmaları devam eden 361 işyeri kapasiteli 5 adet ve Van’da 1372 işyeri kapasiteli 5 küçük sanayi sitesi mevcuttur.

Tablo 45 : Küçük Sanayi Siteleri

	KSS Sayısı	KSS İş Yeri Sayısı
Bitlis	5	511
Hakkâri	2	100
Muş	5	361
Van	5	1.372
TRB2 Bölgesi	17	2.344

Kaynak: (İl Valilikleri, 2010)

C.3.1. İmalat Sanayi

TRB2 Bölgesi’nde imalat sanayi göstergeleri, Bölge’nin gelişmişlik açısından ülke ortalamasının oldukça altında yer aldığını göstermektedir. 2008 TÜİK verilerine göre, imalat sanayi göstergeleri diğer 25 bölge ile karşılaştırıldığında Bölge; yerel birim sayısı, çalışan sayısı, maaş ve ücretler açısından 23, maddi mallara ilişkin brüt yatırımlar açısından 19. sırada yer almaktadır.

Tablo 46 : Yerel Birim Sayısı, Çalışan Sayısı, Maaş ve Ücretler, Maddi Mallara İlişkin Brüt Yatırımlar

Sıra	Bölge	Maaş ve Ücretler (1000 YTL)	Bölge	Yerel Birim Sayısı	Bölge	Çalışan Sayısı	Bölge	Maddi Mallara İlişkin Brüt Yatırımlar (1000 YTL)
1	TR10	12.303.835	TR10	113.477	TR10	939.013	TR10	10.172.913
2	TR41	4.440.565	TR31	21.845	TR41	292.736	TR42	5.420.833
3	TR42	4.062.246	TR51	21.382	TR42	214.359	TR41	4.446.616
4	TR31	2.836.444	TR41	20.529	TR31	195.987	TR31	2.493.432
5	TR51	2.481.573	TR62	15.298	TR51	165.743	TR21	1.825.604
6	TR21	1.558.940	TR32	14.509	TR21	117.203	TR51	1.666.086
7	TR33	1.125.650	TR42	13.543	TR32	100.986	TR63	1.481.845
8	TR62	915.601	TR33	13.408	TR33	99.509	TR22	1.006.354
9	TR32	877.624	TR52	12.571	TR72	75.731	TR33	904.972
10	TR72	769.385	TRC1	11.161	TR62	75.709	TR62	862.992
11	TR63	756.160	TR83	10.743	TR52	74.140	TR32	830.447
12	TR52	653.580	TR61	10.713	TRC1	72.846	TR81	775.609
13	TR81	605.679	TR63	10.439	TR63	67.099	TR52	673.383
14	TRC1	531.652	TR90	9.057	TR83	57.669	TR61	664.085
15	TR22	516.394	TR72	8.882	TR61	52.354	TRC1	558.371
16	TR90	499.272	TR22	6.938	TR90	46.637	TR72	492.025
17	TR83	497.923	TR21	5.808	TR22	45.562	TR71	454.337
18	TR71	487.994	TRB1	4.891	TR81	37.026	TR83	404.990
19	TR61	419.374	TRC2	4.665	TR71	31.175	TRB2	288.856
20	TRB1	205.624	TR71	4.543	TRB1	29.113	TRC3	227.189
21	TRC2	158.825	TR81	3.263	TRC2	21.782	TR90	209.099
22	TR82	147.438	TR82	2.977	TR82	16.980	TRB1	196.769
23	TRB2	85.217	TRB2	2.958	TRB2	11.917	TR82	128.771
24	TRA1	82.103	TRA2	2.213	TRA1	7.827	TRA1	73.851
25	TRC3	69.650	TRA1	1.882	TRC3	7.364	TRC2	61.278
26	TRA2	65.172	TRC3	1.835	TRA2	7.149	TRA2	15.938
	TR	37.153.918	TR	349.530	TR	2.863.616	TR	36.336.644

Kaynak: (TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2008)

2008 TÜİK verilerine göre TRB2 Bölgesi'nde imalat sektörlerinde faaliyet gösteren yerel birimlerin Türkiye'deki imalat sektörü yerel birimlerinin %0,85'ini oluşturduğu görülmektedir. Bölge'nin bu sektörlerdeki istihdamı ise Türkiye'deki imalat sektörü istihdamının yaklaşık %0,42'sini oluşturmaktadır. Maaş ve ücretler için bu oran %0,23 iken, maddi mallara ilişkin brüt yatırımlarda %0,79 olarak görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda Bölge'de imalat sanayi yerel birim sayısının ve istihdamının 2002 – 2008 yılları arasındaki değişimi ve imalat sanayinin Bölge ekonomisindeki payı görülmektedir. 2002 yılı değerlerine göre imalat sanayi yerel birim sayısının Bölge'de bulunan tüm yerel birimlere oranı %7,4 iken bu oran 2008'de 7,9'e yükselmiştir. 2002 yılında Bölge'de tüm istihdamın %12'si imalat sanayinde yer alırken 2008 yılında bu oran %14,5 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 47: İmalat Sanayi Yerel Birim ve İstihdam Değerleri

	Yerel Birim Sayısı			İstihdam Sayısı		
	İmalat Sanayi	Toplam		İmalat Sanayi	Toplam	
2002	1.643	22.078	7,4%	6.047	50.537	12,0%
2003	1.384	20.343	6,8%	7.060	52.212	13,5%
2004	1.749	25.767	6,8%	6.325	53.875	11,7%
2006	1.700	33.710	5,0%	5.872	69.740	8,4%
2007	1.993	36.663	5,4%	5.957	77.710	7,7%
2008	2.958	37.628	7,9%	11.917	82.273	14,5%

Kaynak: (TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2008)

Aşağıda yer alan tabloda 2002 TÜİK Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre imalat sanayinin alt sektörlerinin illere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre; Bölge'nin imalat sanayi istihdamının %30,9'unu gıda ürünleri ve içecek imalatının oluşturduğu görülmektedir. Bu oranı %13,1 ile ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç), %9,4 ile giyim eşyası imalatı, %9,2 ile başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı ve %7,5 ile makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı izlemektedir.

Bölge'nin imalat sanayi yerel birimlerinin %21,8'i gıda ürünleri ve içecek imalatında faaliyet göstermektedir. Bu oranı %20,6 ile ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç), %16,9 ile giyim eşyası imalatı, %13,6 ile makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı ve %5,8 ile mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar izlemektedir.

Bölge'de imalat sanayinde faaliyet gösteren yerel birimlerin % 55,9'u Van'da, %26,8'i Muş'ta, %20'si Bitlis'te ve %9,2'si Hakkâri'de bulunmaktadır. İmalat sanayi istihdamının ise %62,3'ü Van'da, %16,5'i Muş'ta, %14,3'ü Bitlis'te ve %6,8'i Hakkâri'de bulunmaktadır.

Bölge’de öne çıkan sektörlerin illere dağılımına bakıldığında beş sektörün tamamının Van’da yoğunlaştığı görülmektedir. Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatında veri gizliliği nedeniyle illere göre istihdam rakamları tabloda yer almamasına rağmen, bu sektördeki yerel birim sayısının büyük çoğunluğunun Van’da yer aldığı bilinmektedir.

Tablo 48:İmalat Sanayi Sektörlerinde Yerel Birim ve İstihdamın İllere Dağılımı (2002)

İmalat Sanayi Sektörleri	Yerel Birim Sayısı					İstihdam				
	BİTLİS	HAKKÂRİ	MUŞ	VAN	TRB2	BİTLİS	HAKKÂRİ	MUŞ	VAN	TRB2
Gıda ürünleri ve içecek imalatı	92	33	59	174	358	272	146	485	966	1869
Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden, örülerek yapılan eşyaların imalatı	57	36	37	208	338	93	79	129	493	794
Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması	72	11	47	147	277	113	17	101	337	568
Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı	46	18	44	116	224	60	35	92	265	452
Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar	16	5	16	58	95	19	13	33	129	194
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	5	9	6	72	92	7	27	22	384	440
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı	6	11	8	41	66	10	23	35	113	181
Basım ve yayım; plak, kaset ve benzeri kayıtlı medyanın çoğaltılması	9	11	8	31	59	16	23	18	88	145
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	6	6	7	20	39	18	23	25	106	172
Tekstil ürünleri imalatı	5	5	1	17	28	7	*	*	33	61
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı	3	1	3	14	21	*	*	7	*	556
Ana metal sanayisi	6	1	2	4	13	7	*	*	10	52
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	0	0	3	7	10	0	0	3	36	39
Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı	0	1	0	6	7	0	*	0	*	15
Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı	0	2	3	1	6	0	*	7	*	16
Derinin tabaklanması ve işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı	2	0	0	2	4	*	0	0	*	250
Radio, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	0	1	1	0	2	0	*	*	0	*
Tütün ürünleri imalatı	2	0	0	0	2	*	0	0	0	*
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	1	0	0	0	1	*	0	0	0	*
Büro makineleri ve bilgisayar imalatı	0	0	1	0	1	0	0	*	0	*
İmalat Sanayi Toplamı	328	151	246	918	1.643	867	414	996	3.770	6.047
Tüm Sektörler Toplamı	4.494	2.236	3.245	12.103	22.078	9.012	4.938	7.838	28.749	50.537

Kaynak: (TÜİK GSİS, 2002)

Öne Çıkan Sektörler

İmalat sektörü istihdamının sektörlere dağılımına göre öne çıkan beş sektör:

- ❖ Gıda ürünleri ve içecek imalatı,
- ❖ Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç), saz, saman ve benzeri malzemeden örülerek yapılan eşyaların imalatı,
- ❖ Giyim eşyası imalatı, kürkün işlenmesi ve boyanması,
- ❖ Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı,
- ❖ Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı

İmalat sektörü yerel birim sayısının sektörlere dağılımına göre öne çıkan beş sektör:

- ❖ Gıda ürünleri ve içecek imalatı,
- ❖ Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç), saz, saman ve benzeri malzemeden örülerek yapılan eşyaların imalatı,
- ❖ Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması,
- ❖ Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı,
- ❖ Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar

TÜİK 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı sonuçlarına göre; Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinde imalat sektörlerinin yerel birim ve istihdam payları üzerinden hesaplanan yoğunlaşma katsayıları çerçevesinde yukarıda Bölge içi yüzdeye göre öne çıkan sektörler şu şekilde sıralanabilir:

- ❖ Muş'ta gıda ürünleri ve içecek imalatı,
- ❖ Van, Muş ve Hakkâri'de ile ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç), saz, saman ve benzeri malzemelerden, örülerek yapılan eşyaların imalatı,
- ❖ Van'da başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı ile makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı.

Tablo 49:TRB2 Bölgesi İmalat Sanayi Sektörleri Yerel Birim ve İstihdam Sayıları

İmalat Sanayi Sektörleri	Yerel Birim Sayısı				İstihdam			
	2003	2004	2006	2007	2003	2004	2006	2007
Gıda ürünleri ve içecek imalatı	326	324	321	278	2.877	2.353	2.599	1.981
Tütün ürünleri imalatı	3	3	2	1	1.041	*	*	*
Tekstil ürünleri imalatı	7	15	40	60	*	*	196	206
Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması	201	226	299	326	319	318	303	440
Derinin tabaklanması ve işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı	-	129	4	5	-	246	43	34
Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı(mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı	316	439	191	355	705	898	412	508
Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	-	14	1	2	-	15	*	*
Basım ve yayım; plak, kaset ve benzeri kayıtlı medyanın çoğaltılması	184	45	49	75	416	150	145	283
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı	-	-	-	2	-	-	-	*
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	6	5	9	6	27	36	41	44
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	10	14	57	19	91	78	180	84
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	66	97	90	115	364	326	396	574
Ana Metal Sanayisi	1	-	7	1	*	-	16	*
Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı	172	265	272	395	393	420	383	1.044
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı	14	77	108	66	64	184	170	74
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı	6	22	17	47	8	32	30	169
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	1	1	-	1	*	*	-	*
Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı	3	4	2	6	6	7	*	1
Motorlu kara taşıtı, römork ve yan römork imalatı	2	1	2	2	*	*	*	*
Mobilya imalatı, başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar	66	68	229	231	150	94	279	262
Toplam	1.384	1.749	1.700	1.993	6.461	5.157	5.193	5.719

Kaynak: (TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2008)

Yukarıda yer alan tabloda Bölge’de imalat sanayi sektörlerinde yerel birim ve istihdamın 2003 – 2007 yılları arasında değişimi verilmektedir. Bu veriler ışığında Bölge’de değişim payı analizi yapıldığında en fazla büyüyen sektörler şu şekilde sıralanabilir:

- Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması,
- Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı,
- Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı,
- Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı,
- Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı,
- Mobilya imalatı başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar.

Tablo 50: TRB2 Bölgesi Değişim Payı Analizi

İmalat Sektörü	Ulusal Değişim Bileşeni	Sanayi Karışım Bileşeni	Bölgesel Değişim Bileşeni	Toplam değişim	Yoğunlaşma Katsayısı % Değişimi 2003-2007
Gıda ürünleri ve içecek imalatı	1.360	-911	-1.345	-896	-0,41
Tütün ürünleri imalatı	492	-751	259	0	-1
Tekstil ürünleri imalatı				0	
Giyim eşyası imalatı: kürkün işlenmesi ve boyanması	151	-86	56	121	0,13
Derinin tabaklanması ve işlenmesi: bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı	116	-96	-232	-212	-0,88
Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç): saz, saman ve benzeri malzemelerden, örülerek yapılan eşyaların imalatı	333	-61	-469	-197	-0,49
Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı					
Basım ve yayım: plak, kaset ve benzeri kayıtlı medyanın çoğaltılması	197	-14	-316	-133	-0,53
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı	(*)	(*)	(*)	(*)	(*)
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	13	-11	15	17	0,51
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	43	-9	-41	-7	-0,34
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	172	11	27	210	0,04
Ana metal sanayisi	(*)	(*)	(*)	(*)	(*)
Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı	186	78	387	651	0,57
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı	30	-2	-18	10	-0,21
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı	4	1	156	161	12,2
Tıbbi aletler: hassa ve optik aletler ile saat imalatı	3	1	6	10	0,64
Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı	(*)	(*)	(*)	(*)	(*)
Mobilya imalatı: başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar	71	-26	67	112	0,33

Kaynak: (TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2008)

(*): 5429 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesine göre özel sektörde bir veya iki girişime ilişkin bilgiler verilmediğinden hesaplama yapılamamıştır.

(**): Söz konusu hesaplamalar TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri doğrultusunda Ajans tarafından hazırlanmıştır.

İmalat sanayinde Bölge düzeyinde öne çıkan alt sektörler bakıldığında ikili kod düzeyinde yoğunlaşma gözlemlenmeyen sektörlerin bazı alt sektörlerinde bir yoğunlaşmadan söz edilebileceği görülmektedir. Dörtlü kod düzeyinde ve il bazında ayrıştırılmış verilerin mevcut olmaması sebebiyle, alt sektörlerdeki yoğunlaşmalar Bölge düzeyinde hesaplanabilmiştir. Bölge düzeyinde yoğunlaşma katsayısının 1'den yüksek değer aldığı alt sektörler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 51: Bölge Düzeyinde Yoğunlaşma Katsayısının 1'den Yüksek Değer Aldığı Alt Sektörler ve Yoğunlaşma Katsayıları

Sektör	Yoğunlaşma Katsayısı
Şeker imalatı	5,14
Fırınlanmış kilden kiremit, briket, tuğla ve inşaat malzemeleri imalatı	1,82
İnşaat kerestesi ve doğrama imalatı	1,64
Gazetelerin yayımı	1,55
Et imalatı ve saklanması	1,49
Ekmek, taze fırın ürünleri ve taze kek imalatı	1,45
Çiftlik hayvanları için hazır yem imalatı	1,22
Hazır beton imalatı	1,18
Akümülatör, primer pil ve batarya imalatı	1,18
Elektriksiz ev aletleri imalatı	1,17
Öğütülmüş tahıl ürünleri imalatı	1,1

Kaynak: (TÜİK GSİS, 2002)

Muş hariç olmak üzere; il içindeki sektörel payı ülke payının altında kalan gıda ürünleri ve içecek imalatının alt sektörleri olan şeker imalatı, et imalatı ve saklanması, çiftlik hayvanları için hazır yem imalatı ile öğütülmüş tahıl ürünleri imalatının Bölge'de öne çıkan alt sektörler olduğu gözlemlenmektedir.

Gıda ürünleri ve içecek imalatı sektöründe Muş'ta görülen yoğunlaşmanın sebebi burada bulunan şeker fabrikasının toplam istihdamı oldukça küçük olan il içerisinde oldukça yüksek düzeyde istihdam sağlamasıdır. Şeker imalatı dışında kalan ve yoğunlaşma görülen diğer gıda ve içecek alt sektörlerinin (öğütülmüş tahıl ürünleri imalatı, çiftlik hayvanları için hazır yem imalatı, et imalatı ve saklanması) tamamının Van'da yoğunlaştığı görülmektedir.

Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı altında sınıflandırılan “fırınlanmış kilden kiremit, briket, tuğla ve inşaat malzemeleri imalatı”, “hazır beton imalatı” da Van'da; “inşaat kerestesi ve doğrama imalatı” ise Van ve Hakkâri'de yoğunlaşmaktadır.

Bölge'nin imalat sanayi sektöründe mevcut durumunu ortaya koymak üzere hazırlanan yukarıda yer alan tablolar incelendiğinde, Bölge'de rekabetçi bir imalat sanayinin oluşmadığı görülmektedir. Bölge'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 26. sırada yer aldığı ve ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğinin düşük düzeylerde kaldığı ortadadır. Bu nedenle, mevcut

imalat sektörleri yapısındaki eğilimlerden ziyade Bölge'nin potansiyel olarak karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabileceği tarıma dayalı sanayi ile emek yoğun sektörlerin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır.

C.3.2. Madencilik

Bölge, maden çeşitliliği ve rezervleri bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Bölge'nin metalik madenlerden; bakır, kurşun, çinko, krom, demir, nikel, titan ve manganez, endüstriyel hammaddelerden ise; mermer, pomza, perlit, grafit, disten, kireçtaşı, linyit, kükürt, çimento hammaddeleri, alçıtaşı, bazalt, obsidyen, kil, barit gibi madenlere sahip olduğu bilinmektedir. Bilinen bu madenler geçmişten günümüze Bölge illerinde madencilik ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılmış olup bu madenlerin rezerv bilgileri, fiziksel ve kimyasal özellikleri gibi bilgiler yeterli değildir. (MTA, 2010)

Bölge maden çeşitliliği ve rezervler bakımından zengin olmasına rağmen arama ve işletme işletmelerinin sayısı yeterli değildir. 2010 Maden İşleri Genel Müdürlüğü (MİGEM) verilerine göre Bölge'de arama ruhsatına sahip 831 madencilik işletmesi bulunmakta olup Türkiye geneline oranı %2,5'tir. Bölge'de işletme ruhsatına sahip 831 madencilik işletmesi bulunmakta olup Türkiye geneline oranı % 1,28'dir.

Bölge'de faaliyet gösteren madencilik işletmeleri fiziki altyapı ve mali kapasitelerinin yetersiz olması nedeniyle mevcut pazar taleplerini karşılayamamaktadır. Aşağıdaki tabloda yıllara göre madencilik sektörü ithalat ve ihracat oranları gösterilmiştir.

Tablo 52: Madencilik Sektörü İthalat ve İhracat (1000 ABD)

	Bölge İhracatı	Bölge İthalatı	Türkiye İhracatı	Türkiye İthalatı
2006	2.499	98	1.146.326	22.033.762
2007	5.514	252	1.660.895	25.314.075
2008	2.017	188	2.155.150	35.649.704
2009	6.130	98	1.682.915	20.624.650

Kaynak : (TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2009)

2009 yılında Bölge madencilik sektörü ihracatının Türkiye madencilik sektörü ihracatına oranı % 0,3 iken ithalatın oranı ise % 0,0005'tir. Bu oranlar Bölge'nin madencilik potansiyelini yeterince değerlendiremediğini göstermektedir.

Madencilik sektöründe ihraç edilen madenlerin başında pomza, mermer, barit, bazalt, yapı malzemeleri, çimento hammaddeleri, volkanik cüruf, kireçtaşı, kurşun, çinko, demir, krom gibi madenler gelmektedir. Fakat bu madenlerin rezerv durumları göz önüne alındığında çıkarılan maden ve ihracat oranları oldukça düşük seviyede kalmaktadır.

Bölge jeotermal kaynaklar bakımından da zengin bir bölge olmasına rağmen bu kaynaklar etkin bir şekilde kullanılmamaktadır. MTA tarafından yapılan çalışmalarda çeşitli sıcaklık ve debilerde jeotermal kaynaklar tespit edilmiştir. Jeotermal kaynaklar Bitlis, Van ve Muş illerinde yoğunlaşmaktadır. Hakkâri İli'nde de MTA tarafından yapılan çalışmalarda kısmen jeotermal kaynaklar tespit edilmiştir.

Bitlis İli Maden Potansiyeli

MTA'nın yaptığı çalışmalar sonucunda önemli endüstriyel hammadde ile metalik maden yatakları ve zuhurları ortaya çıkarılmıştır. İlde belirlenmiş endüstriyel hammadde kaynakları başta pomza, perlit ve çimento hammaddeleri olmak üzere, disten, fosfat, kuvarsit ve grafitir. Bitlis ili volkanik bir alan üzerinde kurulu olması nedeniyle özellikle perlit ve pomza yatakları bakımından önemli potansiyele sahiptir. İldeki önemli metalik madenler, bakır-kurşun-çinko, krom ve nikel cevherleşmeleridir. Bölge'de faaliyet gösteren madencilik işletmeleri mermer ve pomza üzerinde yoğunlaşmış durumdadır (MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri, 2010)

Hakkâri İli Maden Potansiyeli

MTA'nın yaptığı çalışmalar sonucunda titan, krom, kurşun-çinko ve kükürt cevherleşmelerine yönelik bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bölge'de faaliyet gösteren madencilik işletmeleri kurşun-çinko, krom ve mermer üzerinde yoğunlaşmıştır. (MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri, 2010)

Muş İli Maden Potansiyeli

Muş ili endüstriyel hammaddeler açısından önemli bir potansiyele sahiptir. MTA'nın Bölge'de yaptığı çalışmalarda alçıtaşı, barit, tuğla-kiremit, kuvarsit ve çimento hammaddeleri rezervleri tespit edilmiştir. Bölge'de faaliyet gösteren madencilik işletmeleri barit, çimento hammaddeleri, mermer ve yapı taşı malzemeleri üzerine yoğunlaşmıştır (MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri, 2010)

Van İli Maden Potansiyeli

MTA'nın Bölge'de geçmiş yıllarda yaptığı çalışmalarda demir, krom, pomza, perlit ve tuğla-kiremit, jips, tuz, linyit, mermer, traverten tespit edilmiştir. Bölge'de faaliyet gösteren madencilik işletmeleri pomza, mermer, traverten, yapıtaşı malzemeleri, krom üzerinde yoğunlaşmıştır. (MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri , 2010).

C.4. Hizmetler

Aşağıda yer alan tabloda görüldüğü üzere, 2005 – 2008 yılları arasında TRB2 Bölgesi'nde hizmetler sektörünün bölgesel gayrisafi değer içindeki payının Türkiye geneline paralel olarak artmakta olduğu görülmektedir.

Tablo 53: Sektörlere Göre Bölgesel Gayrisafi Katma Değer Payları (%)

	2005		2006		2007		2008	
	TRB2	Türkiye	TRB2	Türkiye	TRB2	Türkiye	TRB2	Türkiye
Tarım	25,4	10,6	23,4	9,4	22,3	8,5	21,3	8,5
Sanayi	17,8	28	17,1	28,2	15,3	27,8	15,8	27,2
Hizmetler	56,9	61,3	59,5	62,4	62,4	63,7	62,9	64,3

Kaynak: (TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2008)

2008 yılı değerlerine göre TRB2 Bölgesi'nde hizmetler sektörünün bölgesel gayrisafi katma değer içindeki payı % 62,9 olup, bu değer hizmetler sektörünün ülke genelinde gayrisafi katma değer içindeki payı olan %64,3'e oldukça yakındır.

Tablo 54: Hizmet Sektörü İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları

Hizmet Sektörleri	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van	TRB2
Toptan ve Perakende Ticaret	2.580	2.599	2.972	10.168	18.319
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	2.256	1.017	2.203	10.598	16.074
Oteller ve Lokantalar	252	556	507	1.481	2.796
İnşaat Hizmetleri	572	279	407	776	2.034
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	176	150	226	857	1.409
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	59	48	65	232	404
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	76	41	57	206	380
Eğitim Hizmetleri	18	26	20	69	133
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	339	230	378	1.411	2.358
Toplam	6.328	4.946	6.835	25.798	43.907

Kaynak: (TÜİK, 2009)

Yukarıdaki tabloda Bölge'de hizmetler sektöründe iş kayıtlarına göre girişim sayılarının alt sektörler göre dağılımı incelendiğinde öne çıkan sektörler toptan ve perakende ticaret (%41,7) ile ulaştırma, depolama ve haberleşme (%36,6) sektörleri olduğu görülmektedir. Bu oranı, %6,4 ile oteller ve lokantalar, %4,6 ile inşaat hizmetleri, %3,2 ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri izlemektedir. Türkiye geneli rakamları ile karşılaştırıldığında Bölge, mali aracı kuruluşların faaliyetleri açısından oldukça yetersiz bir durumdadır. Bölge'de mali aracı kuruluşlarda girişim sayısı 380 olup, Türkiye geneline oranı %0,74'tür (TÜİK, 2009).

Tablo 55: Öne Çıkan Hizmet Sektörlerinde Yerel Birim, Çalışan Sayısı, Maaş ve Ücretler

Hizmet Sektörleri	Yerel Birim Sayısı			Çalışan Sayısı			Maaş ve Ücretler (1000)		
	TRB2	Türkiye	%	TRB2	Türkiye	%	TRB2	Türkiye	%
Toptan ve Perakende Ticaret	16.958	1.254.091	1,4%	32.296	3.113.717	1,0%	80.076	20.816.829	0,4%
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	11.838	446.010	2,7%	15.161	997.083	1,5%	122.002	11.535.517	1,1%
Oteller ve Lokantalar	2.094	222.392	0,9%	3.376	676.543	0,5%	4.097	4.134.940	0,1%
İnşaat Hizmetleri	1.063	107.126	1,0%	7.352	714.982	1,0%	38.111	5.524.015	0,7%
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	947	165.843	0,6%	3.921	910.176	0,4%	23.065	9.707.055	0,2%

Kaynak: (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2008)

Yukarıda yer alan Tablo'ya göre, Bölge'de öne çıkan beş hizmet sektöründe yerel birim sayısı, çalışan sayısı, maaş ve ücretlerin Türkiye geneli değerleri ile karşılaştırması verilmiştir. Buna göre, yerel birim, çalışan sayısı, maaş ve ücretler açısından ülke rakamları içindeki payı değerlendirildiğinde, ulaştırma, depolama ve haberleşme sektörünün ön plana çıktığı görülmektedir. Karayolu, havayolu ve demiryolu gibi yük ve yolcu taşımacılığı ve her türlü taşımacılık ile birlikte haberleşmenin bütün çeşitlerini kapsayan bu sektör ekonomi içinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle ulaşım altyapısının geliştirilmesi, Bölge'de ekonomik gelişmenin sağlanmasında hayati önem taşımaktadır.

Toptan ve perakende ticaret; iş kayıtlarına göre girişim sayısı dikkate alındığında önde gelen ilk sektör iken, yerel birim ve çalışan sayısının ülke değerlerine oranına bakıldığında ikinci sıraya düşmektedir.

Hizmet sektörü sayılan eğitim ve sağlık hizmetleri ile sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri sosyal bir konu olarak ele alınarak sosyal yapı analizi altında incelendiğinden, burada tekrar değinilmemiştir.

Bölge'de turizm sektörünün yarattığı ekonomik katma değere ilişkin detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Kayıt dışılığın yaygın olduğu bu sektörde, faaliyet gösteren otel ve lokanta sayısı, otel ve lokantalarda çalışan kişi sayısına göre turizm sektörü hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle turizm, hizmetler sektörü dışında ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

C.5. Turizm

Bölge'nin sahip olduğu doğal ve kültürel varlıklara ilişkin olarak Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından koruyucu envanter kapsamında tespit ve tescil çalışmaları yapılmaktadır. Ancak, detaylı bilimsel envanter çalışması ya da turizm türleri kapsamında belli destinasyonlar belirlemek suretiyle, ekonomik katma değer yaratabilecek doğal, kültürel ve tarihi değerler bütününe ilişkin bir çalışma bulunmamaktadır (Doğu Anadolu Kalkınma Programı, 2006).

Bu gereksinimden yola çıkarak 2004-2007 yılları arasında faaliyet gösteren DAKP 2006 yılında "Bölge Turizminin Geliştirilmesi Stratejisi" başlıklı bir belge yayımlamıştır. Belge Program kapsamındaki 4 bileşenden (Tarım ve Kırsal Kalkınma, KOBİ'lerin Desteklenmesi, Turizm ve Çevre, Sosyal Gelişme) biri olan Turizm ve Çevre'de belirlenmiş olan Bölge'nin turizm potansiyelini tanıtıcı, turizm sektörü için veri tabanı oluşturucu ve Bölge'ye gelen turist sayısını artırıcı 3 amaca hizmet etmektedir:

Amaç 1. Çevre kalitesinin yükseltilmesi

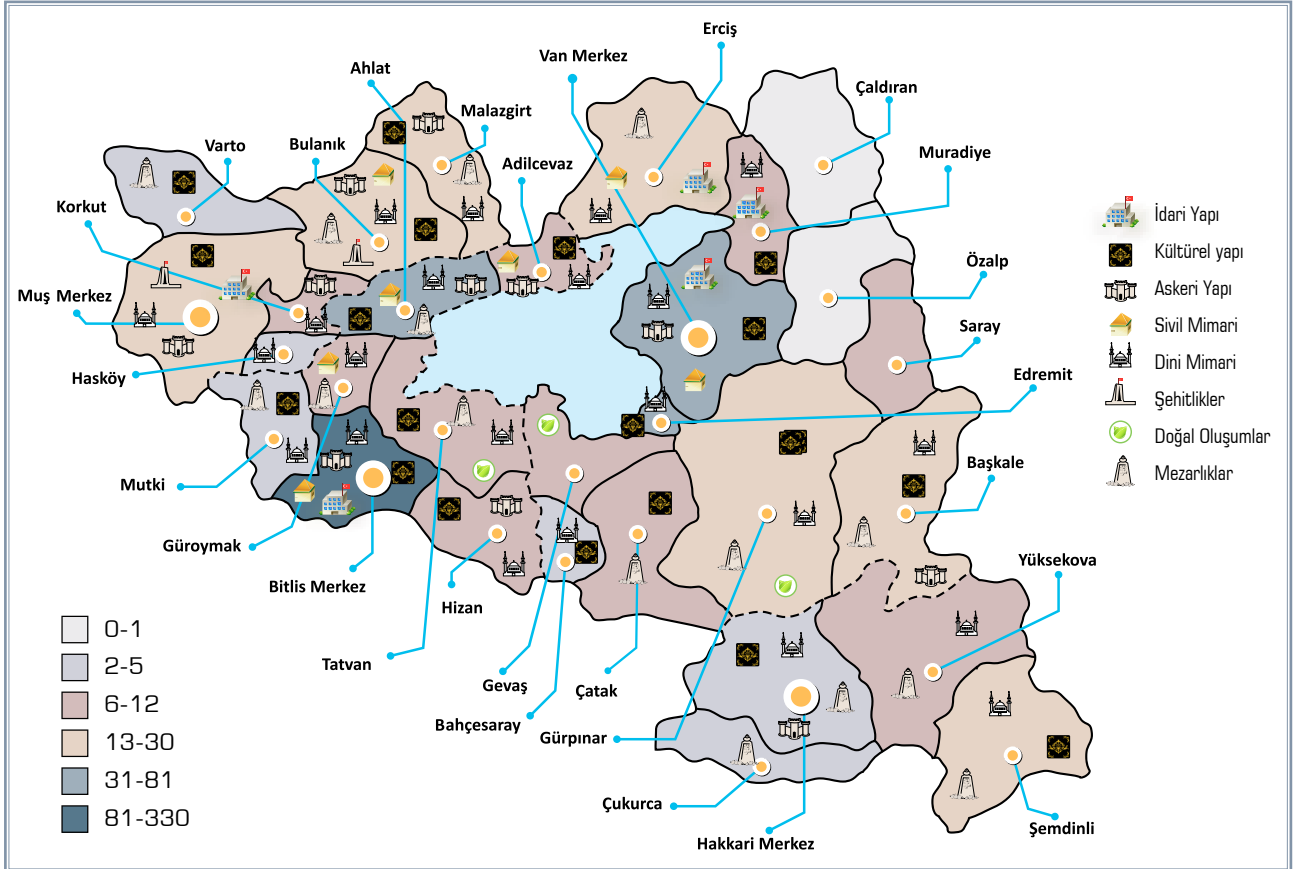
Amaç 2. Tarihi, doğal ve kültürel mirasın geliştirilmesi

Amaç 3. Turizm gelirlerinin artırılması

Bölge'ye ait bilimsel envanter çalışmasının eksikliği Amaç 3'te "Turizm sektörüne ait veri tabanının oluşturulması" hedefi ile giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yine Amaç 3'te yer alan "Bölge için turizm 'marka'sının ve imajının belirlenmesi" hedefi de turizm türleri kapsamında organize edilmiş destinasyonlar-koridorlar belirlemeye imkân sağlayıcı niteliğe sahiptir (DPT, 2005).

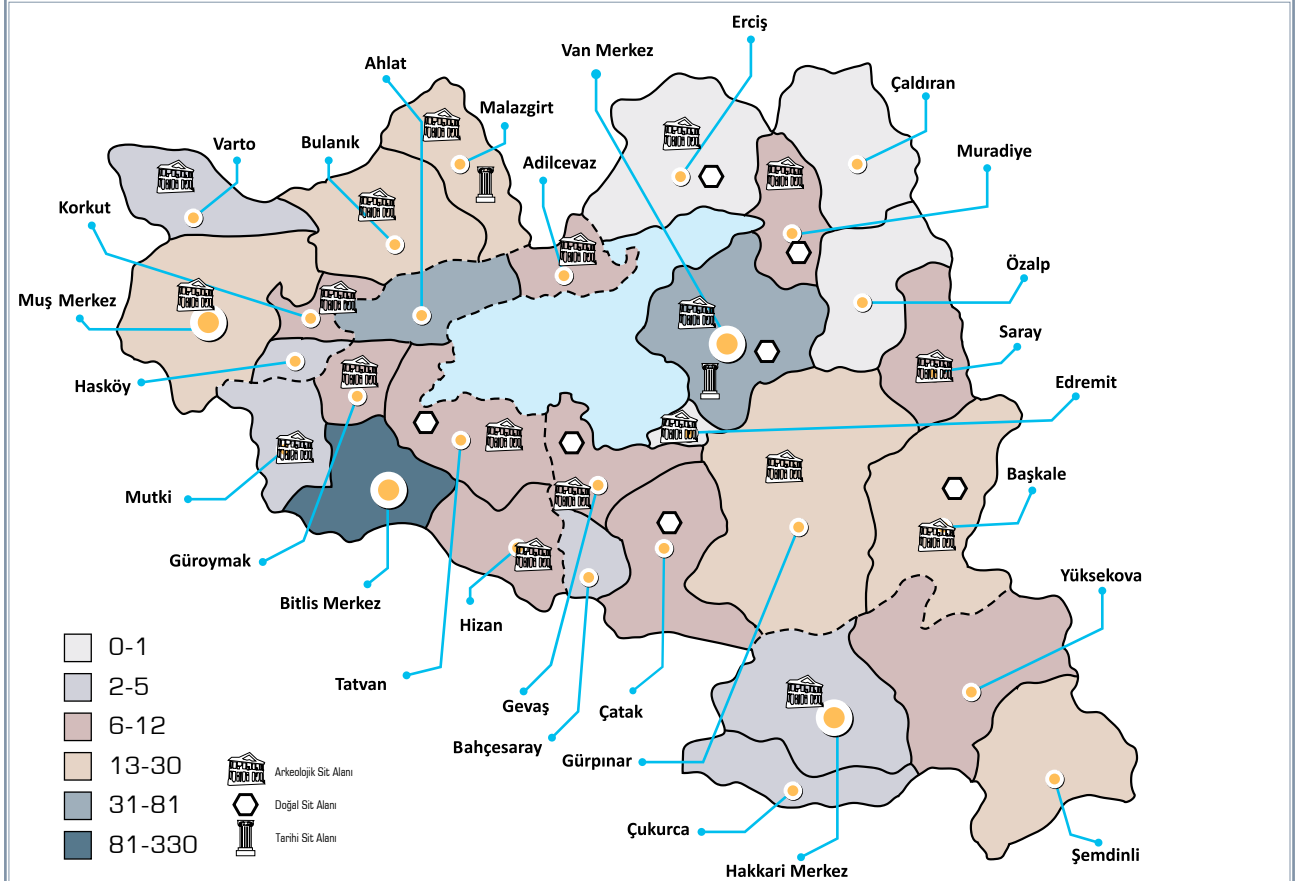
Turizm Stratejisinde yapılan analizler Bölge'deki turist profili incelemesine dayanmakta olup öngörü niteliğindeki stratejik kararlar bu incelemelere dayanmaktadır. Stratejide 1998 yılında Kültür Bakanlığı tarafından Bölge'de 607 adet kültürel miras varlığı tescil edildiği ancak bu varlıkların turizm kapsamında korunmasında ve kullanılmasında zorluklar yaşandığı ifade edilmektedir. Zorlukların başında ise kültürel miras varlıklarının korunma eksikliğinden doğan talan edilmeleri gelmektedir. Bu sorunu aşmak adına DAKP'ın kısa dönemde gerçekleştireceği ilk eylem tescil edilecek varlıkların envanterinin tamamlanması ve turizm açısından kültürel-arkeolojik değerlerinin konulması olarak belirlenmiştir. Değerlerin korunmasına yönelik çaba Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunca Bölge'ye ilişkin tescilli kültür ve tabiat varlıkları ile sit alanlarını belirleme olarak devam etmektedir.

Şekil 33: Tescilli Kültür ve Tabiat Varlıkları (Adet)

Kaynak: (Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2010)

Şekil 34: Sit Alanları (Adet)

Kaynak: (Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2010)

Yukarıda, Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan temin edilen veriler ışığında Bölge'ye ilişkin tescilli kültür ve tabiat varlıkları ile sit alanlarının işlendiği haritalar yer almaktadır. Haritada görüldüğü üzere, tescilli kültür ve tabiat varlıkları ve sit alanları özellikle Van Gölü çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bunun nedeni, söz konusu varlıkların Van Gölü çevresinde yoğunlaşmış olmasından ziyade diğer bölgelere ilişkin tespit ve tescil çalışmalarının yetersiz olmasıdır.

Bitlis ve Van illeri gerek sahip oldukları kültürel ve tarihi eser sayısı ile gerekse ulaşım olanakları, konaklama tesisleri ve yeme içme üniteleri gibi avantajları ile Bölge'nin diğer illerine göre daha cazip durumdadır. Bu nedenle turlar genellikle bu iki il ve Van Gölü çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, Bölge'de düzenlenecek turlar, gelen turist grubunun talebine, önceliklerine, yaş grubuna, zevklerine ve mevsime göre yapılacak araştırmalar neticesinde çeşitlendirilebilir. Örneğin mevsime göre Bölge'de Erçek Gölü ve Erciş Sazlığı'nda flamingolar izlenebilir. Bölge'nin turizm gelirlerini artırmak üzere turistlerin ortalama konaklama süresini uzatmak önemlidir. Bu  er evede, Van Turist Rehberleri Derneği ile yapılan çalışmalar neticesinde günübirlik, iki gün bir gece konaklamalı, dört gün dört gece konaklamalı bölge turları ile Bölge'ye yakın diğer tarihi ve kültürel değerlerle harmanlanarak zenginleştirilmiş beş gün beş gecelik bazı turlar  ne çıkmaktadır.

Gezi g zerg hlarının tümünde yöreye has el sanatları atölyelerinin görülüp gezilmesi önemli bir adım olarak yer almaktadır. Zira Bölge'nin gün ışığına çıkmamış zengin yöresel el sanatları mevcuttur.

Van Gölü sahili yaz aylarında deniz turizmine imkân sağlamakla beraber bu imkânları değerlendirebilmek adına yeterli altyapı ve üstyapı düzenlemeleri bulunmamaktadır. Aynı zamanda Bölge'nin uzun süren ve karlı geçen kış koşulları kış turizmi açısından da potansiyel oluşturmaktadır. Bölge'nin kış turizmi alanındaki belli başlı tesisleri şunlardır:

Abalı Kayak Tesis: Van İl Merkezi'ne 42 km. Gevaş İlçe Merkezi'ne ise 12 km. uzaklıktaki merkezin ulaşımı köy içerisinden sağlanmaktadır. 2006 yılından bu güne sadece yöre halkına ve sporculara hizmet vermektedir. Merkezde, 1050 metre uzunluğunda ve her biri iki kişi taşıma kapasiteli toplam 50 taşıyıcı askıya sahip teleski bulunmaktadır. Kafeterya ve hizmet binası bulunan merkezde konaklama tesisi bulunmamakta, günübirlik hizmet vermektedir. Özel işletmelere kiralanmış olan merkez, 2009 yılında altyapı ve tadilat çalışmaları ve iklim koşulları nedeni ile 1 ay hizmet verebilmiştir.

 iftkaya Kayak Merkezi: Kayak merkezi şehir merkezinin içinde yer almaktadır. 1969 yılında faaliyete geçen kayak merkezinde 35 odalı, 70 yataklı, 1 kafeterya, 1 yemekhane ve 50 otoparklı konaklama tesisi mevcuttur. 1969 yılında kurulan ve bu yıl içerisinde modernizasyonu öngörülen teleski kayak ıları 1510 metreden 1750 metreye çıkarmaktadır. Teleskinin uzunluğu 950 metre olup, saatte 600 kişi taşıma kapasitesine sahiptir. Bitlis Kayak merkezinde Orta ve zor derecede 4 pist mevcut. Kar kalınlığı ortalama 2 metre civarındadır. Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'ne bağlı olan tesis daha çok sporculara yönelik faaliyetler için kullanılmaktadır.

Dideban Kayak Merkezi: 300 m.lik bir baby lift pisti bulunan, günü birlik hizmet veren merkezde herhangi bir tesis bulunmamaktadır. Dideban spor kulübü tarafından işletilmektedir.

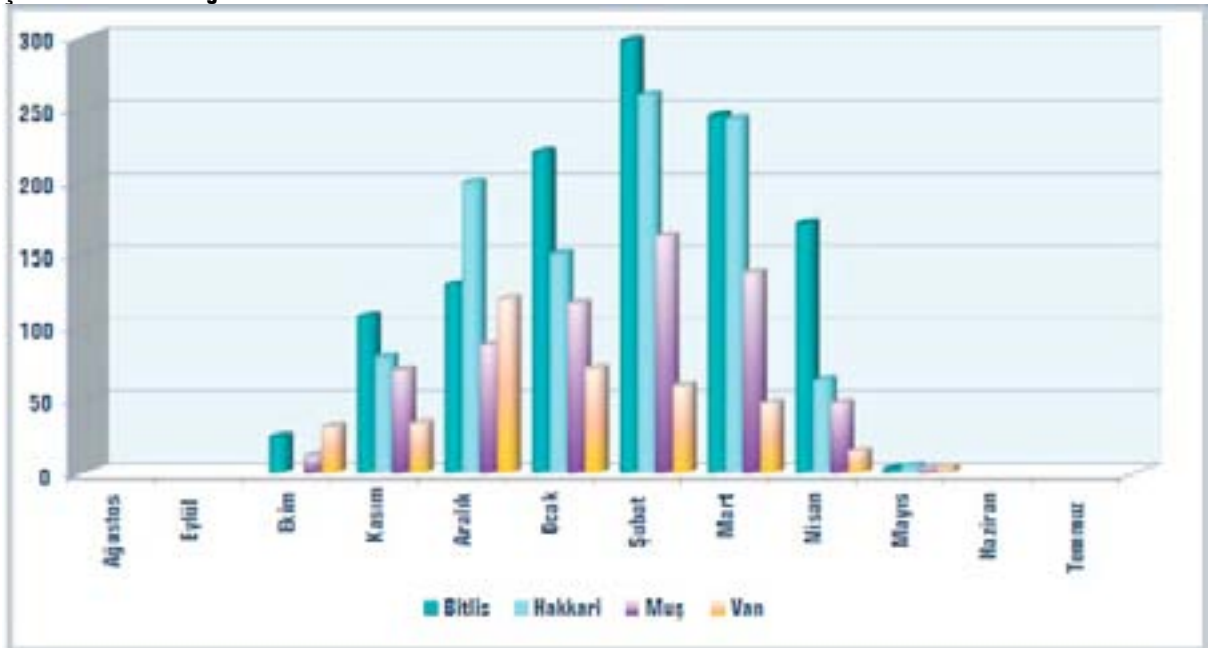
Merga Bütan Kayak Merkezi: Hakkâri İl Merkezi'ne 10 kilometre uzaklıktaki 2 bin 600 rakımlı Merga Bütan'da yer alan merkez 300 metre uzunluğundaki kayak pistine sahiptir. 2010 yılında kurulan tesiste 650 metre uzunluğunda teleski kurulması planlanmaktadır.

Muş Kayak Evi: Güzeltepe Köyü mevkiinde bulunan kayak evi İl Özel İdaresince yapılmış ve hizmete sunulmuştur. 2 adet 300 metrelik baby-lift bulunmaktadır. 820 metre uzunluğunda teleski ve tesis, kafeterya mevcuttur.

Nemrut Kayak Merkezi: Nemrut Dağı ve Krater Gölü'nün turizm ve çekim merkezi potansiyeli dikkate alınarak 1. Derece Doğal Sit Alanı olan Nemrut Kalderası'nın güneydoğusunda, kış sporlarına yönelik kayak ve kış sporları merkezi olarak belirlenen alan 2002 yılında Ahlat Turizm Merkezi sınırları içerisinde alınmıştır. 5.500 metre toplam hat uzunluğuna, 3 adet pistte, 75 metre pist genişliğine sahip merkezde, 1.800 kişi/saat kapasiteli bir telesiyer ile 30 odalı, tadilat ve tefrişatı devam eden bir konaklama tesisi de bulunmaktadır (Bitlis İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2010). Mülkiyeti İl Özel İdareye ait olan kayak merkezi 2009 yılı itibarı ile özel işletmeye devredilmiş, ancak 2009 yılında işletilememiştir.

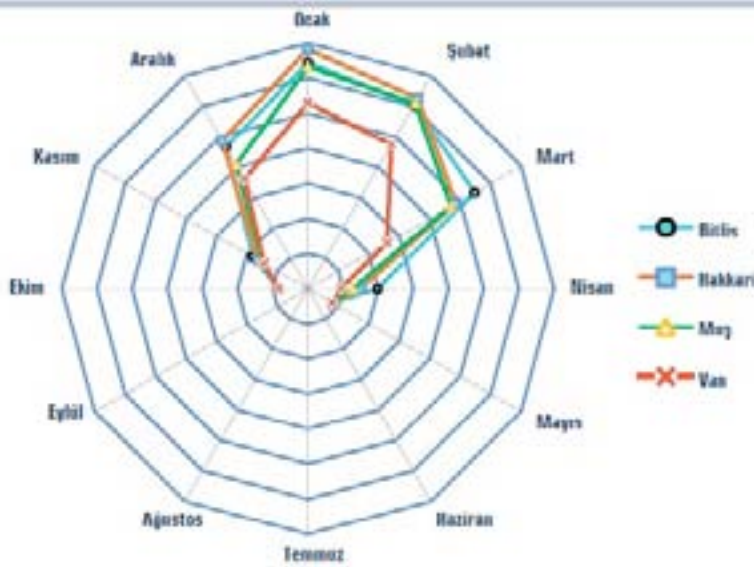
Rahva Kayak Merkezi: Bitlis, Muş ve Tatvan yol ayrımında yer almaktadır. Merkezde 600 m. (300+ 300) olmak üzere 2 adet baby lift pist bulunmaktadır. İl Emniyet Müdürlüğü tarafından kullanılmakta olan merkez, günü birlik hizmet vermekte olup herhangi bir tesis bulunmamaktadır. 2009 yılında ticari açıdan hizmet vermemiştir.

Şekil 35: Kar Kalınlığı (cm)

Kaynak: (Van Meteoroloji Bölge Müdürlüğü, 2010)

Şekil 36: Karla Örtülü Gün Sayısı

Kaynak: (Van Meteoroloji Bölge Müdürlüğü, 2010)

Bölge genelinde karla örtülü gün sayısına bakıldığında Aralık – Mart ayları arasında dört ayda yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Bitlis ve Hakkâri’de iklim verilerine göre kış turizmi potansiyeli yüksektir. Bitlis’te 4 tane kayak merkezi bulunmakta olup nitelik olarak yeterli değildir. Hakkâri İli’nde ise mevcut potansiyeli değerlendirebilecek nitelikte herhangi bir tesis bulunmamaktadır.

Bölge’de, Bitlis Güroymak ve Erciş Zilan Jeotermal Alanları başta olmak üzere termal turizm açısından değerlendirilebilir kaynaklar bulunmaktadır.

Tablo 56: Bakanlık İşletme Belgeli Tesis Sayısı ve Kapasiteleri

İlçe	Tesis sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi
Bitlis Merkez	1 (***)	49	94
Ahlat	1 (***)	40	86
Tatvan	1 (***)	75	154
Bitlis Toplam	3	164	334
Hakkâri Merkez	1 (***)	36	75
Hakkâri Merkez	1 (*)	30	60
Yüksekova	1 (***)	30	60
Yüksekova	1 (**)	30	60
Hakkâri Toplam	4	126	255
Muş Merkez	2 (***)	90	184
Muş Merkez	1 (**)	40	80
Malazgirt	2 (***)	48	96
Bulanık	1 (**)	7	38
Muş Toplam	6	185	398
Van Merkez	2 (***)	155	340
Van Merkez	6 (**)	251	606
Edremit	1 (****)	90	180
Erciş	1 (***)	45	100
Van toplam	10	541	1.226
TRB2 Bölgesi Toplamı	23	1.016	2.213

Kaynak: (İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, 2010)

Tablo 57: Belediye İşletme Belgeli Tesis Sayısı ve Kapasiteleri

İlçe	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi
Bitlis Merkez	2	110	200
Ahlat	1	23	66
Adilcevaz	2	47	90
Güroymak	2	37	65
Tatvan	6	119	249
Bitlis Toplam	13	336	670
Şemdinli	1	12	22
Yüksekova	4	91	392
Hakkâri Toplam	5	103	207
Muş Merkez	4	90	185
Varto	1	7	18
Bulanık	1	30	64
Muş Toplam	6	127	267
Van Merkez	21	740	1.430
Edremit	1	63	129
Van toplam	22	803	1.559
TRB2 Toplam	46	1.369	2.703

Kaynak: (İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, 2010)

Bölge'deki Kültür Turizm Müdürlükleri'nden alınan veriler 2010 yılı Temmuz ayı itibarı ile konaklama tesis sayıları ile kapasitelerini içermektedir. Bu verilerin işlenmesi ile hazırlanan haritadan da rahatlıkla izlenebileceği gibi, toplam tesis sayısı itibarı ile Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinde dağılımları sıralandığında, tesislerin Van Merkez, Muş Merkez, Tatvan ve Yüksekova ilçelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bölge'de 5 yıldızlı tesis bulunmadığı gibi 4 yıldızlı tesis sayısı da yetersizdir.

Tablo 58: Konaklama Tesisleri Doluluk Oranları (%)

Belge Türü	Bitlis	Hakkâri	Muş	Van
Bakanlık İşletme Belgeli	20,1	61,4	35,5	34,1
Belediye İşletme Belgeli	25,5	22,3	28,4	44,1

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009)

Bakanlık işletme belgeli ve belediye belgeli konaklama işletmelerinin doluluk oranlarına bakıldığında kapasitelerinin çok altında çalıştıkları görülmektedir. Ancak elde edilen veriler yıllık doluluk oranlarını yansıtmamaktadır. Konaklama işletmelerinin doluluk oranlarının yoğun sezon olan yaz aylarında en üst düzeylerde gerçekleşiyor olabileceği düşünülmelidir. Bölge'de alternatif turizm çeşitlerinin gelişmesi için ihtiyaç duyulan otel dışı konaklama tesisleri bulunmamaktadır. Bölge genelinde turistlerin beklentilerine uygun nitelikte ürün ve hizmet su-

nabilecek, turizm işletme belgesine sahip restoran ve eğlence merkezi bulunmamaktadır. Konaklama işletmelerinde verilen hizmetlerin kalitesini artırmak adına personelin mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim almaları gerekmektedir.

Turizm talebini incelemeye yönelik, illerde konaklayan yabancı turist sayıları yıllar itibarı ile gelen turistlerin ülkelerine göre incelenmiştir.

Tablo 59: Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları

BİTLİS	2002	2003	2004	2005	2006
Almanya	1.259	131	681	870	677
Benelux Ülkeleri	386	-	-	333	-
Danimarka	-	-	-	-	70
Hollanda	374	-	-	-	-
İskandinav Ülkeleri	-	86	-	-	100
İsrail	-	405	176	620	-
İtalya	-	-	80	-	-
Diğer	300	446	255	690	292
Yabancı Toplam	2.319	1.068	1.192	2.513	1.139

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009)

Bitlis'e gelen turistlerin sayı ve sürekliliği açısından değerlendirildiğinde Almanya'nın öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte istikrarlı olmasa da pek çok farklı ülkeden gelen ve konaklayan turist bulunmaktadır.

Tablo 60: Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları

HAKKARİ	2002	2003	2004	2005	2006
Almanya	-	24	43	48	-
Fransa	-	-	63	-	83
Irak	87	-	-	41	34
İran	494	287	305	294	208
İskandinav Ülkeleri	52	-	-	-	-
İtalya	-	12	-	-	-
Diğer	127	78	126	1.227	30
Yabancı Toplam	760	401	537	1.610	355

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009)

Hakkâri'ye en çok gelen ve konaklama yapan turistlerin İranlı oldukları görülmektedir. Diğer ülkelerden gelen turist sayıları yıllar itibarı ile istikrarsızdır.

Tablo 61:Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları

MUŞ	2002	2003	2004	2005	2006
A.B.D.	-	-	-	-	27
Almanya	12	-	-	50	52
B.D.T.	-	-	36	47	30
Güney Afrika	-	-	-	62	-
İran	-	13	-	-	-
İskandinav Ülkeleri	-	6	-	-	-
İsveç	-	4	-	-	-
Diğer	105	18	2	91	47
Yabancı Toplam	117	41	38	250	156

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009)

Bölge illeri arasında yabancı turistler tarafından en az ziyaret edilen il Muş'tur. Ayrıca yabancı turist sayısının ülkeler ve yıllar itibarıyla farklılık göstermesi, Muş'un istikrarlı bir turizm merkezi olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Tablo 62:Bakanlık İşletme Belgeli Otellerde Konaklayan Turist Dağılımları

VAN	2002	2003	2004	2005	2006
Almanya	386	933	2.122	4.043	1.595
B.D.T.	-	-	-	-	827
Benelüks Ülkeler	374	-	1.003	1.648	-
İran	1.259	2.765	3.399	4.217	3.276
İtalya	-	544	-	-	-
Diğer	14.097	4.236	4.933	8.705	9.173
Yabancı Toplam	16.116	8.478	11.457	18.613	14.871

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009)

Van'a en çok gelen ve konaklama yapan turistlerin İran'dan geldikleri görülmektedir. Almanya'dan gelen turistler de sayıca İran'dan gelen turist sayısı kadar olmasalar da yıllar itibarı ile düzenli dağılım göstermektedir. Almanya ve İran dışındaki diğer ülkelerin yıllar itibarıyla dağılımları incelendiğinde, Van'ın istikrarsız bir turizm merkezi olduğu görülmektedir.

C.6. Dış Ticaret

Tablo 63: İhracat ve İthalat (2009)

	İthalat		İhracat	
	Türkiye	TRB2	Türkiye	TRB2
Tarım ve Ormancılık	4.593.839	2.408	4.347.483	4.466
Madencilik ve Taşocakçılığı	20.624.650	98	1.682.915	6.130
İmalat	111.030.525	23.589	95.449.246	415.470
Toptan ve Perakende Ticaret	4.608.026	-	330.550	27
Diğer Hizmetler	21.564	-	2.440	3
TOPLAM	140.878.604	26.095	101.812.634	426.096

Kaynak: (TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2009)

Bölge’de dış ticaret hacminde imalat sanayi en yüksek kalemi oluşturmaktadır. İmalat sanayini, tarım ve ormancılık ile madencilik sektörü takip etmektedir. Dış ticarette illere göre ürün dağılımına bakıldığında, Bitlis’in makine ve aksamaları ile hazır giyim ve hazır giyim sektörlerinde öne çıktığı görülmektedir. Hakkâri ise demir ve demir dışı ürünler ile hazır giyim ve hazır giyim sektörleri ile öne çıkmaktadır. Çimento ve toprak ürünleri Muş’un dış ticaretinde önemli yer tutmaktadır. Van’da ise ağaç ve orman ürünleri ile kimyevi maddelerin öne çıktığı görülmektedir.

Bölge’nin dış ticaret hacmini artırma açısından, İran ve Irak gibi gelişmekte olan pazarlara yakınlık önemli bir avantaj sunmaktadır. Bölge’nin sınır komşusu olan Irak’ın, savaş sonrası yapılanma sürecine girmesi Bölge’nin ticaret hacmini artırmada bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ortamda Türkiye’nin İran ve Irak ile kültürel ve coğrafi bağlarını kullanarak dış ticaret hacmini artırabilmesi mümkün görünmektedir. İran aynı zamanda Türkiye’nin Orta Asya pazarlarına açılımında en kısa güzergâhtır.

Tablo 64: Türkiye’nin İran ve Irak ile Dış Ticaret Rakamları

YIL	İran			Irak		
	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Ticaret Hacmi (milyon dolar)	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Ticaret Hacmi (milyon dolar)
2006	1,067	5,627	6,694	2,589	376	2,965
2007	1,441	6,615	8,056	2,845	645	3,49
2008	2,03	8,2	10,23	3,917	1,321	5,238
2009	2,025	3,402	5,427	5,126	952	6,078
2010	3,043	7,645	10,688	6,043	1,355	7,398

Kaynak: (DTM İGEME, 2010)

Yukarıdaki tabloda 2006 – 2010 yılları arasında Türkiye ile Irak ve İran arasında ihracat ve ithalat rakamları gösterilmiştir. Irak’a ihracatımız her yıl artış göstermekle beraber, 2010 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %18 oranında artarak 6,04 milyar Amerikan dolarına ulaşmıştır. Türkiye’nin Irak’a ihraç ettiği başlıca ürünler; demir-çelik çubuklar, çimento, demir-çelikten inşaat ve aksamı, kablo ve teller ile hayvansal ve buğday unudur (DTM İGEME, 2010).

Benzer şekilde, Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacminin yaklaşık 5,5 milyar dolara gerilediği küresel ekonomik kriz yılları hariç tutulduğunda, dış ticaret hacmi yıllar itibariyle artış göstermektedir. Türkiye aleyhine seyreden dış ticaret dengesi, İran’dan doğal gaz ithalatı ile birlikte son yıllarda daha da artış göstermiştir. Türkiye’nin İran’a ihraç ettiği başlıca ürün grupları ise, çelik profil, otomotiv yan sanayi ürünler, mobilya ve beyaz eşya başta olmak üzere çeşitli sanayi ürünleridir (DTM İGEME, 2010).

Bu nedenle, Bölge’de dış ticarette öne çıkan sektörlerden makine ve aksamları, demir ve demir dışı ürünler, çimento ve inşaat malzemeleri imalatı gibi sektörlerde mevcut işletmelerde kapasite artırımı yapılması ve ya yeni işletmeler kurulması Bölge ihracatını artırmada önemli rol oynayacaktır.

2009 yılı TÜİK Bölgesel İstatistik verilerinde imalat sanayinin Bölge ihracatında birinci sırada yer aldığı göz önüne alındığında bu sektörde İran ve Irak pazarlarında söz sahibi olmak Bölge’de sanayinin pekişmesine ve dış ticaret gelirlerinin artışına olanak sağlayacaktır.

Sınır Ticareti

Bölge’nin İran’a açılan sınır kapıları;

- Van İli Saray İlçesi Kapıköy Sınır Kapısı
- Hakkâri İli Yüksekova ilçesi Esendere Sınır Kapısı

Bölge’nin Irak’a açılan sınır kapıları;

- Hakkâri İli Çukurca-Üzümlü Sınır Kapısı ve Şemdinli-Derecik Sınır Kapısı

Van İli Saray İlçesi Kapıköy Sınır Kapısı

1987 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararına istinaden Van İli Saray İlçesi Kapıköy Sınır Kapısı’nda yapılmaya başlanan sınır ticareti, günümüze kadar devam etmiştir. Sınır ticareti işlemleri, uzun yıllar boyunca Van Valiliği bünyesinde faaliyet gösteren Sınır Ticareti Bürosu tarafından yürütülmüştür. 25.03.2003 tarih ve 2003/5408 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla Van-Kapıköy Sınır Ticareti Merkezi kurulmuş ve söz konusu işlemler bu çerçevede faaliyete geçirilen Van Sınır Ticareti İşletici A. Ş. Tarafından yürütülmeye başlanmıştır.

Son olarak, 16 Mayıs 2009 tarih ve 27230 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2008/14451 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla da Sınır Ticareti İşletici A. Ş. Modeline son verilerek Sınır Ticaret Merkezi işleticisi merkezin bulunduğu İl Özel İdaresi olarak tanımlanmış ve mevcut şirket feshedilmiştir.

Sınır Ticareti, Van’a ve Bölge ekonomisine olumlu ve geliştirici etkiler yapmış olup, uygulamanın getirdiği faydalar aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir:

Sınır ticareti ile ekonomide canlanma sağlanmış, iş sahibi olan kişi sayısı artmış ve sadece ticarete konu olan sektörler değil, aynı zamanda diğer bağlantılı sektörler de kazançlı çıkmış, yeni iş ve istihdam imkânları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda sınır ticareti Bölge’nin dış ticaret konusunda tecrübe edinmesini sağlarken komşu devletlerle sürdürülen sosyal ilişkilere de katkı sağlamıştır.

25.03.2003 tarih ve 2003/5408 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamında Van-Kapıköy Sınır Ticareti Merkezinden gerçekleştirilen ithalat ve ihracat rakamları aşağıda yer alan tabloda sunulmaktadır.

Tablo 65: Kapıköy Sınır Kapısından Gerçekleştirilen Dış Ticaret Rakamları (ABD Doları)

Yıl	İthalat	İhracat
2007	454.718	8.573.213
2008	506.206	9.908.313
2009	1.978.652	6.742.964
2010	2.507.237	6.247.885

Kaynak: (Van Kapıköy Gümrük Müdürlüğü Sınır Ticaret Bürosu, 2010)

Hakkâri İli Yüksekova İlçesi Esendere Sınır Kapısı

Hakkâri’nin İran’a açılan Yüksekova Esendere Sınır Kapısı, 15.09.1964 gün ve 6/13651 sayılı karar ile açılmış, 1970 yılında binası Gümrük Müsteşarlığı’na devredilmiştir. 2000 yılında 1.Sınıf Gümrük Kapısı statüsüne alınan Yüksekova-Esendere Sınır Kapısı 2004 yılında da transit geçişe (TIR taşımacılığına) açılmıştır. Ancak, Esendere Sınır Kapısı’nın Hakkâri’nin ekonomik gelişmesine fazla katkı sağladığı söylenemez.

2009 yılında Hakkâri ili için düzenlenen ve Dış Ticaret Müsteşarlığı’na sunulan İthalat Ürünleri listesi, Dış Ticaret Müsteşarlığı’nca değerlendirilmiş; söz konusu listeye bağlı kalınmamış ve son olarak yürürlüğe konulan yeni STM kararı çerçevesinde her ithalat ürünü için %5 kota uygulamasıyla, sınır ticaretinde bir önceki Karara göre bir iyileştirme yapılmıştır.

Esendere Sınır Kapısı’ndan sınır ticareti yapmak üzere, Hakkâri Ticaret ve Sanayi Odası’na bağlı olarak 2009 yılında 33, 2010 yılında ise 53 kişi sınır ticaret belgesi almıştır. Ayrıca 2009 yılında 13 ve 2010 yılında 24 firma ithalat uygunluk belgesi temin etmiştir.

2009 yılında yürürlüğe giren yeni STM Kararı kapsamında, 300 sanayi ürünü ve 90 tarım ürününe ithalat izni verilmemiştir. Bunun dışında ürünlerde herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır.

Tablo 66: Esendere Sınır Kapısından Gerçekleştirilen Dış Ticaret Rakamları (ABD Doları)

Yıl	İthalat Tutarı (ABD Doları)	İhracat Tutarı (Milyon ABD Doları)
2007	28.000	76.000.000
2008	12.597	152.725.217
2009	1.525.000	194.001.042
20102	693.202,92	160.684.160

Kaynak: (Kapıköy Gümrük Sınır Ticaret Bürosu, 2010)

Hakkâri İli Çukurca-Üzümlü Sınır Kapısı ve Şemdinli-Derecik Sınır Kapısı

Hakkâri'nin ve Türkiye'nin, Irak'a açılan Çukurca-Üzümlü ve Şemdinli – Derecik sınır kapıları yasal olarak açılmalarına rağmen, fiilen kapalı durumdadır. Çukurca – Üzümlü Sınır Kapısı'nın, hem Irak tarafında, hem de Türkiye tarafında altyapısı (yol - bina v.b.) tamamlanmıştır.

C.7. Yatırım Teşvik Sistemi

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından hazırlanan bölge planı hazırlama kılavuzunda, Bölge Planı hazırlanırken ulusal düzeyde uygulanan plan ve politikalara uygunluk açısından 2009 Temmuz'da yayınlanan "Yatırımlarda Devlet Yardımları Kararı" dikkate alınması gereken dokümanlardan biri olarak sayılmıştır. Yatırımlarda Devlet Yardımları kapsamında kamuoyunda Teşvik Yasası olarak bilinen yatırımları destekleme mekanizmasının sürecini incelediğimizde;

- ❖ 16 Temmuz 2009 tarihinde 2009/15199 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı yayımlandı.
- ❖ 28 Temmuz 2009 tarihinde Hazine Müsteşarlığı tarafından Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına ilişkin tebliği yayımlandı.
- ❖ 3 Eylül 2009'da Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından Kamu Taşınmazlarının Yatırımlara Tahsisine İlişkin Usul ve Esaslar yayımlandı.
- ❖ Teşvik Yasanının hazırlanmasında Hazine Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı görev almışlardır.

Yeni teşvik sisteminin öncekine göre en önemli farkı, devlet yardımlarının tüm bölgelere aynı teşvik esasları çerçevesinde değil, bölgesel sınıflandırmaya göre farklı esaslar temelinde uygulanmasıdır.

Bölgelerin sınıflandırılmasında sosyo-ekonomik ve gelişmişlik düzeyleri dikkate alınmış, bölgesel olarak geri kalmış yörelerin yatırım desteklerinden daha çok yararlandırılması prensibi kabul edilmiştir.

Bölgesel sınıflandırmanın yanı sıra sektörlerin kümelenmesini sağlamak amacıyla her bir Bölge’de hangi yatırımları yapmak daha etkin ise o sektörlerin desteklenmesi öngörülmüştür. Dolayısı ile yeni teşvik sistemi hem bölgesel hem de sektörel ayrıntılar içermektedir.

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasında düzey 2 bölgeleri ilgili Bakanlar Kurulu Kararına göre, sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri dikkate alınarak dört gruba ayrılmıştır:

- ❖ Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri en yüksek altı bölge 1. bölge,
- ❖ İkinci en yüksek dört bölge 2. bölge,
- ❖ Üçüncü en yüksek sekiz bölge 3. bölge,
- ❖ Sonda kalan sekiz bölge ile Çanakkale’nin Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri 4. bölge olarak belirlenmiştir.

I. Bölgede, ağırlıklı olarak motorlu kara taşıtları ve yan sanayi, elektronik, ilaç, makine imalat ve tıbbi, hassas ve optik alet yatırımları gibi yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar teşvik edilecektir.

II. Bölgede nispeten teknoloji yoğun sektörler desteklenecektir. Bu çerçevede; ağırlıklı olarak, makine imalatı, akıllı çok fonksiyonlu tekstil, metalik olmayan mineral ürünler (cam, seramik, karo, yalıtım malzemeleri vb), kâğıt, gıda ve içecek imalatı sektörleri teşvik edilecektir.

III. ve IV. Bölgeleri oluşturan doğu ve güneydoğu bölgelerinde, tarım ve tarıma dayalı imalat sanayi, konfeksiyon, deri, plastik, kauçuk, metal eşya gibi emek yoğun sektörlerin yanı sıra turizm, sağlık ve eğitim yatırımları da teşvik edilecektir.

Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinin yer aldığı TRB2 düzey-2 bölgesi de IV. Bölgede yer almaktadır. Teşvik yasası çerçevesinde TRB2 Bölgesinde yatırım yapılması desteklenecek sektörler;

- ❖ Madencilik ve taşocakçılığı yatırımları (1 inci grup madenler, mıcır, rödovanslı madencilik hariç)
- ❖ Gıda ürünleri ve içecek imalatı
- ❖ Entegre hayvancılık yatırımları (entegre damızlık hayvancılık yatırımları dahil)
- ❖ Tekstil ürünleri imalatı
- ❖ Giyim eşyası imalatı
- ❖ Derinin tabaklanması
- ❖ Akıllı çok fonksiyonlu teknik tekstil
- ❖ Döşemelik parke, kaplama, kontrplak, yonga levha, sunta, mdf vb. plakaların imalatı
- ❖ Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı (iç ve dış lastik imalatı hariç)
- ❖ Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (çok katlı yalıtım camları, kiremit, briket, tuğla, çimento, hazır beton ve harç hariç)
- ❖ Metal eşya
- ❖ Tarım makineleri imalatı
- ❖ Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı
- ❖ Mobilya imalatı (sadece metal ve plastikten imal edilenler hariç)
- ❖ Oteller
- ❖ Öğrenci yurtları
- ❖ Soğuk hava deposu hizmetleri
- ❖ Lisanslı depoculuk
- ❖ Eğitim hizmetleri (Yetişkinlerin eğitilmesi ve diğer eğitim faaliyetleri hariç)
- ❖ Hastane yatırımı, huzur evi
- ❖ Tehlikeli atık geri kazanım ve bertaraf tesisleri

Yukarıda bahsedilen sektörlerde yapılacak yeni yatırımlarda uygulanacak destekler;

- ❖ Kurumlar vergisi indirimi,
- ❖ Sigorta primi işveren hissesi desteği,
- ❖ Faiz desteği,
- ❖ Katma Değer Vergisi ve Gümrük Vergisi Muafiyeti,
- ❖ Yatırım yeri tahsis

Bu çerçevede, teşvik yasasının yayınlandığı 2009 yılından itibaren TRB2 Bölgesi illerinin (Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van) yararlandıkları yatırım teşvik belgesi âdeti, sabit yatırım tutarları ve sağlanan istihdama ilişkin veriler aşağıda yer alan tablolardaki gibidir.

Tablo 67 : Yatırım Teşvik Belgelerinin İllere Göre Dağılımı (2009)

İl	Belge Sayısı (adet)	Sabit Yatırım (1000TL)	İstihdam (kişi)
Bitlis	14	50.017	460
Hakkâri	7	25.513	155
Muş	8	16.786	310
Van	27	176.538	857
TOPLAM	56	268.854	1.782

Kaynak: (Hazine Müsteşarlığı, 2010)

Tablo 68: Genel Teşvik Sistemi Kapsamında Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin İllere ve Sektörlere Göre Dağılımı (Ocak – Temmuz 2010)

İl	Sektör	Alt Sektör	Belge Sayısı (adet)	Sabit Yatırım (TL)	İstihdam (kişi)
Bitlis	İmalat	Gıda ve İçki	1	730.000	15
		Pışmış Kil ve Çim. Ger.	2	17.701.870	65
	Hizmetler	Sağlık	1	625.310	20
		Diğerleri	1	1.300.000	-
	Toplam		5	20.357.180	100
Hakkâri	Tarım	Bitkisel Üretim	1	560.000	11
	Madencilik	İstihraç ve İşleme	1	3.500.000	26
	İmalat	Pışmış Kil ve Çim. Ger.	1	8.522.000	25
	Hizmetler	Ticaret	2	1.135.200	8
	Toplam		5	13.717.200	70
Muş	Madencilik	İstihraç ve İşleme	1	650.000	5
	İmalat	Gıda ve İçki	1	600.000	7
		Makine İmalat	1	550.000	4
		Pışmış Kil ve Çim. Ger.	3	12.690.500	60
	Hizmetler	Ticaret	2	1.152.800	16
		Diğerleri	1	1.803.000	6
	Toplam		9	17.446.300	98
Van	Madencilik	İstihraç ve İşleme	2	4.850.000	25
	İmalat	Gıda ve İçki	2	1.183.000	27
		Elektrikli Makineler	1	10.224.160	51
		Çimento	1	2.720.000	10
		Pışmış Kil ve Çim. Ger.	1	7.141.000	400
	Hizmetler	Sağlık	1	3.200.000	-
		Diğerleri	1	2.580.000	-
	Toplam		9	31.898.160	513

Kaynak: (Hazine Müsteşarlığı, 2010)

2009 Temmuz'dan itibaren uygulanan yeni yatırım teşvik yasasında, teşvikler üç bölümde ele alınmaya başlanmıştır. Bunlar, genel teşvik sistemi, bölgesel teşvik sistemi ve büyük ölçekli yatırımlara yönelik yatırım teşvik sistemidir. Genel teşvik sisteminde yatırım yapılacak sektör yasaklı değil ise o bölgede desteklenmese dahi KDV ve Gümrük Vergisinden muafiyet elde etmektedir. Bölgesel teşvik sisteminde Hazine Müsteşarlığı tarafından Düzey 2 bölgeleri için belirlenen sektörlere yatırım yapılması durumunda sağlanacak desteklerden oluşmaktadır. Büyük ölçekli yatırımlar ise belirlenen 12 sektörde asgari 50 milyon TL'nin (sektörlere göre farklı tutar kısıtları olmaktadır) üzerindeki yatırımlar için uygulanan teşvik sistemidir. 2010 yılı içerisinde TRB2 Bölgesi'nde büyük ölçekli yatırım olmamıştır.

Tablo 69: Bölgesel Teşvik Sistemi Kapsamında Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin İllere ve Sektörlere Göre Dağılımı (Ocak – Temmuz 2010)

İl	Sektör	Alt Sektör	Belge Sayısı (adet)	Sabit Yatırım (TL)
Bitlis	Madencilik	İstihraç ve İşleme	1	3.630.000
	İmalat	Gıda ve İçki	1	2.841.160
		Orman Ürünleri	1	2.236.650
	Hizmetler	Eğitim	1	4.000.000
	Toplam		4	12.707.810
Hakkâri	Hizmetler	Ticaret	1	550.386
	Toplam		1	550.386
Muş	Tarım	Hayvancılık	2	7.635.332
	İmalat	Gıda ve İçki	1	1.100.000
		Dokuma ve Giyim	2	4.092.811
		Pişmiş Kil ve Çim. Ger.	1	1.750.000
	Diğerleri	-	2	5.550.000
	Toplam		8	20.128.143
Van	Tarım	Hayvancılık	1	5.449.635
	İmalat	Dokuma ve Giyim	1	800.000
		Madeni Eşya	1	4.088.070
		Pişmiş Kil ve Çim. Ger.	3	13.310.000
		Diğerleri	2	7.500.000
	Hizmetler	Turizm	1	7.012.500
		Ticaret	1	595.905
		Eğitim	2	12.721.626
		Sağlık	2	36.328.082
	Toplam		14	87.805.818

Kaynak: (Hazine Müsteşarlığı, 2010)

1 Ocak – 31 Temmuz 2010 tarihleri arasında genel teşvik sistemi kapsamında TRB2 Bölgesi illerine Verilen Yatırım Teşvik Belgeleri;

Bitlis İli'nde; imalat ve hizmetler sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise gıda, pişmiş kil ve çimento ile sağlık sektörlerine yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

Hakkâri İli'nde; tarım, madencilik imalat ve hizmetler sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise bitkisel üretim, istihraç ve işleme, pişmiş kil ve çimento ile ticaret sektörlerine yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

Muş İli'nde; madencilik, imalat ve hizmetler sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise istihraç ve işleme, gıda, makine ve imalat, pişmiş kil ve çimento ile ticaret sektörlerine yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

Van İli'nde; madencilik, imalat ve hizmetler sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise istihraç ve işleme, gıda, elektrikli makineler, çimento, pişmiş kil ve çimento ile sağlık sektörlerine yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

01.01 – 31.07 2010 tarihleri arasında bölgesel teşvik sistemi kapsamında illere verilen yatırım teşvik belgeleri;

Bitlis İli'nde; madencilik, imalat ve hizmet sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise istihraç, gıda, orman ürünleri ve eğitim sektörlerine yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

Hakkâri İli'nde; hizmetler sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise ticaret sektörüne yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

Muş İli'nde; tarım ve imalat sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise hayvancılık, gıda, dokuma ve giyim, pişmiş kil ve çimento sektörlerine yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

Van İli'nde; tarım, imalat ve hizmetler sektörlerine yönelik olup alt sektör olarak ise hayvancılık, dokuma ve giyim, madeni eşya, pişmiş kil ve çimento, turizm, ticaret, eğitim ile sağlık sektörlerine yapılacak yatırımlar için alınmıştır.

-X-

DIŞ ÇEVRE ANALİZİ

Küreselleşmenin her alanda etkili olduğu; bireyler, kurumlar ve uluslar için fırsatların ve risklerin arttığı bu dönemde, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştireceği dönüşümleri ortaya koyan temel politika dokümanıdır. Söz konusu Plan, "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB'ye üyelik sürecinin gerektirdiği Katılım Öncesi Ekonomik Program ve Uyum İçin Stratejik Çerçeve gibi dokümanların yanında, başta Orta Vadeli Program olmak üzere diğer ulusal ve bölgesel plan ve programlar ile sektörel ve kurumsal strateji belgelerinin dayanağını oluşturmaktadır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde ekonomik büyümenin ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir yapıda sürdürülmesi ve plan vizyonunun gerçekleşmesi yolunda aşağıda yer alan stratejik amaçlar, gelişme eksenleri olarak belirlenmiştir:

- Rekabet Gücünün Artırılması
- İstihdamın Artırılması
- Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi
- Bölgesel Gelişmenin Sağlanması
- Kamu Hizmetlerinde Kalitenin ve Etkinliğin Artırılması

Plan'ın temel ilkeleri ise şunlardır:

- Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara bütüncül bir yaklaşım esastır.
- Toplumsal diyalog ve katılımcılık güçlendirilerek, toplumsal katkı ve sahiplenmenin sağlanması esastır.
- İnsan odaklı bir gelişme ve yönetim anlayışı esastır.
- Rekabetçi bir piyasa, etkin bir kamu yönetimi ve demokratik bir sivil toplum gelişme sürecinde birbirini tamamlayan kurumlar olarak işlev görecekler.
- Kamusal hizmet sunumunda; şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, verimlilik ve vatandaş memnuniyeti esastır.
- Devletin ticari mal ve hizmet üretiminden çekilerek, politika oluşturma, düzenleme ve denetleme işlevlerinin güçlendirilmesi esas olacaktır.
- Politikalar oluşturulurken kaynak kısıtı göz önünde bulundurularak önceliklendirme yapılacaktır.

- Uygulamanın vatandaşa en yakın birimlerce yapılması esastır.
- Toplumsal yapımızın ve bütünlüğümüzün ortak miras ve paylaşılan değerler çerçevesinde güçlendirilmesi esastır.
- Doğal ve kültürel varlıklar ile çevrenin gelecek nesilleri de dikkate alan bir anlayış içinde korunması esastır.

Öte yandan TRB2 Bölgesi'ne ilişkin stratejiler tanımlarken dikkate alınması gereken çerçeve belgelerden biri de Doğu Anadolu Projesi'dir. Ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi yönleri ile bir bütün oluşturan sürdürülebilir kalkınmanın ülke genelinde dengeli sağlanması için Doğu Anadolu Bölgesi'nin (Ardahan, Ağrı, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illeri olmak üzere toplam on altı ili kapsamaktadır.) kalkınmasını hızlandıracak kapsamlı faaliyetlerin belirlenmesi amacıyla; Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından 2000 yılında hazırlanan Doğu Anadolu Projesi Ana Planı çerçevesinde yedi öncelikli müdahale alanı belirlenmiştir. Bunlar:

- İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi,
- Örgütlenmenin Yaygınlaştırılması,
- Altyapı Düzenlemeleri,
- Mera Islahı ve Yönetimi,
- Çevre Kalitesinin İyileştirilmesi,
- Yoksullukla Mücadele,
- Finansman Sorunu

DAP Ana Planı; ekonomik, sosyal, çevresel ve mekânsal olmak üzere dört ana temel hedef belirlemiştir:

- Kişi başına düşen geliri ve istihdamı artırmak
- Kalkınmayı hızlandıracak faaliyetleri yaygınlaştırmak
- Çevreyi korumak, iyileştirmek ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak
- Alt bölge merkezlerini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak güçlendirmek ve doğu-batı göçünün önünde bir filtre oluşturmak

DAP Ana Planı bugüne kadar önemli bir uygulama imkânı bulamamıştır. Bunda bir taraftan yerelde Plan'ın uygulanması için koordinasyon birimlerinin bulunmaması ve Plan'a tahsis edilmiş bir kaynağın mevcut olmaması rol oynamıştır. İçinde bulunulan süreçte Bölge'de

kalkınma ajanslarının kurulmuş olması ile DAP'ın uygulanmasına yönelik kaynak tahsis etmek üzere eylem planı çalışmalarının başlamış olması olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Ayrıca kalkınma ajanslarının sorumlu bulundukları bölgelere ilişkin hazırlayacakları plan ve programlarda DAP Ana Planı'na uygunluğu gözetmeleri DAP'ın bir nevi uygulanmasını da sağlayacaktır.

TRB2 Bölgesi, TRB1 Bölgesi ile birlikte TRB Düzey 1 Bölgesi (Orta Doğu Anadolu Bölgesi)'nin alt bölgelerini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda; nüfus, sosyo-ekonomik gelişmişlik, coğrafi yakınlık gibi hususlar dikkate alınarak tanımlanmış olan TRB Düzey 1 Bölgesi kapsamında yer alan bu iki alt bölgenin kalkınma stratejileri oluşturulurken koordineli bir şekilde hareket edilmesi bölgesel ve ulusal kalkınmanın temini ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir.

TRB2 Bölgesi 2011 – 2013 Bölge Planı çalışmalarının tamamlanması öncesinde DPT Müsteşarlığı tarafından onaylanan TRB1 Bölgesi 2010 – 2013 Bölge Planı incelenmiş olup mevcut durumun ve dolayısıyla tanımlanan stratejilerin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

TRB1 Bölgesi, tarımsal ve hayvansal üretim değeri bakımından tipik bir tarım bölgesi özelliklerini taşımaktadır. Bitkisel ve hayvansal üretim değerlerine bakıldığında TRB2 Bölgesi ile benzer özellikler taşımaktadır. Her iki bölgede de hayvansal üretim değeri bitkisel üretim değerinden yüksektir. Her iki Bölge 2008 yılı tarımsal üretim değerleri kapsamında karşılaştırıldığında TRB1 Bölgesi'nin bitkisel üretim değerlerinin daha yüksek olduğu; TRB2 Bölgesi'nin ise hayvansal üretim değerlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle mevcut hayvan sayıları incelendiğinde TRB2 Bölgesi'nin daha avantajlı bir durumda olduğu ve bunun iklim yapısı açısından bu Bölge'nin mukayeseli olarak üstün olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 70: Tarımsal Üretim Değerleri (2008)

	Bitkisel Üretim Değeri	Hayvansal Üretim Değeri
	-1.000 TL	-1.000 TL
TRB1	1.280.735	1.549.449
TRB2	598.463	2.267.040
Türkiye	66.010.114	49.338.053

Kaynak: (Fırat Kalkınma Ajansı, 2010-2013) (TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2008)

Mevcut sanayi yapıları irdelendiğinde her iki bölgenin de ülke ortalamalarının çok gerisinde olmakla birlikte son yıllarda gelişme trendi içerisine girdiği gözlemlenmiştir. Sanayi verileri kıyaslandığında, TRB1 Bölgesi sanayi üretim değerleri ve sanayi tesisleri bakımından TRB2 Bölgesi'ne nispeten daha iyi bir konumda olduğu görülmektedir. Bingöl ve Tunceli illerinde birer, Elazığ İli'nde 2 ve Malatya İli'nde 3 OSB mevcut iken TRB2 Bölgesi'nde ise Bölge illerinin her birinde birer tane OSB bulunmaktadır. Bingöl, Tunceli, Darende (Malatya), Bitlis ve Hakkâri'de yer alan OSB'ler faaliyete geçmemiş olup altyapı çalışmaları devam etmektedir.

Madencilik açısından TRB1 Bölgesi, TRB2 Bölgesi'ne kıyasla daha avantajlı bir konumda olmakla birlikte TRB2 Bölgesi de özellikle pomza, perlit, mermer, çinko ve krom gibi azımsanmayacak nitelikte ve nicelikte maden yataklarına sahiptir. Bölgelerimizin başında özellikle Elazığ İli'nin Keban İlçesi ve Malatya İli'nin Hekimhan İlçesi hem maden çeşitleri bakımından hem sahip oldukları rezerv bakımından çok iyi konumdalar. TRB1 Bölgesi ise özellikle mermer açısından çok önemli bir potansiyele sahip olup Elazığ'da çıkarılan mermerin %90'ı blok olarak başta Irak ve Çin olmak üzere ABD ve AB ülkelerine ihraç edilmektedir. Malatya'da 200 milyon tonluk mermer rezervinin değerlendirilmesi amacıyla Akçadağ İlçesi'nde 125 hektarlık Mermer İhtisas OSB'si kuruluş çalışmaları devam etmektedir.

Yukarıda TRB1 Bölgesi'ne ilişkin kısaca değinilen mevcut durum yapısı doğrultusunda hazırlanan 2010 – 2013 Bölge Planı kapsamında şu amaçlar belirlenmiştir:

- Sosyal yapının ve beşeri sermayenin güçlendirilmesi,
- Tarım ve gıda sektörlerinin güçlendirilmesi
- Sanayi ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesi
- Teknik altyapının geliştirilmesi
- Kırsal kesimde yaşam kalitesinin artırılması
- Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması

Yukarıda belirtilen amaçlar kapsamındaki hedefler incelendiğinde her iki bölge için hazırlanan planların amaçlarında görülen paralellik hedef ve strateji düzeyinde de kendini göstererek altyapı eksikliği, insan kaynakları kapasitesinin yetersizliği, sosyal sermayenin düşüklüğü ve sermaye birikiminin yetersizliği gibi problemlerin giderilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Türkiye Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar gibi bölgelerin arasında stratejik öneme sahip bir ülkedir. 2008-2009 Krizi'nin reel sektörde yol açtığı daralmanın ardından hızlı bir toparlanma sürecine giren Türkiye bu stratejik önemini doğru değerlendirerek dış ticarete de önemli kazanımlar elde etme fırsatına sahiptir. Özellikle dünya petrol ve doğalgaz ihracatında söz sahibi olan Irak, yıllardır ekonomik sorunlar ile boğuşan, yeniden yapılanmakta olan Ermenistan ve uzun yıllardır iletişim halinde bulunulan Avrupa Birliği pazarlarındaki payını artırma olanağına sahiptir. Ayrıca komşu ülkelerle sıfır sorun politikasının uygulamasının devam ettirilmesi de sosyal ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini hızlandıracaktır.

Sosyo-ekonomik açıdan Türkiye ortalamasının oldukça altında yer alan Bölge'nin kalkınmasında AB üyelik müzakere süreci önemli olanaklar sunmaktadır. Bu süreçte sosyal ve ekonomik hayata ilişkin standartları artırmak üzere mevzuat düzenlemelerinin hızla gerçekleştirilmesi ve AB fonlarının özellikle az gelişmiş bölgelerin fiziki ve teknik altyapısının iyileştirilerek rekabetçiliğini artırmak üzere kanalize edilmesi köklü bir dönüşüme temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda, IPA fonlarının kullanımında kaynak tahsisi dolayısıyla sahip olunan avantajı kullanmak üzere yerinde projelerin üretilmesi ve uygulanması önem taşımamaktadır. Bu doğrultuda, Bölge aktörlerinin proje tasarlama aşamasından uygulama aşamasına kadar tüm süreçte koordineli ve katılımcı şekilde yer almaları gerekmektedir.

Bölge stratejilerinin belirlenmesinde dikkate alınan bir diğer unsur komşu bölgelerin önümüzdeki süreçte benimsediği stratejiler olmuştur. Dicle Kalkınma Ajansı, Fırat Kalkınma Ajansı, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı ve Serhat Kalkınma Ajansı'nın bulunduğu bölgeler doğal koşullar ve fiziki – sosyal altyapı bakımından önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Bölge'de kadının ve engellilerin sosyal hayata katılımının az olması, okuma-yazma bilmeyenlerin oranının yüksek olması, sosyal alanların yetersizliği gibi sorunların benzerliği açıktır. Bu bölgelerde ekonomik gelişime ivme kazandıracak tarım, hayvancılık, sınır ticareti gibi ortak kilit sektörler de benzerlik göstermektedir. Bölge'nin söz konusu sektörlerde uzun zamandır yaşadığı sorunları çözmede çevre bölgeler ile birlikte hareket edilmesi zorunludur. Bu bağlamda plan döneminde bahsedilen bölgeler ile birlikte çeşitli toplantılar ve çalıştaylar yolu ile bütüncül çözüme ulaşılmaya çalışılacaktır.

-XI-

GZFT ANALİZİ

GÜÇLÜ YÖNLER

- Bölge'nin dinamik ve genç işgücü sayısının oldukça fazla olması
- Bölge'de dört adet üniversitenin var olması
- Bölge insanının özellikle hayvancılık başta olmak üzere tarımsal faaliyetlere aşina olması
- Hayvancılık için uygun iklim şartları
- Geniş mera ve yem bitkisi potansiyeli
- Arazi varlığının diğer bölgelere oranla daha az bölünmüş olması
- Flora ve fauna zenginliği
- Seracılıkta kullanılabilecek jeotermal kaynaklara sahip olması
- Düşük düzeyde tarımsal ilaç kullanımı sonucunda kirlenmemiş toprak varlığının organik tarıma imkân sağlaması
- Özellikle Güneş enerjisi ve HES potansiyeli başta olmak üzere zengin yenilenebilir enerji potansiyeli
- Bölge'nin endüstriyel hammadde olarak kullanılabilecek geniş maden yataklarına sahip olması (pomza, perlit, mermer, barit, fosfat, disten, kuvarsit, grafit, linyit, alçıtaşı, kükürt ve çimento hammaddeleri)
- Sahip olunan geniş metalik maden rezervleri (krom, demir, kurşun-çinko, bakır, titan ve nikel)
- Tarih boyunca ticaret ve göç yolları üzerinde bulunması nedeni ile medeniyetlere ev sahipliği yapan, Nasturi, Ermeni, Urartu, Selçuklu ve Osmanlı tarihi ve kültürel varlıkları ile zenginleşmiş bir bölge olması
- Irak ve İran gibi ülkelere sınır komşusu olma ve doğal olarak bölgenin çekim merkezi olabilme potansiyeli
- Kültür turizmi kapsamında Selçuklu ve Urartu Gelişim Bölgeleri'nin bulunması
- Bölge'nin dağ, göl, akarsu, ova, yayla gibi farklı özellik ve engebelerdeki coğrafi yapıya sahip olması ve alternatif turizm türleri yapılabilmesi
- Van Gölü'nün sağladığı kıyı ve su sporları gibi turizm olanakları
- Van Gölü, Erçek Gölü, Nazik Gölü, Turna (Keşiş) Gölü gibi göller. Nehri Sazlığı, İron Sazlığı gibi ekolojik alanların ve Nemrut Kalderası'nın varlığı
- Bölge'de havaalanlarının bulunması

ZAYIF YÖNLER

- Topografyanın ve iklim şartlarının tarımsal üretim çeşitliliğini sınırlandırması
- Sertifikalı tohum, fide ve fidan kullanımı oranının düşük olması
- Bilinçsiz otlatma ve işgal nedeniyle meraların tahrip edilmesi
- Modern tarım ve hayvancılık teknikleri konusunda bilgi düzeyinin düşük olması
- Sermaye azlığı ve girdi maliyetlerinin yüksek olması nedeni ile tarımsal girdi kullanımının düşüklüğü
- Islah çalışmalarının yetersiz olması nedeniyle hayvan verimliliğinin düşük olması
- Hayvancılıkta bakım ve besleme şartlarının uygun olmaması
- Çevre bilincinin düşük düzeyde olması sonucunda doğanın tahrip edilmesi
- Girişimciliğin düşük ve mevcut işletme ölçeğinin küçük olması
- Bölgedeki madenlerin işlenmeden tüvenan satılması
- Bölge maden potansiyelinin tam olarak bilinmemesi ve var olan verilerin güncel olmaması
- Bölgede madencilik sektörü ile ilgilenen kişilerin bilgi eksikliği
- Ulaşım altyapısı zayıflığı ve nakliye hizmetleri maliyetinin yüksekliği
- Enerji nakil hatlarının yetersiz olması
- Hizmet sektöründe kalitenin düşük olması
- Kış turizmi, yayla turizmi, sağlık ve termal turizm, inanç turizmi, akarsu turizmi, kuş turizmi gibi alternatif turizm türlerinin bilinmeyişi
- Zaman zaman turiste karşı olumsuz tutum sergileyen Bölge esnafına rastlanabilmesi
- İngilizce, Almanca, Farsça gibi yabancı dilleri bilen satış elemanlarının bulunmayışı
- Bölgedeki çarpık kentleşme ve altyapı yetersizlikleri
- Derslik başına ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasının üzerinde olması
- Bölge ekonomisinin ihtiyaçlarına göre mesleki eğitimin yet-erince biçimlendirilmemesi ve işgücünün nitelik bakımından yetersiz olması
- Kentlerde göç nedeniyle okuma-yazma bilmeyen nüfusta sürekli bir artış yaşanması
- Sosyal ve kültürel aktiviteler için gerekli altyapının nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olması
- Engellilerin sosyal ve ekonomik hayata entegrasyonunu kolaylaştıracak fiziki ve sosyal altyapının olmaması
- Toplumsal cinsiyet eşitliği duyarlılığının yeterince gelişmemiş olması
- Kadının toplumsal ve ekonomik yaşama katılımının diğer bölgelere oranla çok daha düşük olması
- Plansız ve çarpık bir kentleşme sürecinin yaşanması
- STK'ların finansal ve kurumsal kapasitesinin yetersiz olması
- Kayıt dışılığın yüksek düzeyde olması
- Özel sektör, kamu sektörü ve üniversiteler arasında işbirliğinin yetersiz olması

FIRSATLAR

- Eğitim ve sağlık alanlarında ülke genelinde yaşanan yatırım ve harcamalardaki artış
- Sosyal olguların, ekonomi üzerinde de olumlu etkisi olduğunun karar vericiler tarafından kabul edilmesi
- Organik ve yerel ürünlere talebin artması
- DAP ve diğer devlet destekleri
- AB'ye uyum çerçevesinde faydalanılabilecek mali kaynakların artışı
- Dünya genelinde kültür ve inanç turizmi, kuş turizmi gibi alternatif turizm türlerine duyulan ilginin artması
- AB'ye uyum kapsamında, çevre standartları ve yönetimini belirleyen mevzuatın uygulanması için gerekli altyapı ve finansmana yönelik çalışmalar ile güncelleme-lerin yapılması

TEHDİTLER

- Küresel ekonomik kriz ve yarattığı işsizlik
- Vasıflı işgücü ile güçlü işverenlerin Bölge dışında daha iyi imkânlar bulması nedeni ile göç etmesi
- Sosyal yardım politikalarının Bölge'nin diğer öncelikleri ile uyumsuz olması ve düzensiz dağıtılması nedeni ile kayıt dışılığı (özellikle tembelliği teşvik etmesi) özendirilmesi ve yardıma bağımlı yaşam pratiklerini yeniden üretmesi
- Yaşam standartlarının diğer bölgelere göre düşük olması nedeni ile konu uzmanlarının, teknik personelin, akademik personelin Bölge'de çalışma isteksizliği
- Flora, fauna, tarihi eser gibi Bölge değerlerinin illegal yollardan Bölge ve/veya ülke dışına çıkarılması
- Medyanın önyargılı haberleri sonucu genelleme yapılarak Bölge'de güvenliğin olmadığına ilişkin imajın oluşması

SEKTÖREL GZFT ANALİZLERİ

NÜFUS, EĞİTİM, KÜLTÜR, SAĞLIK VE ALTYAPI

GÜÇLÜ YÖNLER

- Grup içi ve gruplar arası sosyal dayanışma ilişkilerinin güçlü olması
- Bölge'nin dinamik ve genç işgücü sayısının oldukça fazla olması
- Bölge'de dört adet üniversitenin var olması
- Milli eğitim müdürlüklerinde kalite çalışmalarının il ve ilçe düzeyinde yürütülmesi
- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması
- Bölge de yeni kurulan üniversiteler sayesinde yüksek öğrenim mezunu kişilerin artması
- Bölge genelinde sosyal olgulara ilişkin bilinç düzeyinin ve duyarlılığın artması

ZAYIF YÖNLER

- Gelir dağılımı bozukluğunun sosyal adaleti ve kamu huzurunu zedelemesi
- Yoğun göç nedeniyle kentlerde işsizlik ve kent yoksulluğunun artması
- Göçle gelenlerin kentle bütünleşmelerini sağlayacak sosyal derneklerin / örgütlenmelerin bulunmaması
- Derslik ve öğretmen başına öğrenci sayısının ülke ortalamasının üzerinde olması
- Mesleki eğitimin bölge ekonomisinin ihtiyaçlarına göre yeterince biçimlendirilmemesi ve işgücünün nitelik bakımından yetersiz olması
- Kentlerde göç nedeniyle okuma-yazma bilmeyen nüfusta sürekli bir artış yaşanması
- Sosyal ve kültürel aktiviteler için gerekli altyapının nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olması
- Engellilerin sosyal ve ekonomik hayata entegrasyonunu kolaylaştıracak eğitim ve sosyal hizmet kurumlarının yetersiz olması
- Toplumsal cinsiyet eşitliği duyarlılığının Bölge genelinde yeterince gelişmemiş olması
- Ailelere ve özellikle kadınlara yönelik toplum merkezlerinin ve eğitim faaliyetlerinin yetersizliği
- Kadının toplumsal ve ekonomik yaşama katılımının diğer bölgelere oranla çok daha düşük olması
- Sağlık hizmetlerinde görev yapan personelin hem nitelik hem nicelik bakımından yetersiz olması
- Plansız ve çarpık bir kentleşme sürecinin yaşanması
- Kentlerdeki işsizliğin kent güvenliğini tehdit eder boyuta gelmesi
- STK ların finansman ve kurumsal kapasite konusunda yetersiz kalması

FIRSATLAR	TEHDİTLER
- Eğitim ve sağlık alanlarında ülke genelinde yaşanan yatırım ve harcamalardaki artış - Sosyal olguların, ekonomi üzerinde de olumlu etkisi olduğunun karar vericiler tarafından kabul edilmesi	- Küresel ekonomik kriz ve yarattığı işsizlik - Vasıflı iş gücü ile güçlü işverenlerin Bölge dışında daha iyi alternatifler bulması nedeni ile göç etmesi - Sosyal yardım politikalarının Bölge'nin diğer öncelikleri ile uyumsuz olması ve kaynakların düzensiz dağıtılması nedeniyle kayıt dışılığı (özellikle tembelliği teşvik etmesi) özendirilmesi ve yardıma bağımlı yaşam pratiklerini yeniden üretmesi - Güvenlik sorunu ve güvenlik sorununa ilişkin imaj problemi ve medyanın önyargılı haberleri ile bölge hakkında olumsuz genellemelerin yapılması.

TARIM

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
- Genç nüfus yoğunluğu - Bölge'nin tarım ve hayvancılıkta tarihsel olarak sahip olduğu geleneksel bilgi birikimi ve tecrübe - Hayvancılık için uygun iklim şartları - Geniş mera ve yem bitkisi potansiyeli - Arazi varlığının diğer bölgelere oranla daha az bölünmüş olması - Kaz, ördek yetiştiriciliği, inci kefalı vb. alternatif hayvansal ve bitkisel üretim faaliyetleri potansiyeli - Patates, ceviz, bal, koyun ve keçi üretiminde miktar açısından liderlik - Kalitesi yüksek ceviz ve bal üretimi - Flora ve fauna zenginliği - Seracılıkta kullanılabilecek jeotermal kaynaklara sahip olunması - Kahvaltı kültürü gibi tarım ürünlerine talebi artıracak yerel kültürün zenginliği - Ulaşım kolaylığının artması - Düşük düzeyde tarımsal ilaç kullanımı sonucunda kirlenmemiş toprak varlığının organik tarıma imkân sağlaması	- Topografyanın ve iklim şartlarının tarımsal üretimi sınırlandırması - Sertifikalı tohum, fide ve fidan kullanımı oranının düşük olması - Bilimsiz otlatma ve işgal nedeniyle meraların tahrip edilmesi - Modern tarım ve hayvancılık teknikleri konusunda bilgi düzeyinin düşük olması - Sermaye azlığı ve girdi maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle tarımsal girdi kullanımının düşüklüğü - Girişimciliğin düşük olması - Sınır bölgesi olması nedeniyle tarım ürünleri ile yem bitkileri tohumu gibi girdilerin Bölge'ye kaçak yollarla girişi ve bunların verim düşüklüğüne sebep olması - İşletme ölçeğinin küçük olması - Örnek olabilecek model işletme sayısının yetersizliği - Mevcut tarımsal örgütlerin fonksiyonel (faal) olmaması - Kayıt dışılığının yüksek düzeyde olması - Tarımsal ürün depolama ve işleme tesislerinin yetersiz olması - Ceviz reçeli ve otlı peynir gibi yerel tarımsal ürünlerin tanıtımının yeterli düzeyde olmaması - Islah çalışmalarının yetersiz olması nedeniyle hayvan verimliliğinin düşük olması - Hayvan hastalıklarının yaygın olarak görülmesi - Hayvancılıkta bakım ve besleme şartlarının uygun olmaması - Göç sebebiyle tarımsal işgücünün kentlere kayması - Çevre bilincinin düşük düzeyde olması sonucunda doğanın tahrip edilmesi
FIRSATLAR	TEHDİTLER
- Organik ve yerel ürünlere talebin artması - DAP ve diğer devlet destekleri - Sınır bölgesi olması nedeniyle komşu ülkelere tarımsal ürün ihracatı açısından avantaj - AB ye uyum çerçevesinde faydalanılabilecek mali kaynakların artışı - Gıda sektörünün stratejik öneme ulaşması - Bölge dışında kurulan büyük işletmelerinin teşvik edici etkisi	- Güvenlik sorunu nedeniyle tarımsal faaliyetlerinin kısıtlanması - Yaşam standartlarının diğer bölgelere göre düşük olması nedeniyle konu uzmanlarının, teknik personelin, akademik personelin Bölge'de çalışma isteksizliği - Fiyat istikrarsızlığı - Hastalıklarla mücadele, hayvansal destekler gibi konularda standartlaştırılmış merkezi politikaların Bölge'nin özgünlüklerini göz ardı etmesi

MADENCİLİK

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
- Bölge'nin endüstriyel hammadde olarak kullanılabilecek geniş maden yataklarına sahip olması (pomza, perlit, mermi, barit, fosfat, ditsen, kuvarsit, grafit, linyit, alçıtaşı, kükürt ve çimento hammaddeleri) - Sahip olunan geniş metalik maden rezervleri (krom, demir, kurşun-çinko, bakır, titan ve nikel) - Bölge'nin sahip olduğu madenlerden üretilebilecek ürün yelpazesinin çeşitliliği - Pazar sıkıntısının olmaması - Bölge'de yer alan jeotermal kaynaklar	- Bölge'deki madenlerin işlenmeden tüvenan satılması - Rezerv araştırma maliyetlerinin yüksekliği - Bölge maden potansiyelinin tam olarak bilinmemesi var olan verilerin güncel olmaması - Bölge'de madencilik sektörü ile ilgilenen kişilerin bilgi eksikliği - Özel sektör, kamu ve üniversiteler arasında işbirliğinin yetersiz olması - Bölge'de madencilik ile ilgili laboratuvar eksikliği - Ulaşım altyapısı zayıflığı ve nakliye hizmetleri maliyetinin yüksekliği - Enerji sıkıntısı
FIRSATLAR	TEHDİTLER
- Teşvik Yasası - Komşu ülkelerde madencilik dayalı sanayi ürünlerine talebin artış eğilimi göstermesi	Güvenlik sorunları

TURİZM

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
- Tarih boyunca ticaret ve göç yolları üzerinde bulunması nedeni ile medeniyetlere ev sahipliği yapan, Nasturi, Ermeni, Urartu, Selçuklu ve Osmanlı tarihi ve kültürel varlıkları ile zenginleşmiş bir bölge olması - Irak ve İran gibi ülkelere sınır komşusu olma ve doğal olarak Bölge'nin çekim merkezi olabilme potansiyeli - Kültür turizmi kapsamında Ahlat odaklı Selçuklu Gelişim Bölgesi ile Van Tuşba odaklı Urartu Gelişim Bölgeleri'nin bulunması - Bölge'nin dağ, göl, akarsu, ova, yayla gibi farklı özellik ve engebelerdeki coğrafi yapıya sahip olması ve alternatif turizm türleri yapılabilmesi - Van Gölü'nün sağladığı kıyı ve su sporları gibi turizm olanakları - Van Gölü, Erçek Gölü, Nazik Gölü, Turna (Keşiş) Gölü gibi göller, Nehri Sazlığı, İron Sazlığı gibi ekolojik alanların ve Nemrut Kalderası'nın varlığı - Bölge halkının gelen turiste karşı geleneksel misafirperver tutumu - Bölge'de havaalanlarının bulunması - İşsiz genç nüfus yoğunluğu	- İklimin sert, turizm sezonun kısa olması - Dağlık ve engebeli yapının ulaşımında güçlük yaratması, inşaat ve yol yapım maliyetlerini artırması - Hizmet kalitesinin düşük olması - İşletmecilerin alternatif turizm eksenindeki ürünleri tüketen turist profili ile kitle turizmini tüketen turist profili arasındaki farkları bilmemesi - Turizmde sürdürülebilirliğe yönelik yüksek çevresel koruma düzeyine erişilmesini sağlayacak çevre koruma bilincini artıracak çalışmaların yetersizliği - Kış turizmi, yayla turizmi, sağlık ve termal turizm, inanç turizmi, akarsu turizmi, kuş turizmi gibi alternatif turizm türlerinin bilinmeyişi - Zaman zaman turiste karşı olumsuz tutum sergileyen Bölge esnafına rastlanabilmesi - İngilizce, Almanca, Farsça gibi yabancı dilleri bilen satış elemanlarının bulunmayışı - Turizm alanında hizmet verecek yeterli donanımına sahip nitelikli eleman sayısının azlığı ve bu düzeydeki elemanların farklı bölgelere gitmelerinin önlenemeyişi - Bölge'nin müşteri potansiyeline coğrafi uzaklığı - Bölge'deki turizmle ilgili (kamu-özel) kurum ve kuruluşlarında çalışan nitelikli, vasıflı ve teknik eleman ve uzmanların başka bölgelerde ya da kurum ve kuruluşlarda daha iyi ücret ve şartlarda çalışmak için ayrılması

FIRSATLAR	TEHDİTLER
- Dünya genelinde kültür ve inanç turizmi, kış turizmi gibi alternatif turizm türlerine duyulan ilginin artması - Seyahat acentelerin çalışmaları ve ödeme kolaylıkları sağlamaları ile iç turizmin gelişmesi - Bilgi ve iletişim teknolojileri, iş süreçlerinde etkinliği artıran, bilginin üretimini, işlenmesini, depolanmasını, aktarılmasını ve kullanılmasını sağlayan önemli bir araç olarak sürekli gelişmesi sonucunda sektörde hizmet kalitesinin artması, tanıtım - pazarlama olanaklarının gelişmesi - Özel sektörün, yerli ve yabancı yatırımcıların kültür ve turizme artan ilgisi - Yerel nitelikteki kültür hizmetlerinin yerel yönetimlere devredilmesi ve kamu özel sektör işbirliğinin geliştirilmesi yönündeki yasal ve idari düzenleme çalışmalarının başlamış olması - AB ye uyum kapsamında, çevre standartları ve yönetimini belirleyen mevzuatın uygulanması için gerekli altyapı ve finansmana yönelik çalışmalar ile güncellemelerin yapılması - Bölge'de göç oranlarının yüksek olması sonucu iç turizm potansiyelinin artması	- Bölge'de kaçak kazıların ve arkeolojik yağma tehdidinin varlığı - Flora, fauna, tarihi eser gibi bölge değerlerinin illegal yollardan bölge ve/veya ülke dışına çıkarılması - Güvenlik sorunu

-XII-

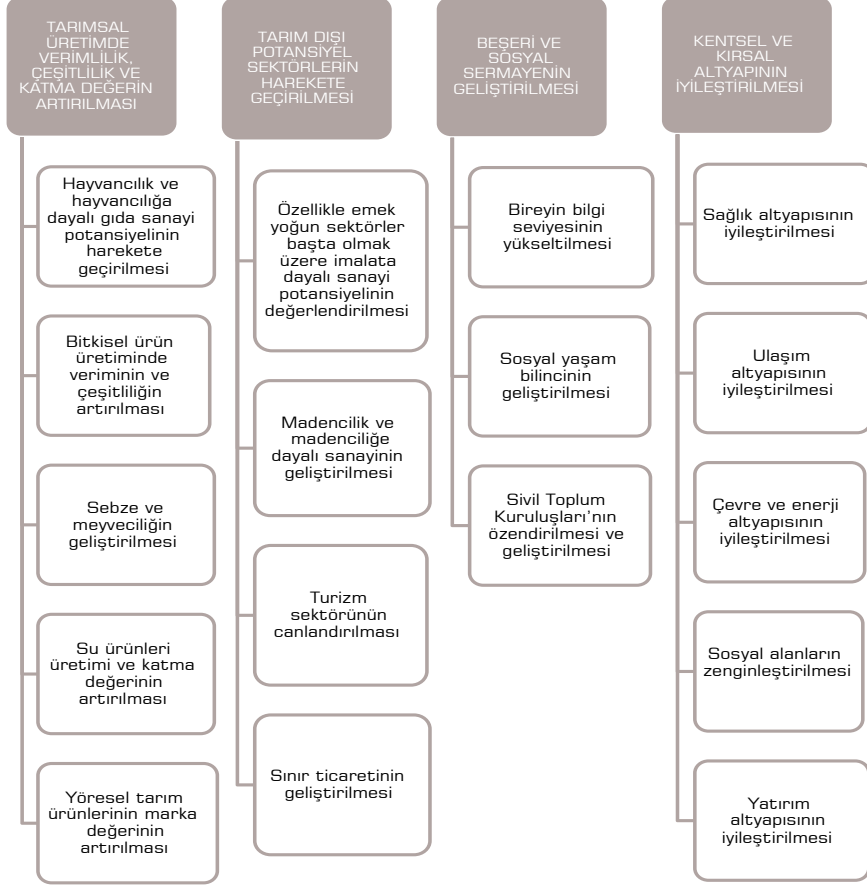
STRATEJİ

VİZYON

YER ALTI VE YERÜSTÜ ZENGİNLİKLERİ İLE BEŞERİ SERMAYESİNİ KATILIMCI BİR ANLAYIŞLA HAREKETE GEÇİREREK, 2023 YILINDA SOSYAL VE EKONOMİK REFAHINI ÜLKE ORTALAMASININ ÜZERİNE ÇIKARMIS VE BU REFAHTAN HER BİREYİN ADIL BİR ŞEKİLDE FAYDALANDIĞI, DOĞAYLA BARIŞIK BİR BÖLGE OLMAK

AMAÇ

HEDEFLER

Söz konusu amaçların gerçekleştirilmesi Bölge'nin kalkınmasında bir ivme yaratacak ve özellikle turizm, madencilik gibi ileri geri bağlantısı yüksek olan sektörlerde yaşanacak gelişme sonucu diğer ekonomik sektörler de tetiklenmiş olacaktır.

Aşağıda belirtilen yatay temalar, Bölge Planı stratejilerinin uygulanmasına yönelik tüm faaliyet, proje ve programların tasarlanma ve gerçekleştirilme sürecinde uygun düştüğü ölçüde dikkate alınacaktır.

Söz konusu temalardan bazıları Bölge Planı'nda ayrıca hedef ve strateji olarak tanımlanmıştır. Bunun nedeni, bu temaların temel sorun olarak görülerek bu sorunların çözümüne yönelik doğrudan stratejilerin belirlenmesi gerekliliğidir. Öte yandan, aşağıda yer alan temalar sosyal ve ekonomik hayatın tümüyle yakından ilgili olması nedeniyle yatay tema olarak belirlenmiştir.

- **Fırsat eşitliğinin sağlanması**
- **Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması**
- **Yenilenebilir enerji kullanımının özendirilmesi**
- **Dezavantajlı grupların önceliklendirilmesi**
- **Çevre bilincinin geliştirilmesi**

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013)		TRB2 Bölge Planı (2011-2013)
Amaç 1.	Rekabet gücünün artırılması	Tarımsal üretimde verimlilik, çeşitlilik ve katma değerin artırılması
Amaç 2.	İstihdamın artırılması	Tarım dışı potansiyel sektörlerin harekete geçirilmesi
Amaç 3.	Beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi	Beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi
Amaç 4.	Bölgesel gelişmenin sağlanması	Kentsel ve kırsal altyapının iyileştirilmesi
Amaç 5.	Kamu hizmetlerinde kalite ve etkinliğin artırılması	

► AMAÇ 1

TARIMSAL ÜRETİMDE VERİMLİLİK, ÇEŞİTLİLİK VE KATMA DEĞERİN ARTIRILMASI

► Hedef 1.1 Hayvancılık ve hayvancılığa dayalı gıda sanayi potansiyelinin harekete geçirilmesi

► Strateji 1.1.1 Hayvansal üretimde verim ve kalitenin artırılması

Büyükbaş Hayvancılık

Bölge'nin kırmızı et ve süt üretimi potansiyelinin yüksek olmasına karşın yetiştirilen sığır ırkları, çayır ve meralardan ve diğer yem bitkilerinden yararlanma, besi teknikleri ve uygulamaları gibi konularda ciddi eksikler ve sorunlar bulunmaktadır.

Yetiştirilmekte olan sığır ve koyun-keçi sayısının fazlalığı, çayır ve mera varlığı, son yıllarda yonca ve korunga üretiminde sağlanan ilerlemeler, işçilik maliyetlerinin düşüklüğü, bölge insanının geleneksel olarak kırmızı et tüketim alışkanlığı gibi olumlu faktörler Bölge'de kırmızı et üretimi açısından avantaj ve rekabet gücü oluşturmaktadır.

TRB2 Bölgesi'nde etkin bir şekilde suni tohumlama ve aşılama çalışmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu çerçevede, sığırcılık potansiyeli yüksek olan Muş İli'nde damızlık, ıslah ve sperma üretim merkezinin kurulması yönünde çalışmalar yapılacaktır. Kârlı bir sığırcılığın yapılabilmesi için uygun bir genotip ile birlikte kesif yem, silaj ve yonca gibi kaliteli kaba yem üretimi de son derece önemlidir. Bölge'nin yonca ve korunga üretiminde Türkiye'de birinci durumda bulunmasının hayvancılık açısından avantaja dönüştürülmesini sağlamak için özellikle silajlık mısır ve diğer kaba ve kesif yem bitkileri üretiminin artırılmasına çalışılacaktır.

Bölge’de sığırlardan et ve süt üretiminin verimliliğinde hayvan ve sürü sağlığı çok önemli rol oynamaktadır. Bölge’de sığırlarda görülen hastalık tipleri, düzeyleri ve sağıtımları konusunda detaylı raporların bulunmamasına karşın özellikle şap, tüberküloz ve bruselloz gibi hastalıkların ciddi oranlarda bulunduğu bilinmektedir. Sığır sürülerinde çok önemli kayıplara neden olan başta bu hastalıklar olmak üzere diğer tüm hastalıklara karşı sürü sağlığını koruma ve tedavi konularında gerekli çalışmalar yapılacaktır.

Üniversiteler, damızlık sığır yetiştiricileri birlikleri ve tarım il müdürlükleri arasında işbirlikleri oluşturularak sığır besi işletmelerinin mevcut üretim koşul ve olanaklarına göre yönelebilecekleri en uygun besi sistemleri ortaya konacak ve geliştirilen sistemlerin yetiştiricilere tanıtımları yapılacaktır.

Doğu Anadolu Kırmızısı (DAK) ve melezlerinde karkas kalitesini iyileştirmeye yönelik detaylı araştırma ve çalışmaların gerçekleştirilmesi ve elde edilen sonuçların uygulamaya aktarılması sonucunda karkas ağırlığında ve dolayısıyla et üretiminde artış sağlanacaktır. Son günlerde gündemde olan etçil bir sığır ırkı olan Angus sığırının Bölge’de yetiştirilme olanakları üniversiteler ve tarım il müdürlükleri ile birlikte araştırılacak ve bu araştırma sonuçları kamuoyu ile paylaşılacaktır.

İşletme çevresinin yapısına göre genotipik değeri yüksek olan Holstein, Esmer ve Simental ırkı damızlık sığır yetiştiriciliği özendirilecek ve bakım, besleme ve sağlık koruma konularında işletme sahipleri eğitime tabi tutulacaktır.

Mevcut durumda bahsedildiği üzere, Bölge’nin büyükbaş hayvancılık potansiyelini yeterince kullanamamasının bir diğer önemli nedeni tarımsal mekanizasyonun yeterli düzeyde olmaması sonucunda verimliliğin düşük olmasıdır. Özellikle sulama, yem bitkileri üretimi ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi ve işlenmesi başta olmak üzere Bölge’de mevcut ve yeni kurulacak hayvancılık işletmelerinde tarımsal mekanizasyonun artırılması ve uygun teknolojilerin kullanılmasına yönelik destekler sağlanacaktır.

Küçükbaş Hayvancılık

Küçükbaş hayvan varlığı bakımından lider olan Bölge’de küçükbaş hayvancılık büyük oranda meraya dayalı yapılmaktadır. Ancak mera alanlarında yeterli sayıda içme suyu göleti bulunmamakta ve mevcut su kaynaklarına ulaşabilmek için hayvanlar uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum hayvanların enerji kaybetmelerine ve verimlerinde düşmelere neden olmaktadır. Bu nedenle küçükbaş hayvancılığın büyük oranda yapıldığı il ve ilçe meralarında içme suyu göletlerinin yapılması sağlanacaktır.

Bölge’de var olan çayır ve meraların korunması ve kalitelerinin artırılması, yem bitkileri üretiminde sağlanan artışın sürdürülebilir hale getirilmesi ile yonca ve korunga dışında başta silajlık mısır ve arpa olmak üzere diğer kaba ve dane yem bitkilerinin üretilmesi teşvik edilecektir.

Bölge’deki mevcut koyun sürülerinde et ve süt miktarının artırılmasına yönelik genetik ve

çevresel ıslah çalışmaları yapılacaktır. Ayrıca Bölge’de süt keçiciliğinin geliştirilmesini sağlamak üzere Bölge’nin iklim şartlarına uyum gösterebilecek sütçü keçi ırkları belirlenerek Bölge’de yetiştirme olanakları araştırılacaktır.

Yine Türkiye genelinde olduğu gibi Bölge’de de birçok faktör nedeniyle kiralık çoban sayısında da hızlı bir azalmanın gerçekleştiği ve bu durumun küçükbaş hayvancılık ile uğraşan tarım işletmelerini çok olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Bu nedenle, Bölge’de çobanlık mesleğinin özendirilmesi konusunda çalışmalar yapılacaktır.

Bölge’de küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği sonucunda elde edilen ürünlerin katma değerinin artırılarak Bölge içi ve dışında pazarlanması konusunda çalışmalar yapılacaktır. Bölge’ye sınır komşusu olan Irak, savaş sonrasında yapılanma sürecine girdiğinden tüketim malzemesine ihtiyaç duymaktadır. Bu durumu da dikkate alarak hayvansal ürün işleyen mevcut işletmelerin kapasitelerinin artırılması ve yeni işletmelerin kurulmasının yanı sıra ürünlerinin pazarlanması konusunda destekler verilecektir.

► Strateji 1.1.2 Model büyükbaş hayvancılık işletmelerinin kurulması ve mevcut işletmelerin geliştirilmesi

Bölge’de yapılan sektör çalışmalarında ve elde edilen istatistik verilerde görülen en önemli sorunların başında işletmelerin profesyonel bir anlayış ile çalışmaması ve model olabilecek işletme sayısının az olması gelmektedir. Söz konusu problemleri gidermeye yönelik olmak üzere bir yandan köylü kesimin çiftçiliğe geçişini sağlamak üzere 20 – 49 başlık işletmelerin kurulması sağlanırken öte yandan örnek olabilecek 50 baş ve üzeri model işletmelerin kurulması sağlanacaktır.

DAP Ana Planı’nda da bahsedildiği üzere, 20-49 baş arası model büyükbaş hayvancılık işletmelerin kurulması hem ölçeği belli bir geçiş süreci boyunca büyütecek hem de Bölge’de model işletme sayısının artmasını sağlayacaktır. Bu kurulan model işletmelerin kendi kuracakları birliklerin çatısı altında bir araya gelmesi ile Bölge’deki mevcut imalat sanayi tesisleri bu birliklerin bünyesine entegre olacak ya da kendi bünyelerinde imalat sanayilerini oluşturacaklardır. Desteklenecek bu birlikler işletmelerin ihtiyacı olan her türlü danışmanlık ve ortak makine kullanım hizmetini sunacaktır. Daha uzun süreçte birlik organizasyonu oluştuktan sonra işletme kapasitelerinin artırılması hedeflenmektedir.

Diğer taraftan 50 baş ve üzeri (özellikle 100 baş üzeri olmak üzere) hayvan sayısına sahip olan işletmelerin kurulması Bölge’de profesyonel hayvancılığın avantajlarının tanıtılması, üretim süreçlerinin modernize edilmesi ve küçük işletmelerin büyük ölçekli işletmelerle entegrasyonunun sağlanarak güçlü bir arz yaratılması açısından önemlidir. Artan arz ve profesyonelleşme sonucu düşen maliyetler, hayvancılığa dayalı sanayinin gelişmesini de sağlayacaktır. İşletmelerde gıda güvenliğinin sağlanabilmesi için HACCP sisteminin gıda işletmelerinde etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu doğrultuda, gıda güvenliği yönetim sistemlerinin oluşturulması teşvik edilecektir.

► Strateji 1.1.3 Çayır-mera alanlarının ıslah edilmesi ve yönetim bilincinin artırılması

Bölge’de yer alan çayır ve meralar ya güvenlik sorunu nedeniyle kullanılamamakta ya da kullanılanların önemli bir kısmı yoğun otlatma ve yönetme bilincinin azlığı nedeniyle tahrip olmuş, verimsizleşmiş ve erozyona açık hale gelmiştir.

4342 Sayılı Mera Kanunu ve Yönetmeliği çayır-mera alanlarının yönetimi, korunması ve ıslahı alanlarında önemli yenilikler getirmektedir. Bu Kanun Bölge’deki il tarım müdürlükleri tarafından uygulanmasına rağmen istenen seviyede değildir. Kanunun tam olarak uygulanması Bölge’nin çayır-mera alanlarının tespiti, tahdidi ve verim düzeylerinin geliştirilmesine, ciddi boyutlara ulaşan erozyon sorununun kontrol altına alınmasına ve kaba yem açığının giderilmesine büyük katkı sağlayacaktır. Ayrıca Kanun kapsamında oluşturulan Mera Fonu, Bölge’de çayır mera ve yem bitkilerinin geliştirilmesinde önemli bir finans kaynağı olarak değerlendirilecektir.

Islah çalışmalarında başarıya ulaşmak için çiftçilerin gönüllülük esasına dayanan katılımı sağlanacak, kalkınma ajansları ve üniversiteler ile tarım il müdürlükleri işbirliği yaparak pilot projelerin seçimi gerçekleştirilecektir. Islah edilecek mera alanlarını kullanan çiftçilere demonstrasyon içerikli eğitimlerin verilmesi, yönetim bilincinin artmasına katkı sağlayacaktır.

► Strateji 1.1.4 Alternatif hayvansal ürün üretiminin desteklenmesi ve katma değer artırılması

Kaz ve Ördek Yetiştiriciliği

Bölge’de kaz ve ördek yetiştiriciliği; yetiştirilen kaz ve ördeklerin Bölge şartlarına çok iyi uyum göstermiş olmaları, kaz ve ördeklerin işletme dışında yararlanabilecekleri tip ve düzeyde yem ve su kaynaklarının bulunması ve bu türlerin yetiştiriciliği konusunda gerekli kültür ve bilgi birikiminin bulunması açısından önemli avantajlara sahiptir. Nitekim Bölge’nin 143.939 baş kaz ve ördek sayısına sahip olarak Düzey 2 bölgeleri arasında ön sıralarda olması bu durumu desteklemektedir.

Bölge’nin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlayabilecek olan kaz ve ördek yetiştiriciliği sektöründen yeterince faydalanabilmek için öncelikle Bölge’nin sektörde mevcut durum hakkında detaylı saha çalışmaları yapılacaktır. Detaylı saha çalışmasının yanı sıra kaz ve ördek ürünlerine yönelik iç ve dış pazarda potansiyel talep araştırması ve söz konusu pazarlara yönelik uygun üretim sistemlerinin (serbest köy yetiştiriciliği, yarı entansif ve entansif) analizi yapılacaktır. Bu çerçevede, belirlenen üretim sistemlerine uygun işlem yapan (kesimhane, tüy çıkarma, ambalaj gibi) mevcut işletmeler ile yeni kurulacak olan işletmeler desteklenecektir.

Arıcılık

Bölge’de TÜİK verilerine göre yaklaşık 4.500 ton bal üretilmektedir. Bu üretimiyle Türkiye bal üretiminin %5’ini karşılamakta ve Düzey 2 bölgeleri arasında 4. sırada yer almaktadır. Bu durum esas olarak Bölge’nin arı yetiştiriciliği ve bal üretiminde en önemli faktör olan geniş

mera ve yaylalara sahip olmasından, flora ve fauna açısından zenginliğinden kaynaklanmaktadır.

Bölge'nin flora yapısının envanteri çıkarılarak ya da bu konuda yapılmış çalışmalar varsa derlenerek arıcılık için uygun yerler belirlenecek ve göçer arıcıların esas olarak bu bölgelere yönlendirilmeleri sağlanacaktır.

Hakkâri Şemdinli Balı ile birlikte polen, arı sütü gibi Bölge'nin diğer illerinde üretilen arı ürünlerinin kalite sınıflandırması yapılarak tescilleri yapılacak, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımları sağlanacaktır.

Bölge'de merkezi ve göçer sistemde arıcılık yapan işletmelerin daha etkili örgütlenmeleri sağlanacak ve söz konusu işletme sahipleri arı sağlığını koruma ve arı hastalıklarıyla mücadele konularında bilinçlendirilecek ve destekleneceklerdir.

Tarımsal destek kullanımı incelendiğinde, en fazla bal üretimi yapan Hakkâri ve Bitlis illerindeki arıcıların kamu desteklerinden Bölge'deki diğer illere göre daha az yararlandığı dikkat çekmektedir. Üretim açısından ön planda olan bu illerde desteklerin tanıtımı yapılacaktır.

Arı ürünleri üretiminin yanı sıra söz konusu ürünlerin sürdürülebilir üretiminin temini ve katma değerinin artırılması ekonomiye daha fazla katkıda bulunması açısından son derece önemlidir. Bu çerçevede, Bölge'de ana arı üretim merkezlerinin ve tam teşekküllü arı ürünleri paketlenme işletmelerinin kurulması sağlanacaktır.

► Hedef 1.2 Bitkisel ürün üretiminde verimin ve çeşitliliğin artırılması

► Strateji 1.2.1 Sulanan arazi miktarının artırılması ve tarla içi modern sulama sistemlerinin yaygınlaştırılması

Sulanan arazi oranının artırılması yem bitkileri üretiminde verimi artıracığından hayvancılığa ve tarla bitkileri üretimine girdi maliyetlerini düşürmesi dolayısıyla pozitif bir etki yaratacaktır.

Bölge'deki sulanabilecek olan arazinin sadece %41 hali hazırda sulanabilmektedir. Toplam sulanan arazi miktarının Türkiye ortalaması %57'dir. Yapımı devam eden Alparslan-2 Barajı tamamlandığında 78.000 hektarlık alan sulanabilecektir.

Bölge'deki il özel idareleri, DSİ, kalkınma ajansı, STK'lar ve ilgili diğer kurumlar ile işbirliği sağlanarak bu oranın Türkiye ortalamasının üzerine çıkarılması ve mevcut altyapının modernizasyonu için gerekli yatırımlar yapılacaktır.

Bölge'de yaygın olarak kullanılan salma sulama modeli, sulanan alanlarda su israfına neden olmakta ve toprağın yapısına zarar vermektedir. Bunun yerine tarla arazilerinde basınçlı sulama sistemlerinin kullanılması konusunda gerekli bilinçlendirme ve destekleme çalışmaları yürütülecektir.

► Strateji 1.2.2 Havza üretim modeline göre mevcut ürün veriminin ve alternatif ürün çeşitliliğinin artırılması

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın 2009 yılından itibaren uygulamaya koyduğu Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli kapsamında Bölge'de buğday, arpa, fasulye, mısır, ayçiçeği, nohut ve aspir desteklenmektedir.

Desteklenen bu çeşitlerden buğday ve arpa dışındakiler Bölge'de oldukça düşük düzeylerde üretilmektedir. Özellikle Bölge'de genel üretim deseni içinde büyük bir pay alıyor olmasına rağmen, üretim miktarları ve verimler dikkate alındığında buğday üretiminin esas olarak aile ihtiyacını karşılamak amacıyla yapıldığı, ticari bir niteliğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum buğday üretimine uygun olmayan alanlarda üretim yapılmasından kaynaklanabilmektedir. Bu şartlar altında Bölge'nin buğday üretimi açısından Türkiye'deki diğer bölgelerle rekabet edebilirliği mümkün olmamaktadır. Ayrıca niteliksiz tohum kullanımı, bilgi eksikliği, tarımsal mekanizasyonun yetersizliği gibi nedenlerle Bölge'de Türkiye ortalamasına yakın buğday verimliliğine sahip hiçbir yöre bulunmamaktadır.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli Bölge'deki buğday üreticileri için fırsat yaratmıştır. Bölge üreticisi bu destekten yararlandırı-larak buğday üretimine uygun alanlarda üretim yapılması, toprak ihtiyacına uygun girdilerin belirlenerek kullanılması, Bölge'ye uygun çeşitlerin ıslahı ve kullanımı, sulanan alanların artırılması ve sulu alanlarda da buğday üretilmesi Bölge'de buğday verimini artırabilecektir. Böylece Bölge ekonomisine olduğu kadar ülke ekonomisine de daha fazla katkı sağlayabilecektir. Üretim miktarının artmasıyla birlikte buğday üretimi küçük aile işletmelerinde ticari nitelikte yapılabilir.

Buğdayı hammadde olarak kullanan gıda sanayinin talebini karşılamaya yönelik buğday üretim ve verimi sağlanması amacıyla öncelikle unlu mamuller üretimi yapan firmaların buğday talepleri belirlenecek ve söz konusu talebe göre üretim yönlendirilecektir. Yine organik ürünlere olan talebin artışı buğday için Bölge de ayrı bir fırsat sunmaktadır. Organik buğday üretimi; organik unlu mamuller üretimi ve doğru pazarlama stratejileriyle ulusal pazarlarda alıcı bulabilecektir. Bu çerçevede, organik buğday ve unlu mamuller üretimi için fırsatlar araştırılacak ve dikey entegrasyon uygulamaları geliştirilecektir.

Patates üretiminde önemli bir potansiyele sahip ona Bölge'de üretilen patatesin % 77'sini Bitlis'in Ahlat ilçesi yetiştirmektedir. Özellikle verim açısından Türkiye ortalamasından daha fazla olması ile ön plana çıkan Ahlat ilçesi başta olmak üzere patates işlemeye yönelik yatırımların desteklenmesi ile sektörün Bölge'ye katkısı artırılacaktır.

Ayrıca Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca yürütülmekte olan havza bazlı üretim çalışmaları kapsamında Bölge'nin coğrafi iklim özelliklerine uygun ve mukayeseli olarak rekabet üstünlüğüne sahip olabileceği birincil tarım ürünlerinin üretimi yönlendirilecektir.

► Strateji 1.2.3 Sertifikalı tohum, fide ve fidan kullanımının yaygınlaştırılması

Bölge’de sertifikalı tohum, fide ve fidan kullanımı Türkiye ortalamasının altındadır. Bunun sonucu olarak Bölge’de yetiştirilen ürünlerin maliyeti yüksek, verim ve kalitesi düşük olmaktadır. Bölge’de sadece Alparslan Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nce tohumluk üretimi yapılmaktadır. Bu işletmede de genel anlamda buğday ve yem bitkileri tohumlukları üretilmektedir. Bu da hem çeşit olarak hem de miktar olarak Bölge’nin ihtiyacını karşılamada yetersizdir. Bölge’de sertifikalı fide ve fidan üreten tesis bulunmamakta, Bölge üreticisi ihtiyaçlarını Bölge dışından gelen firmalardan karşılamaktadır. Bölge dışında üretilen fide ve fidanların Bölge’nin toprak ve iklim şartlarına uyum göstermesi konusundaki sıkıntıları da dikkate alarak sertifikalı tohum, fide ve fidan üretimi yapan işletmelerin Bölge’de kurulması desteklenecektir.

Bunun yanı sıra Bölge’nin toprak ve iklim özelliklerine uyumlu sertifikalı tohum, fide ve fidanın kullanımının yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere örnek alanların kurulması desteklenecektir. Söz konusu faaliyetlerin sürdürülebilirliği dikkate alınarak, kar amacı güden işletmeler tarafından gerçekleştirilecek ilgili yatırımlar öncelikli olarak desteklenecektir.

► Hedef 1.3 Sebzeçiliğin ve meyveciliğin geliştirilmesi

► Strateji 1.3.1 Sebzeçiliğin geliştirilmesi

TRB2 Bölgesi, mikro klima etkisi görülen alanlar başta olmak üzere sebzeçilik faaliyetlerinde mevcut duruma kıyasen daha yüksek verimler elde edilebilecek niteliktedir. Bölge çiftçilerimizin modern sulama sistemlerini kullanması, Bölge’nin iklim ve toprak özelliğine uygun yüksek verimli tohum ve fideleri kullanması, tarımsal mekanizasyonu daha yoğun kullanmaları ve bilinç seviyelerinin artırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, tarla sebzeçiliği ile uğraşan kesimin üretim hacmini ve verimliliğini artırmak üzere gerçekleştirecekleri faaliyetlere destek verilecektir.

Örtü altı üretimin geliştirilmesi üretim miktarını artıracak gibi, sebze üretiminde çeşitliliğin de artmasına neden olacaktır. Çiftçi düzeyinde örtü altı sebzeçiliğin yaygınlaştırılmasına yönelik yayım faaliyetleri artırılacak ve seracılığa dayalı sebze üretimi yapacak işletmeler desteklenecektir. Hakkâri ve Van illerinin ülkemizde en çok güneş alan iller arasında yer alması ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının sağlayacağı avantajı da dikkate alarak yenilenebilir enerji kaynağı kullanılarak yapılacak seracılık faaliyetleri öncelikli olarak desteklenecektir.

► Strateji 1.3.2 Meyve bahçeciliğinin geliştirilmesi

Ülkemiz meyveciliğinde son yıllarda üzerinde durulan konulardan biri de ihracatta süreklilik sağlayabilmek için hasat periyodunun uzatılmasıdır. Bunun için elma, armut ve kiraz gibi çeşitlerin yetiştiriciliğini yüksek rakımlı alanlara kaydırmak hedeflenmektedir. Bölge’nin yüksek rakımlı olması, uygun iklim, verimli topraklara sahip olması meyve yetiştiriciliği için avantaj sağlamaktadır. Özellikle uygun kiraz çeşitlerinin Bölge’de yetiştirilmesi ile diğer bölgelerde hasat periyodunun tamamlanması sonrasında ürün elde edilebilecek olması pazarlama açısı-

sından daha avantajlı bir durum ortaya çıkaracaktır. Bu çerçevede, meyve çeşitliliğini artırmak ve geç hasadın avantajlarından yararlanmak üzere ilgili yatırımlar desteklenecektir.

Meyve bahçesi tesislerinin Bölge kalkınmasına katkı sağlayabilmesi, üreticiye yatırımdan sonra da teknik destek verilmesiyle mümkün olabilecektir. Mevcut olan ve yeni kurulacak olan meyve bahçelerinden en verimli üretimin elde edilebilmesi için yeni teknolojilerin çiftçiye tanıtılması, benimsetilmesi ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi konusunda destekler verilecektir. Ayrıca, yerel ve ulusal Pazar talebine uygun, Bölge'nin ekolojik özellikleri çerçevesinde yetişebilecek meyve ve sebze çeşitleri çiftçiye tanıtılacak ve alternatif üretim sistemleri geliştirilerek meyvecilikte Bölge'nin ürün yelpazesi genişletilecektir.

Bölge'nin ceviz üretim miktarının önemli boyutlarda olmasına rağmen tüccarlar vasıtasıyla diğer bölgelerde tüketime sunulması üreticilerin kazanç düzeylerini düşürmektedir. Bu doğrultuda, yetiştiricilerin özellikle pazarlama konusunda faaliyet gösterecek bir örgüt yapısı altında bir araya gelmeleri zaruri ihtiyaç olarak önem arz etmektedir.

Bölge cevizine olan talebi artırmak üzere, Bölge cevizinin özelliklerini ön plana çıkaran ve kalitesini vurgulayan tanıtım çalışmaları yapılacaktır. Ayrıca Bölge'de Adilcevaz 1 adıyla tescilli yapılan ve kalite açısından aranılan nitelikte olan ceviz çeşidinin Adilcevaz İlçesi dışında Bölge'nin uygun alanlarında yetiştirilme olanakları araştırılacaktır.

Ceviz meyve olarak taze tüketiminin yanında iç ceviz olarak gıda sektöründe, ceviz yağı yemeklerde, deri işleme sanayinde ve kozmetik sanayisinde, ağaçları da mobilya sektöründe kullanım imkânı bulmaktadır. Bu doğrultuda, cevizden elde edilen ürünlerin alternatif sektörlerde kullanımı konusunda çalışmalar yapılacak ve özellikle başta ceviz reçeli olmak üzere araştırma sonuçları çerçevesinde ekonomik bulunan tüm sektörlerde yatırımlar özendirilecektir.

► **Strateji 1.3.3 Sebze-meyve ürünlerinin katma değerinin ve pazarlama kapasitesinin artırılması**

Bölge'de hasat edilen sebze ve meyvelerin taze satılması dışında, işlenmiş sebze meyve olarak tüketiciye sunulması elde edilen ürünlerin katma değerini artıracaktır. Bu doğrultuda tüketicilerin Pazar taleplerine uygun işlenmiş sebze meyve üretimine yönelik yatırımlar desteklenecektir. Aksi halde son yıllarda yaşanan sebze-meyve üretim artışının devam etmesi durumunda, gelecek 5 yıllık dönemde Bölge'de meyve arzının artması, fiyatlarda düşüklük yaratabilir. Bu da çiftçinin yaptığı yatırımın maliyetini karşılayabilmesinin yanı sıra, beklenen gelir seviyesine ulaşmasını da zorlaştıracaktır.

Bölge'de hasat sonrası ürünlerin uygun şartlarda depolanabileceği soğuk hava depolarının yapılması üreticiyi rahatlatacak ve ürününü pazarlamada zaman kazandıracaktır. Ayrıca Bölge'de çiftçi örgütleri ve girişimciler tarafından meyve suyu, salça ve konserve fabrikalarının kurulması durumunda daha yüksek gelir elde edilebileceği gibi katma değeri yüksek tarım ürünleri ve sağladığı istihdam ile Bölge kalkınmasına yardımcı olabilecektir. Bu doğrultuda, sebze ve meyvelerin işlenmesi ve depolanmasına yönelik yatırımlar özendirilecektir.

► Hedef 1.4 Su ürünleri üretimi ve katma değerinin artırılması

► Strateji 1.4.1 Sürdürülebilir inci kefali üretiminin sağlanması

Göl çevresinde on dört bin insanın geçim kaynağını oluşturan inci kefalinin sürdürülebilir bir popülasyona sahip olabilmesi için Bölge halkı, üniversite, ilgili kamu kurumları ve STK'lar nezdinde bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirilecektir. Bunun yanı sıra balıkçı teknelerine uygun marina alanlarının ve hijyenik balık satış merkezlerinin kurulması desteklenecektir.

İnci kefali sadece Van Gölü'nde yetişen balık türü olması nedeniyle çok önemlidir ve bu hususu vurgulayan tanıtımlar yapılacaktır. Bölge'ye ve inci kefaline olan ilgiyi artıracak aktivitelerin düzenlenmesi teşvik edilecektir. Ayrıca inci kefalinin besin değeri konusunda araştırmalar yapılacak ve Bölge dışında da inci kefalinin tüketimini artırmaya yönelik ürünler geliştirme ve üretme çalışmaları ve yatırımları desteklenecektir.

► Strateji 1.4.2 Yavru balık ve balık yemi üretiminin geliştirilmesi

Su ürünleri işletmelerinin en önemli girdi kaynağı olan balık yeminin büyük bir kısmını Bölge dışındaki yem fabrikalarından temin edilmektedir. Bu durum, işletmelerin maliyetini artırmakta ve balık üretiminde kaliteyi düşürmektedir. Bu doğrultuda, işletmelere kaliteli ve uygun fiyatlı yem sağlamak üzere Bölge'deki mevcut yem fabrikaları balık yemi üretimi konusunda özendirilecektir.

Aynı şekilde Bölge'de yavru balık üretimi yapan tesis sayısı oldukça azdır ve Bölge ihtiyacını karşılayacak sayıda değildir. Bu amaçla Bölge'deki yüksek kapasiteli havuzlarda üretilecek olan yavru balıklar Bölge'deki göl, gölet ve barajlarda kurulacak kafes balıkçılık işletmeleri ile ekonomiye kazandırılacak ve Bölge'deki diğer işletmelerin yavru balık ihtiyacı karşılanmış olacaktır. Böylece Bölge'deki işletmeler bölge dışına bağımlı olmaktan kurtulacak ve işletme karlılıkları artacak ve bunun neticesinde Bölge'de kültür balıkçılığında üretim artışı sağlanacaktır. Bu doğrultuda, Bölge'de yer alan havuz balıkçılığı işletmeleri yavru balık üretimi gerçekleştirmeleri konusunda özendirilecektir.

► Strateji 1.4.3 Kafes balıkçılığı üretiminin geliştirilmesi, katma değerinin artırılması ve gıda güvenirliliği kazandırılması

Kültür balıkçılığının gelişmesi açısından oldukça önemli olan kafes balıkçılığı, Bölge'de çok sayıda doğal göl ve baraj gölleri bulunmasına rağmen yeterli düzeyde gelişmemiştir. Bu doğrultuda kafes balıkçılığına uygun baraj, göl ve gölet alanlarının limnolojik araştırmaları yapılacak ve kafes balıkçılığına uygun alanlar belirlenecek ve üreticiler bu alanlarda üretim yapmaya yönlendirilecek ve desteklenecektir. Kafes balıkçılığının sürdürülebilir olması için bu alanların etkin bir şekilde muhafazasına yönelik çalışmalar yapılacaktır. Bölge'deki mevcut balık türlerinin işlenmiş ürün olarak pazara sunulması katma değer artışı sağlamak üzere "Soğutma ve Dondurma" ve "Hazır Kullanıma Yönelik Ürünler" işleyen su ürünleri işleme tesislerinin kurulması desteklenecektir.

İşletmeden sofraya gıdanın güvenilirliğini artırmak üzere TSE, HACCP, Kodeks Alimentarius standartları ve ilgili mevzuatlara uyum özendirilecek, kamuoyu gıda güvenliği hakkında bilgilendirilecek, denetimde koordinasyon sağlanarak kayıt dışılıkla etkin mücadele edilecek, gıda güvenliğinin sağlanmasında ürün, işleme ve işletme düzeyinde araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapılması teşvik edilecek ve Bölge’de sağlıklı su ürünleri satılan balık hallerinin kurulması sağlanacaktır.

► **Hedef 1. 5 Yöresel tarım ürünlerinin marka değerinin artırılması**

► **Strateji 1.5.1 Yöresel ürünlerin ortaya çıkarılması ve niteliklerinin belirlenmesi**

Bölge’ye has yöresel ürünlerin katma değerinin ve pazarlanabilirliğinin artırılmasını sağlamak üzere il ve ilçe bazında yöresel ürünlerin tespiti ve ayırt edici özelliklerinin belirlenmesinin ardından coğrafi işaretleme ve tescillerinin yapılması için Patent Enstitüsü ve Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’ne tescil başvuruları yapılacaktır.

Bugüne kadar Bölge’de tespit edilmiş ve tespit edilecek diğer yöresel ürünler ile birlikte tescili yapılacak ürünlerinin belli başlıları şöyledir: Bitlis için; Büryan, Bitlis Tütünü, Adilcevaz Cevizi, Adilcevaz Ceviz Reçeli, Senceri Üzümlü, Hakkâri için; Ters Lale, Şemdinli Balı, susam, incir, pirinç, Muş için; Muş Üzümlü, Zoreser Balı ve Van için ise; Otlu peynir, Uşkun, Gevaş Fasulyesi, Sıhke Kavunu, Norduz Koyunu ve Keçisi, Van Kahvaltısı, Bahçesaray Cevizi, Çatak Balı, Edremit Elması, Van İnci Kefali.

► **Strateji 1.5.2 Yöresel ürünlerin pazarlanabilirliğinin artırılması**

Bölge’ye has yöresel ürünlerin ekonomik anlamda üretilme imkânları ve işlenmiş ürün olarak katma değerlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir. Bu ürünlerin hem yerelde hem de ulusal alanda tanıtımı amacıyla ulusal ve uluslar arası alanda organize edilen ilgili fuar, festival, kongre, çalıştay ve yarışma vb. etkinliklere katılım sağlanacak ve benzer organizasyonların Bölge’de de düzenlenmesi için çalışmalar yapılacaktır.

Ayrıca yöresel ürünlerin besin değeri, sağlık açısından önemi ve organik ürün olma özelliklerini araştıran çalışmalar ve tanıtıcı faaliyetler gerçekleştirilecektir.

▶ AMAÇ 1 STRATEJİLERİNİN İLÇE YOĞUNLAŞMALARI

Aşağıda yer alan harita, Amaç 1 kapsamında tanımlanan stratejilerin hangi ilçelerde daha yoğun olarak uygulanacağına ilişkin mekânsallaştırmayı yansıtmaktadır. Bu durum, ilgili stratejilerin haritada belirtilmeyen ilçelerde uygulanmayacağı anlamına gelmemektedir.

AMAÇ 1: TARIMSAL ÜRETİMDE VERİMLİLİK, ÇEŞİTLİLİK VE KATMA DEĞERİN ARTIRILMASI

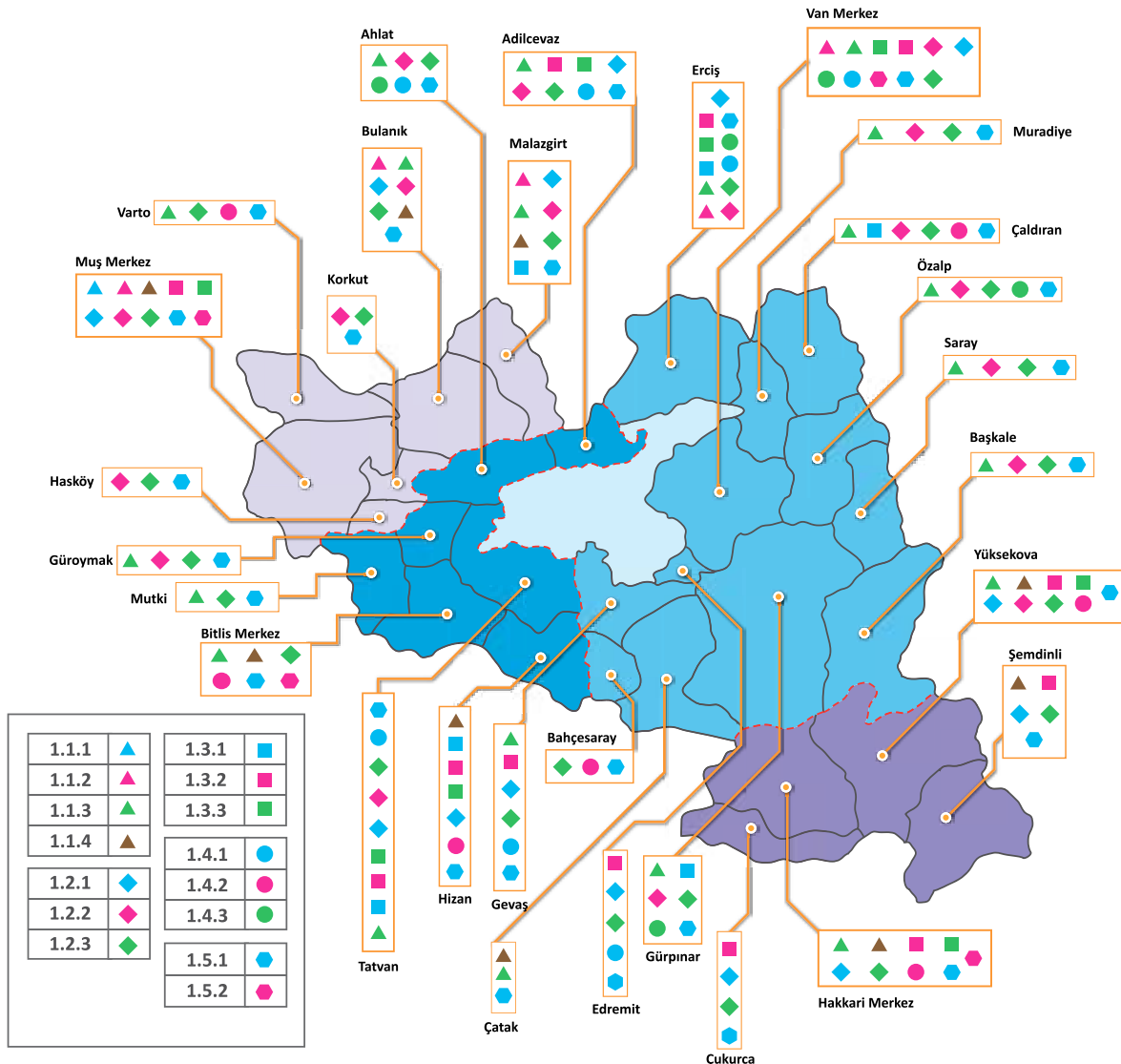
Hedef 1.1 Hayvancılık ve hayvancılığa dayalı gıda sanayi potansiyelinin harekete geçirilmesi
 Strateji 1.1.1 Hayvansal üretimde verim ve kalitenin artırılması
 Strateji 1.1.2 Model büyükbaş hayvancılık işletmelerinin kurulması ve mevcut işletmelerin geliştirilmesi
 Strateji 1.1.3 Çayır-mera alanlarının ıslah edilmesi ve yönetim bilincinin artırılması
 Strateji 1.1.4 Alternatif hayvansal ürün üretiminin desteklenmesi ve katma değer artırılması

Hedef 1.2 Bitkisel ürün üretiminde verimin ve çeşitliliğin artırılması
 Strateji 1.2.1 Sulanan arazi miktarının artırılması ve tarla içi modern sulama sistemlerinin yaygınlaştırılması
 Strateji 1.2.2 Havza üretim modeline göre mevcut ürün veriminin ve alternatif ürün çeşitliliğinin artırılması
 Strateji 1.2.3 Sertifikalı tohum, fide ve fidan kullanımının yaygınlaştırılması

Hedef 1.3 Sebzeçiliğin ve meyveciliğin geliştirilmesi
 Strateji 1.3.1 Sebzeçiliğin geliştirilmesi
 Strateji 1.3.2 Meyve bahçeciliğinin geliştirilmesi
 Strateji 1.3.3 Sebze-meyve ürünlerinin katma değerinin ve pazarlama kapasitesinin artırılması

Hedef 1.4 Su ürünleri üretimi ve katma değerinin artırılması
 Strateji 1.4.1 Sürdürülebilir inci kefalı üretiminin sağlanması
 Strateji 1.4.2 Yavru balık ve balık yemi üretiminin geliştirilmesi
 Strateji 1.4.3 Kafes balıkçılığı üretiminin geliştirilmesi, katma değerinin artırılması ve gıda güvenirliliği kazandırılması

Hedef 1.5 Yöresel tarım ürünlerinin marka değerinin artırılması
 Strateji 1.5.1 Yöresel ürünlerin ortaya çıkarılması ve niteliklerinin belirlenmesi
 Strateji 1.5.2 Yöresel ürünlerin pazarlanabilirliğinin artırılması

► AMAÇ 2

TARIM DIŞI POTANSİYEL SEKTÖRLERİN HAREKETE GEÇİRİLMESİ

► **Hedef 2.1 Özellikle emek yoğun sektörler başta olmak üzere imalata dayalı sanayi potansiyelinin değerlendirilmesi**

► **Strateji 2.1.1 Mevcut işletmelerin modernizasyonu ve kapasitelerinin artırılması**

Firmaların değişim ve rekabet olgusuna ayak uydurmalarını sağlamak amacıyla modern işletmelerin ziyareti, sektörel fuar ve kongrelere katılım ile üretim araç ve gereçlerinin kapasitesinin artırılması/modernizasyonu yapılacaktır. Bölge’de yer alan işletmeler sermaye birikiminin yetersizliği ve bilgi eksikliği gibi nedenlerle rekabet güçlerini artırıcı faaliyetlere yönelememektedirler.

Bu doğrultuda, özellikle ihracata dayalı üretim yapan işletmeler başta olmak üzere pazar potansiyeli yüksek olmasına rağmen kapasite yetersizliği nedeniyle rekabet gücü düşük olan işletmeler desteklenerek rekabet güçlerinin artırılması sağlanacaktır.

Ayrıca, Bölge’nin zengin yenilenebilir enerji kaynaklarını dikkate alarak, işletmelerin enerji maliyetlerini düşürmek suretiyle rekabet edebilirliklerini artmasını sağlamak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanımına ilişkin Ar-Ge ve yatırım projeleri desteklenecektir.

► **Strateji 2.1.2 İmalat sanayinde yeni yatırımlar yapılmasının özendirilmesi**

Bölge’nin imalat sanayi mevcudiyeti incelendiğinde, işletme sayısı ve istihdam açısından imalat sanayinin Bölge ekonomisinin çok düşük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bir yandan Bölge ekonomisini güçlendirmek bir yandan da istihdam olanaklarını artırmak üzere imalat sanayinde faaliyet gösteren işletme sayısının artırılması gerekmektedir.

Bölge’nin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi dikkate alındığında Bölge için yatırım yapılabilecek uygun imalat sektörleri arasında, sınır ticareti kapsamında ihracat potansiyeli olan emek yoğun sektörler önemli bir yer tutmaktadır. Tasarım ve ileri teknoloji kullanımı aşamasına geçmiş olan bölgelerden emek yoğun sektörlerin Bölge’ye kaydırılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Bölge’nin emek yoğun sektörler için maliyet avantajı ile sınır ticareti potansiyelinden ötürü belli sektörlerde dâhilde işleme imkânlarından yararlanabilme olanağı mevcuttur.

Bu doğrultuda, Teşvik Yasası kapsamında da dikkate alınan emek yoğun sektörlerden tekstil ve konfeksiyon (hazır giyim) imalatı, plastik ürünleri imalatı, mobilya ürünleri imalatı ve metal eşya sanayi yatırımları öncelikli olmak üzere imalat sanayinde yeni yatırımlar yapılması ve yeni girişimcilerin imalat sanayine dahil olmalarına yönelik faaliyetler desteklenecektir.

Yukarıda belirtilen sektörlerin yanı sıra yeni girişimcilerin Bölge'nin yenilenebilir enerji potansiyelinin kullanımına yönelik Ar-Ge ve yatırım projelerine destek verilerek bu tür çalışmalar özendirilecektir.

► **Strateji 2.1.3 Yurtdışı pazarlama olanaklarının geliştirilmesi**

Bölge'de yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi ticari hayatta da bilgi seviyesinin eksikliği nedeniyle üretkenlik ve verimlilikte arzu edilen düzeylerde olunmadığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ticari faaliyetlerle uğraşan kesimin bilgi seviyesinin yükseltilmesi ve bilgiye erişiminin kolaylaştırılması gerekmektedir.

Bölge, İran ve Irak başta olmak üzere ciddi bir pazar potansiyeline sahip olmasına rağmen, bu pazarların taleplerini ortaya koyan pazar analizlerinin yeterince yapılmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda, bir yandan kısa vadede çözüm üretmek üzere ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından ihracat potansiyeli yüksek sektörlerde pazar imkânlarının araştırılması ve ilgili sektör temsilcilerine bilginin sunulması sağlanırken öte yandan ilgili sektörlerde çalışanların söz konusu faaliyetleri yapabilecek yetkinliğe kavuşabilmeleri için gerekli faaliyetler yürütülecektir.

Bölge'deki işletmelerin ihracat potansiyelini daha iyi değerlendirmek adına ölçek ekonomisi oluşturma ve dış ticaret şirketleri teşkil etme gibi uygulamalara yönlendirilmelerinin yanı sıra etkin pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi gibi faaliyetlere destek sağlanacaktır.

Tarihi İpek Yolu güzergâhının önemli merkezlerinden ve Ortadoğu ticaret alanının merkezi noktasında bulunan ülkemizin Ortadoğu'ya en yakın bölgelerinden biri olan Bölge'nin sahip olduğu bu ticari potansiyelini kullanabilmesi için fiziksel mekânların (fuar, sergi, serbest ticaret ve sanayi bölgesi vb.) oluşturulmasının yanı sıra ulusal ve uluslararası pazarlamaya yönelik organizasyonlara katılım desteklenecektir.

► **Hedef 2.2 Madencilik ve madencilğe dayalı sanayinin geliştirilmesi**

► **Strateji 2.2.1 Madencilik sektöründe rekabet edebilirliğin artırılması**

Madencilik niteliği itibarıyla nitelikli işgücü ihtiyacı gerektirmeyen ve geniş istihdam imkânı yaratan bir faaliyet dalı olup sektörün kendi kendine katkısı dışında yüksek ileri bağlantısı dolayısıyla da Bölge ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda belirtildiği üzere Bölge'nin rekabet potansiyelinin yüksek olduğu madenlerin ekonomik kullanımına yönelik faaliyetler Bölge'de yer alan işletme sayısının az olması nedeniyle düşük düzeylerde-dir. Bölge'de var olan az sayıdaki işletme de finansal yetersizlikler nedeniyle kısıtlı sayı ve nitelikteki makine ve ekipmanlarla madencilik faaliyetlerini yapmakta ve böylece diğer bölgelere göre rekabetçi özelliklerini kaybetmektedirler.

Bölge madencilik sektöründe önemli bir pazar olan sınır ülkeler ile Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinin yakınlığı nedeniyle önemli bir pazarlama avantajına sahiptir. Bu nedenle, madencilik

işletmelerinin rekabet edebilirliğini sağlamak üzere Bitlis'te pomza, perlit, mermer, fosfat, disten, grafit, bakır, kurşun, çinko, krom ve nikel; Hakkâri'de kurşun, çinko başta olmak üzere, krom, kükürt, mermer; Muş'ta barit, imento hammaddeleri başta olmak üzere, yapıtaşı malzemeleri, kuvarsit ve mermer ve Van'da ise pomza, perlit, mermer, krom, linyit ve demir madenlerinin çıkarılması ve işlenmesine yönelik faaliyet gösteren işletmeler desteklenecek ve yeni işletmelerin kurulması teşvik edilecektir.

► **Strateji 2.2.2 Bölge'nin maden potansiyeline ilişkin AR-GE ve fizibilite çalışmalarının yapılması**

DAP Ana Planı'nda belirtildiği gibi Bölge'de büyük ölçekte maden arama ve rezerv tespiti çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, Bölge madenlerinin görünür ve kesin rezervinin ortaya çıkarılması, detaylı çalışılmış madenlerin rezerv ve konum bilgilerinin güncellenmesi ve yeni madenlerin aranması için gerekli çalışmaların yapılması için gerekli iletişim ve koordinasyon faaliyetleri gerçekleştirilecektir. Mevzuatın mümkün kıldığı alanlarda yerel kaynaklar söz konusu çalışmalara yönlendirilecektir. Özellikle Bitlis ve Van'da yeni metalik maden kaynaklarının araştırılması ve ortaya çıkarılmasına yönelik faaliyetlere yoğunlaşılacaktır.

Rezerv bakımından güçlü görünen pomza, perlit, mermer, yapı taşları (obsidiyen, bazalt v.b.), kurşun çinko, demir, krom, bakır, nikel, linyit, barit, alçıtaşı, kuvarsit, grafit, fosfat, kükürt, titan ve Bölge'de var olan diğer madenlerin değer analizleri yapılacak ve yeni kullanım alanları belirlenecektir. Özellikle Bitlis ve Van'da çıkarılan pomza ve mermer, Hakkâri'de çıkarılan kurşun-çinko ve Muş'ta çıkarılan baritin yeni kullanım alanlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır.

► **Strateji 2.2.3 Madenciliğe dayalı sanayi sektöründe yer alan işletmelerin desteklenmesi**

Bölge'nin ekonomik kalkınmasına ivme kazandırmak üzere kısa vadede metalik madenlerin çıkarılmasına ve metalik olmayan mineral endüstriyel hammaddelerin işlenmesine, orta ve uzun vadede ise metalik madenlerin işlenmesine yoğunlaşması gerekmektedir. Sektörün gelişimi, bilgi birikiminin artırılması, arzın ortak bir mekânda sunulabilir olması, işletmeler arası know-how transferi ve ortak sorunlara daha az maliyetli ve kısa sürede çözüm üretilebilmesine bağlıdır. Bu doğrultuda Bitlis ve Van'da pomza-perlit ve mermer organize sanayi bölgeleri oluşturulmasına yönelik çalışmalara ve girişimlerde bulunmanın yanı sıra yerel ve ulusal kaynakların yönlendirilmesine çalışılacaktır.

Bölge'de mevcut madenlerin değer analizlerini yapacak maden laboratuvarının olmaması zaman kaybı ve maddi kayıplara sebep olmaktadır. Üniversite-kamu-özel sektör işbirliği ile kurulacak olan laboratuvar hem mevcut işletmeler için hem de kurulacak olan yeni madencilik yatırımları için önemli bir artı değer olacaktır.

► **Hedef 2.3 Turizm sektörünün canlandırılması**

► **Strateji 2.3.1 Bölge'nin turizm değerlerinin tanıtılması**

Gelişmemiş bir ekonomiye sahip bölgeler için pazarlama ve tanıtım ekstra bir gider durumundadır. Bu ekstra maliyete katlanırken maksimum verimi alabilmek için pazarlama ve ta-

nıtım stratejilerini Bölge'ye özgünlük, gerçekleştirilebilirlik ve sürdürülebilirlik hususları göz önünde bulundurarak tasarlamak gerekmektedir.

Türkiye 2023 Turizm Stratejisi ve bu strateji doğrultusunda hazırlanan 2007- 2013 Eylem Planı'nda da vurgulandığı üzere markalaşan turizm bölgeleri varış noktası odaklı ve çok fonksiyonlu olarak oluşturularak geliştirilmeli, turizm ürünleri çeşitlendirilerek sezonun yıla yayılması sağlanmalıdır.

Yöreye özgü farklı turizm türlerinin birbirine entegrasyonu sağlanarak, çeşitli turizm imkânlarının sağlık, eğitim vb. farklı sektörel kullanımlarla bir arada sunulduğu alternatif turizm odaklı (sağlık ve termal, kış sporları, doğa turizmi vb.) turizm destinasyonlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Ulusal Turizm Stratejisi ve Kültür Turizm Bakanlığı tarafından geliştirilen Selçuklu Kültür Temalı Gelişme ve Eylem Planı'nda belirtilen Urartu ve Selçuklu gelişme bölgeleri için tanımlanan stratejik açıdan öne çıkan güzergâhlar öncelikli olmak üzere, Bölge genelinde tanıtımı yapılacak tüm temalar için detaylı envanter ve saha çalışmaları yapılacaktır. Söz konusu envanter ve saha çalışmaları neticesinde bölge markasının oluşturulması ve tanıtılmasına yönelik çalışmalar da gerçekleştirilecektir.

DAP Master Planı'nda bahsedildiği üzere Bölge'deki mevcut turizm aksları Van Gölü, Van ve Bitlis illeri genelinde yoğunlaşmaktadır. Söz konusu alana yönelik turizm tur önerileri belirtmekle beraber yukarıda anılan envanter ve saha çalışmaları ile tarih, mekân ve alternatif turizm çeşitlerini de kapsayacak detaylı bir kültür turizm haritası da elde edilebilecektir. Bu sürecin kültür ve turizm il müdürlükleri başta olmak üzere, bölge üniversiteleri, turizm işletme tesisi sahipleri, acenteler, turist rehberleri gibi ilgili tüm kişi, kurum ve kuruluşların da katılımı ve mutabakatı ile tamamlanmasına çalışılacaktır.

Bu çalışmaların ardından, Bölge'de tanıtılacak turizm alanları ile doğal ve kültürel varlıklara ilişkin tanıtım filmi, fotoğraflar, broşürler, afişler gibi görsel materyaller hazırlanacak olup bu dokümanlar ilgili kurum ve kuruluşlara, havaalanlarına ve oteller gibi önemli turistik noktalara konulacak böylece basılı, görsel ve işitsel medyada Bölge'nin tanıtımına katkı sağlayacaktır. Ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmış turizm köşe yazarları, basın mensupları ve tur operatörleri Bölge'ye davet edilecektir.

Ayrıca Bölge değerlerinin bir bütün olarak değerlendirildiği turizm gelişim akslarının yurtiçi ve yurtdışı fuarlarda tanıtımı sağlanacak, Bölge'de çalışan rehberlerin de bu fuarlara katılımları özendirilecektir.

Bölge turizm talebinin artırılmasına yönelik Bölge dışı çalışmaların yanı sıra Bölge'de fuar ve festivaller düzenlenecektir. Bölge değerlerini temsil eden hediyelik eşyaların üretilmesi ve çeşitlendirilmesine yönelik kapasite artırıcı faaliyetler desteklenecek ve Bölge'de üretilen ve yöreye özgü Ahlat taşı, mermer, obsidiyen, ceviz ağacı gibi hammaddelerin kullanımı, Bölge kültürünü yansıtan çini ve gümüş işçiliği önceliklendirilecektir.

► Strateji 2.3.2 Turizm üstyapısının nitelik ve nicelik açısından iyileştirilmesi

Bölge'ye gelen yerli ve yabancı turistlere yönelik hizmet veren konaklama tesisleri, yeme içme üniteleri, sağlık hizmeti sunan tesisler ile eğlence olanaklarının hizmet kalitesi turizmin sürdürülebilirliği için önem arz etmektedir. Bunların yanında, yol güzergâhlarındaki mola tesisleri başta olmak üzere öne çıkan doğal ve kültürel alanlardaki hizmet tesislerinin varlığı, WC, lavabo, duş kabin gibi üst yapıların bulunması, temizliklerinin, kullanılabilirliklerinin ve sürekliliklerinin sağlanması da göz ardı edilmemesi gereken hizmet unsurlarındandır. Turizm arzının kaliteli ve cazip hale gelmesi için turizme doğrudan ya da dolaylı hizmet verecek tüm üst yapıların nicelik ve nitelik açısından iyileştirilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirilecektir. Özellikle Van Gölü kıyıları öncelikli olmak üzere kullanım standartlarının iyileştirilmesi için içme suyu tedarikinin sağlanması, yeme içme üniteleri ile duş kabin ve WC gibi üst yapıların sayıca artırılması öncelikli olarak ele alınacaktır.

Tatvan, Yüksekova ve Van Merkez'de yoğunlaşan konaklama tesisleri başta olmak üzere Bölge'de mevcut konaklama tesislerinin hizmet kalitelerinin artırılabilmesi için niteliksel gelişmeleri teşvik edilecektir. Mevcut işletmelerin niteliksel gelişiminin yanı sıra konaklama tesisleri sayısının artırılması gerekmektedir. Bölge genelinde otel dışı konaklama tesisi bulunmaması nedeniyle alternatif konaklama tesislerinin kurulması için yatırımcılar özendirilecektir.

Bölge'nin uzun süren kış mevsiminin değerlendirilmesine yönelik kurulmuş olan Nemrut ve Dideban Kayak tesisleri (Bitlis) ile Van Abalı kayak tesislerinin niteliklerinin geliştirilmesi daha rekabetçi olmaları açısından önem arz etmektedir.

Bölge'de işletme belgeli eğlence tesisi bulunmamaktadır. Bölge'de eğlence tesislerinin kurulması hem Bölge halkının yaşam kalitesinin iyileştirilmesi hem de turizm arz cazibesinin artırılması için gereklidir.

Bölge illerinden sadece Van İli'nde üç adet işletme belgeli yeme-içme ünitesi bulunmaktadır ve bunun dışında Bölge'de işletme belgeli herhangi bir tesis bulunmamaktadır. Bu nedenle yeme-içme ünitelerinin hem nitelik hem de nicelik açısından gelişmeleri sağlanacaktır.

Güroymak ve Erciş öncelikli olmak üzere jeotermal kaynağın bulunduğu alanlarda tesis kurulmasının teşviki bu bölgelerin turistik bir değer haline gelebilmelerini sağlayacaktır.

Bölge illerinin benzer turizm arz kaynaklarına sahip olmasına rağmen, birbirleriyle rekabet etmek yerine birbirlerini tamamlayıcı farklı turistik ürünler sunmaları gerekmektedir. Bu nedenle, Bölge'nin diğer illerindeki turistik değer arz eden doğal, tarihi ve kültürel değerleri, Van çekim merkezinin sahip olduğu potansiyel ile birlikte asıl çekim kaynağı olan alışveriş olanaklarını destekleyecek nitelikte kullanılması gerekmektedir. Böylece özellikle İran ve yaz aylarında çevre illerden gelen yerli ve yabancı turistlerin konaklama süreleri, doğal, tarihi ve kültürel değerleri içine alan farklı alternatif turizm faaliyetleri içeren turlar ile uzatılabilecektir.

► Strateji 2.3.3 Turizm alanlarında çevre düzenlemelerinin ve restorasyonların gerçekleştirilmesi

Ahlat, Erciş, Malazgirt, Tatvan ve Yüksekova ilçeleri gibi turistik açıdan önem taşıyan ilçeler ile il merkezlerinde hem bölge halkının yaşam kalitesinin artırılması hem de çekicilik unsurunu artırabilmek üzere tarihi kent sokaklarının oluşturulması sağlanacaktır.

Bitlis, Hoşap ve Van kaleleri vb. doğal ve kültürel varlıkların restorasyon çalışmaları peyderpey ilgili kurumlarca gerçekleştirilmektedir. Ancak, Çarpanak Adası Kilisesi, Yedi Kilise, Altınsaç köyündeki Saint Thomas Kilisesi, Saint Bartholomeus Manastırı, Muş ilindeki höyükler gibi pek çok eserin restorasyona ihtiyacı devam etmektedir. Özellikle açık hava müzesi olabilecek değerde olan Ahlat ilçesindeki varlıklara ilişkin çalışmalar öncelikli olarak gerçekleştirilecektir.

Van Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından 2010 Temmuz itibarı ile Ahlat ilçesinde, Mayıs 2010 itibarı ile Yüksekova ilçesinde olduğu gibi saha çalışmaları yapılmakta ve tescilli kültür ve tabiat varlıklarının envanter durumları güncellenmektedir. Ancak, Bitlis İli merkezinde bulunan sivil mimari örnekleri, Muş ilindeki yerleşim alanları, dini ve kültürel mimari örnekleri gibi bazı bölgelerdeki varlıkların tescilleri uzun yıllar önce gerçekleştirildiğinden günümüzdeki durumları bilinmemektedir. Hakkâri Cilo Dağı örneğinde olduğu gibi de bazı varlıkların tespiti ve tescilleri yapılamamıştır. Bu doğrultuda tespit ve tescil işlemleri için gerekli saha ve envanter çalışmalarının tamamlanmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir.

Muradiye Şelalesi, Van Kalesi, Ahlat Selçuklu mezarlığı gibi doğal ve kültürel varlıkların çekiciliğinin artırılabilmesi için çevre düzenlenmesi, peyzaj çalışmaları, işaret levhaları, yürüyüş patikaları, aydınlatmalar yapılması ve sürdürülebilirliklerini sağlayacak şekilde koruma önlemlerinin alınmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirilecektir.

► Hedef 2.4 Sınır ticaretinin geliştirilmesi

► Strateji 2.4.1 Sınır kapılarında ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi

Bölge'nin iki ülkeye sınırının olması ekonomik faaliyetlerin zenginleştirilmesi ve ticari kazanımlar açısından yüksek potansiyel doğurmaktadır. Bölge'nin bu potansiyeli bir taraftan işletmelerin yaşadığı en önemli problem olan pazarlama sorununu çözmeye yönelik fırsatlar doğururken öte yandan orta ve uzun vadede sınır ülkelerle yaşanması olası pozitif ilişkiler sonucunda Bölge'nin önemli bir lojistik merkez olabilme fırsatını sunmaktadır.

Özellikle Kapıköy Sınır Kapısı'nın transit ulaşım açılması ve hem demiryolu hem de karayolu ulaşımı olan bir gümrük kapısı haline getirilmesi kapıyı bölge içi ve dışı tacirler için cazip hale getirecektir. Esendere Sınır Kapısı için ise karayolu ulaşım ağının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu kapılara ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi için yerel aktörlerin tümünün işbirliği ile ilgili kurumlar nezdinde girişimlerde bulunulacak, söz konusu kurumlar tarafından ihtiyaç duyulan çalışmalardan yerel aktörlerin temin edebileceklerinin ivedilikle hazırlanması sağlanacaktır.

► **Strateji 2.4.2 Sınır Ticaret Merkezi (STM) kapsamına ithalatı ve ihracatı serbest tüm ürünlerin dâhil edilmesi için çalışmaların yapılması**

Hâlihazırda Kapıköy ve Esendere sınır kapılarından yapılan ithalatta ticaretin neredeyse tamamı sebze ve meyve ürünlerinden oluşmaktadır. İthalat ve ihracatta kısıtlamaların kaldırılması ve kotanın sadece tarım ürünlerine uygulanması, sınır ticaretini cazip hale getirecek ve Bölge’de ticari faaliyetlerin gelişmesine ve zenginleşmesine katkıda bulunacaktır.

Bu bağlamda, sınır ticaretini gerçekleştirecek olan taraf ülkeler ile müzakereleri yoğunlaştırması için yerel aktörler lobi çalışmalarını sürdürecektir. STM kapsamına motorinin dâhil edilmesi ile kaçak akaryakıt girişi önlenilecek, bölge çiftçisine ucuz mazot sağlanabilecek ve geniş tarım arazileri atıl kalmaktan kurtarılacaktır. Bu doğrultuda, yukarıda bahsedilen kapsam genişletilmesinin ekonomik ve sosyal katkıları hususunda gerekli araştırma, analiz ve öngörü çalışmaları yapılacak ve ilgili merkezi kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulunulacaktır.

► **Strateji 2.4.3 Sınır kapılarının niceliğinin ve niteliğinin iyileştirilmesi**

Bölge’deki gümrük müdürlüklerinin mevcut durumu incelendiğinde personel ve fiziki anlamda, sınır ticareti fırsatından yararlanma açısından oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Kalkınma açısından Bölge’nin en önemli fırsatlarından biri olan sınır ticaretinde en iyi derecede yararlanmak için söz konusu gümrük müdürlüklerinin, Gümrük Mevzuatı ile personel ve fiziki anlamda modernize edilmesi zorunluluktur.

Plastik hammaddeleri özellikle petrol zengini ülkelerden ithal edilmekte, nihai ürün haline getirildikten sonra söz konusu ülkeler aynı zamanda bu ürünlerin en büyük müşterisi durumundadır. Metal eşya sanayinde, ara girdi olarak kullanılan metal eşya ara aksamaları ve hurdaların %70’i BDT, AB-25 ve Uzak Doğu ülkelerinden yapılmaktadır. Söz konusu iki sektör için kullanılan ara girdiler dâhili işleme kapsamında önemli avantajlar sağlayabilecek durumda iken ilgili malların sınır ticareti kapsamında olmaması ve kapıların bunları kontrol edebilecek altyapıya sahip olmaması, söz konusu avantajdan yararlanılabilmesine engel olmaktadır.

Bu çerçevede sınır kapılarının gelecekte Bölge’de yapılacak muhtemel sanayi yatırımlarına yönelik olarak özellikle plastik hammaddeleri ve metal eşya ara aksamalarının ithalatına imkân sağlayacak laboratuvar vb. altyapıya kavuşturulması için gerekli fizibilite ve destekleme çalışmaları gerçekleştirilecektir.

Ayrıca Kapıköy Gümrük Müdürlüğü’nün, gıda ve petrol analizleri açısından ihtisas gümrüğü olarak yetkilendirilmesi, Bölge ekonomisinin canlanmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bölge’nin ekonomik olarak ülke ortalamalarına yaklaşmasında bu noktanın ne kadar önemli katkılar sağlayıcı olacağı noktasında yetkili merciler nezdinde girişimlerde bulunulacaktır.

Türkiye’nin Irak’a açılan Üzümlü (Çukurca) ve Derecik (Şemdinli) sınır kapıları yasal olarak açılmalarına rağmen fiilen kapalı durumdadır. Bu kapıların açılması ile Bölge’nin Irak pazarına direk olarak yönelebilmesini mümkün kılacaktır. Mevcut durumda Irak pazarına ya İran üzerinden ya da ülkemizde yer alan diğer sınır kapılarından ulaşabilmektedir ki bu durum Bölge işletmelerinin Irak pazarında rekabet gücünü düşürmektedir. Bu çerçevede, söz konusu kapıların sınır ticareti ve insan geçişine fiilen açılması özelde Van ve Hakkâri’nin genelde bütün Bölge’nin ekonomik gelişmesine ne ölçüde katkı sağlayacağı hususunda teknik analiz belgeleri hazırlanarak ilgili kurumlar nezdinde çalışmalar yürütülecektir.

► AMAÇ 2 STRATEJİLERİNİN İLÇE YOĞUNLAŞMALARI

Aşağıda yer alan harita, Amaç 2 kapsamında tanımlanan stratejilerin hangi ilçelerde daha yoğun olarak uygulanacağına ilişkin mekânsallaştırmayı yansıtmaktadır. Bu durum, ilgili stratejilerin haritada belirtilmeyen ilçelerde uygulanmayacağı anlamına gelmemektedir.

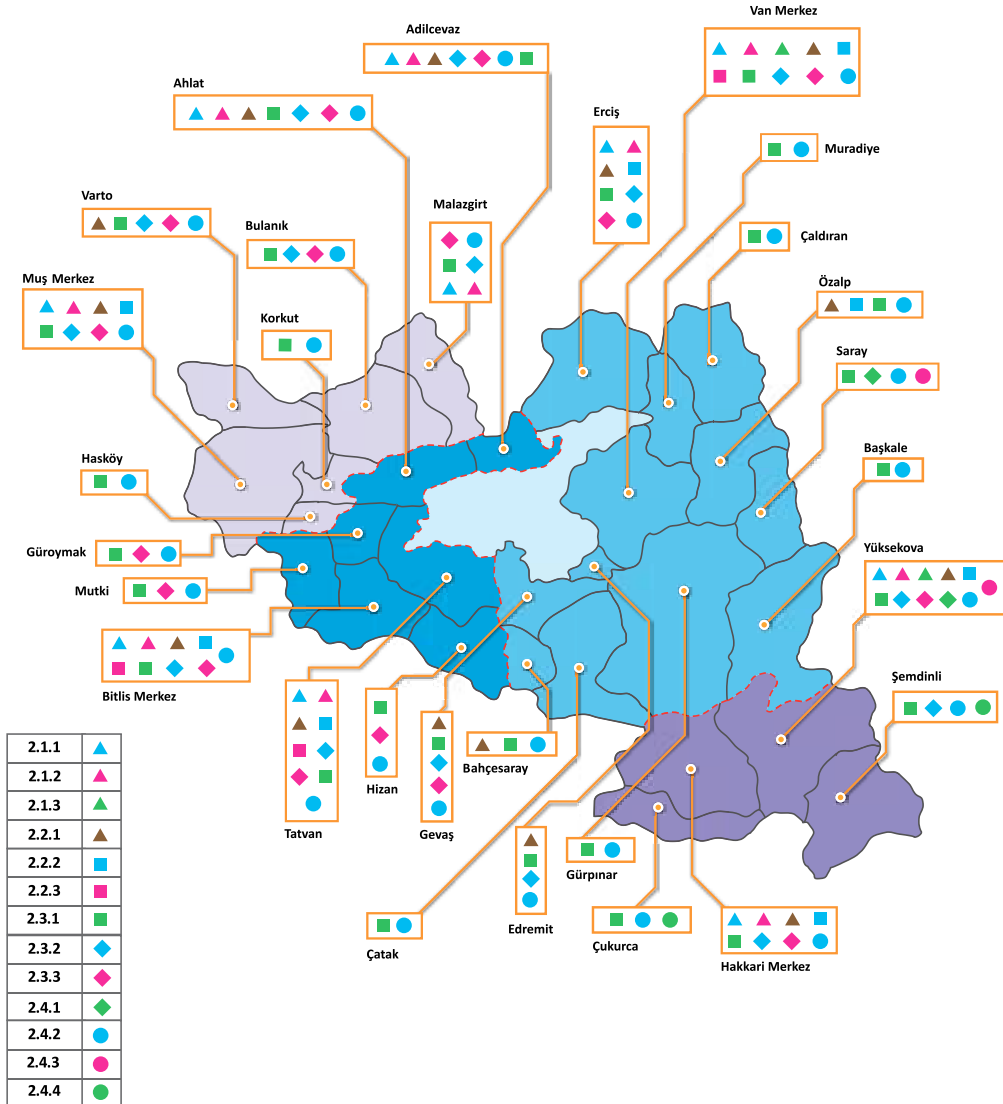
AMAÇ 2: TARIM DIŞI POTANSİYEL SEKTÖRLERİN HAREKETE GEÇİRİLMESİ

Hedef 2.1 Özellikle emek yoğun sektörler başta olmak üzere imalata dayalı sanayi potansiyelinin değerlendirilmesi
 Strateji 2.1.1 Mevcut işletmelerin modernizasyonu ve kapasitelerinin artırılması
 Strateji 2.1.2 İmalat sanayiinde yeni yatırımlar yapılmasının özendirilmesi
 Strateji 2.1.3 Yurtdışı pazarlama olanaklarının geliştirilmesi

Hedef 2.2 Madencilik ve madencilğe dayalı sanayinin geliştirilmesi
 Strateji 2.2.1 Madencilik sektöründe rekabet edebilirliğin artırılması
 Strateji 2.2.2 Bölgenin maden potansiyeline ilişkin ar-ge ve fizibilite çalışmalarının yapılması
 Strateji 2.2.3 Madencilğe dayalı sanayi sektöründe yer alan işletmelerin desteklenmesi

Hedef 2.3 Turizm sektörünün canlandırılması
 Strateji 2.3.1 Bölgenin turizm değerlerinin tanıtılması
 Strateji 2.3.2 Turizm üstyapısının nitelik ve nicelik açısından iyileştirilmesi
 Strateji 2.3.3 Turizm alanlarında çevre düzenlemelerinin ve restorasyonların gerçekleştirilmesi

Hedef 2.4 Sınır ticaretinin geliştirilmesi
 Strateji 2.4.1 Sınır kapılarında ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi
 Strateji 2.4.2 Sınır Ticaret Merkezi (STM) kapsamına ithalatı ve ihracatı serbest tüm ürünlerin dahil edilmesi için çalışmaların yapılması
 Strateji 2.4.3 Sınır kapılarının niceliğinin ve niteliğinin iyileştirilmesi

► AMAÇ 3

BEŞERİ VE SOSYAL SERMAYENİN GELİŞTİRİLMESİ

► Hedef 3.1 Bireyin bilgi seviyesinin yükseltilmesi

► Strateji 3.1.1 Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması

Bölge’de okul öncesi eğitim seviyesinde son beş yılda önemli gelişmeler yaşanmış ve ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır. Buna rağmen, ilköğretim son sınıf öğrencileri arasında dahi yaşanan intibak sorunu nedeni ile okuma yazma öğrenemeyen öğrenci sayısının yüksek düzeyde olduğu eğitimciler tarafından dile getirilmektedir. Söz konusu intibak problemini gidermek üzere Başkale, Erciş, Muradiye ve Özalp ilçeleri başta olmak üzere derslik sayısının artırılmasına yönelik yatırımlar ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilirken, sivil toplum kuruluşları ile işbirliği halinde çocukların okul öncesi eğitime dahil edilmesi yönünde ailelere yönelik bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilecektir. Ayrıca, özel sektörün okul öncesi eğitimin yaygınlaşmasına yönelik projelerine destek sağlanacaktır.

Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından ise Özalp, Başkale, Erciş ve Çaldıran ilçeleri öne çıkmaktadır. Hızlı nüfus artışının devam ettiği bölgelerde, özellikle Van ve ilçelerinde, ciddi boyutlara ulaşmış olan öğretmen açığının azaltılması yönünde önlemler alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda, Milli Eğitim Bakanlığı gerekli çalışmaları yürütmekte ve açığın hızla kapanması için çaba sarf etmektedir.

► Strateji 3.1.2 Dezavantajlı gruplar başta olmak üzere eğitim seviyesinin yükseltilmesi

Bölge insan kaynağının bilgi ve becerilerinin artırılması ile sosyal yaşama katılımın asgari gereği olarak kabul edilen okur - yazarlık oranının % 88’ten kısa bir süre içerisinde % 95 ve üstü bir orana çıkarılması çok büyük önem arz etmektedir. Okuma-yazma bilmeyenlerin % 76’sını oluşturan kadınlar arasında bu oranın yükseltilmesi, yaşam kalitesini arttıracak gibi özgüven kazanmalarını da sağlayarak sosyal ve ekonomik hayata katılımlarını arttıracaktır.

Ayrıca Bölge’de hâlihazırda halk eğitim merkezleri tarafından düzenlenen okuma yazma kurslarının okuma-yazma bilmeyen kişi sayısının yüksek olması nedeniyle arttırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, Bahcesaray, Güroymak, Hizan, Korkut, Mutki ve Şemdinli gibi okuma – yazma bilmeyen kadınların toplam okuma yazma bilmeyen nüfusa oranının %80’in üzerinde olduğu ilçelerde yaygın eğitimler vasıtasıyla okuma-yazma kursları düzenlenecektir. Bu kurslar ile istenilen sonuçlara ulaşılabilmesi için katılımı üst düzeyde sağlamak gerekmektedir. Bu nedenle, yörenin kültürel ve ekonomik yapısı dikkate alınarak ilçe merkezlerinin yanı sıra özellikle köy ve mezralarda kurslar düzenlenecektir.

Engelli bireylerin sosyal hayattan bilinçli ya da bilinçsiz olarak uzaklaştırılması toplumumuzun en önemli sosyal problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Engellilerin, diğer bireylerden tamamiyle izole edilmiş bir şekilde eğitim görmelerine neden olmak yerine, diğer

bireylerle aynı mekanlarda eğitim görebilmelerini sağlayacak şekilde mevcut okullarda düzenlemeler yapılmalı ve yeni inşa edileceklerin de söz konusu niteliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bu çerçevede, yetkili merciler nezdinde girişimlerin yapılmasının yanı sıra yerelde kaynak tahsisi için çalışmalar yapılacaktır.

Engelli bireylere ilişkin bir diğer sorun olan engelli eğitimi verebilecek nitelikte eğitimci sayısındaki yetersizliktir. Bu durum, yatkınlığı olan eğitimcilere eğitim faaliyetleri düzenlenerek çözülecektir.

Özellikle ortaöğretimde okullaşma oranlarına bakıldığında Türkiye ortalamasının yarısı kadar bir orana sahip olan Bölge’de, kadınlar erkeklerin 1/3’ü kadar okullaşma oranına sahiptir. Ailelerin kız çocuklarına olan bakış açılarını değiştirecek kampanyaların düzenlenmesi okullaşmanın artmasına yardımcı olacaktır.

Kadınların lise düzeyinde bir okuldan mezun olma durumları ile üniversiteye yerleşme arasında pozitif bir korelasyon bulunmaktadır. Kadınların üniversiteye yerleşme oranı erkeklere göre daha iyi durumdadır. Burada önemli olan kadınların lise düzeyine kadar eğitim almalarına destek sağlamaktır.

► **Strateji 3.1.3 Mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması**

Bölge’nin istihdam düzeyinin ülke ortalamasına oranla çok düşük seviyelerde kalmasında istihdam yaratan ekonomik faaliyet sayısının düşük olmasının yanı sıra işverenin talep ettiği niteliklere uygun işgücü bulamaması da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bir yandan istihdam yaratacak alanlar oluşturulurken bir yandan da niteliksiz işgücünün niteliğini artırıcı politikalar uygulamak gerekmektedir. Öncelikle işverenin talep ettiği işgücünün niteliği tespit edilecek ve daha sonra buna uygun teorik ve pratik eğitim uygulamaları düzenlenecektir. Özel sektörün sürece etkin katılımı sağlanarak Bölge’nin ihtiyaçlarına uygun arz ve talebin buluşturulması, bu programların başarıya ulaşması noktasında önemli bir yere sahiptir.

Meslek liselerinin yetiştirdiği işgücünün işveren talepleri doğrultusunda olmasını sağlamak üzere Bölge’de modern tekniğin pratik uygulamalar ile özümsetilebileceği teknolojik laboratuvar ve donanım altyapısı ile usta öğreticilerin varlığı sağlayacaktır. Böylece mesleki eğitim merkezlerinin kalfalık ve ustalık belgesi alınan kurumlar olmaktan öte bulunduğu Bölge’deki KSS ve OSB’lere yetişmiş insan gücü tedarik eden kurumlara dönüştürülmesi mümkün olacaktır.

Bölge’nin doğal ve kültürel değerleri önemli bir turizm potansiyeli taşımasına rağmen bunlardan istenilen düzeyde yararlanılamamaktadır. Bunda Bölge tanıtımının geniş kitlelere yapılamamış olması, fiziki tesislerin sayısının ve niteliğinin düşük olması gibi unsurların yanı sıra turizm işletmelerinde verilen hizmetin niteliğinin düşük olması da önemli bir paya sahiptir. Bu doğrultuda, teorik ve pratik uygulamalı eğitimler gibi tedbirlerle çalışanların bilgi birikimleri yükseltilerek hizmetin niteliği arttırılabilecektir. Ayrıca zaman içerisinde hizmet sektöründe

çalışanlarının ilgili alanlarda eğitim almış kişilerden oluşması için işletmeleri özendirici çalışmalar yapılacaktır.

Bölge'nin tarım sektöründe verimliliği oldukça düşük düzeydedir. Hemen hemen her üründe ülke ortalamasından düşük olan verimlilik, bazı ürünlerde ülke ortalamasının yarısı düzeyindedir. Verim düşüklüğü; iklim şartlarının olumsuz etkisinden kaynaklandığı kadar, tarım kesiminde çalışanların eksik, yanlış bilgi ve/veya uygulamalarından da kaynaklanmaktadır. Bölge genelinde verimliliğin düşük olduğu ürünlerde bazı örnek işletmelerin verimliliklerinin ülke ortalamasında ve bazen üzerinde olması bilgi seviyesinin yükseltilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bölge'de ve özellikle kırsal kesimde yaşayan insanların öğrenme eğilimlerinin görmeye dayalı olduğu dikkate alınarak teorik eğitimin daha düşük oranda bırakılarak pratik eğitimlere yoğunlaşılması gerekmekte olup bu çerçevede çeşitli görsel anlatım merkezlerinin oluşturmaları sağlanacaktır.

Bölge üniversitelerinde lisans düzeyinde dahi uygulama olanakları bulunmayan ziraat mühendisi ve veterinerlik bölümleri öğrencileri için ivedi olarak son teknolojik araçlarla donatılmış uygulama sahalarının oluşturulması gerekmektedir. Özellikle bitkisel ve hayvansal üretim ile ilgili alanlarda faaliyet sürdüren birey ve grupların bu uygulama sahalarında eğitim almaları teşvik edilecektir. Ayrıca TÜBİTAK, Tarım Bakanlığı, üniversiteler vb. kurum ve kuruluşlar ile işbirliği halinde Muş ve Van İlleri'nde hayvancılık, Bitlis ve Hakkâri İlleri'nde ise bitkisel üretim ile ilgili eğitim gerçekleştirebilecek ihtisaslaşmış uygulama sahaları oluşturulacaktır.

► **Strateji 3.1.4 Girişimciliğin özendirilmesi**

Bölgesel kalkınmanın bir katalizörü olan girişimcilik hem sermaye birikiminin düşük düzeyde olması hem de bilgi eksikliği gibi nedenlerle istenilen düzeyde değildir. Hem ekonomik büyümeyi hem de istihdam yaratıcı alanların oluşturulmasını sağlamak üzere girişimciliğin özendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, girişimciliğin ana unsurları olan yönetim-organizasyon, pazarlama, finansman, muhasebe, iş planı, yenilikçilik vb. konularda girişimci potansiyeli olan kişilerin bilgi ve becerilerinin artırılması sağlanacaktır. Eğitimlerin yanı sıra söz konusu kişilerin vizyonlarını genişletmek ve örnek uygulamalardan tecrübe aktarımı sağlamak üzere iyi uygulama örneklerine ziyaret içeren programlar düzenlenmesi için çalışmalar yapıp bu yöndeki faaliyetler desteklenecektir.

Ekonomik büyümenin yanı sıra kalkınmayı da temin etmek için kadınların ve engellilerin ekonomik faaliyetlere işgücü olarak katılımlarının yanı sıra girişimci olarak da katılımları da son derece önemlidir. Bölge'nin bu hususta oldukça geride kaldığı düşünüldüğünde söz konusu eğitim ve ziyaret programlarında kadın ve engelliler öncelikli olarak dikkate alınacaktır.

► **Strateji 3.1.5 Aile eğitimi faaliyetlerinin yaygınlaştırılması**

Bireyin ilk sosyalleştiği ortam olan aile içinde, kurulan ilişkiler sonucunda çocuğun kişilik gelişimi için ilk adımlar atılmaktadır. Bu ilişkilerin bireyin daha sonraki yaşamlarını etkileyen davranışların oluşmasında büyük önemi vardır. Bu bakımdan ilk beş yılda aile, ilişkilerine ve iletişimine çok önem vermelidir. Bu bağlamda, toplumsal alanda sorun olarak görülen kalıplaşmış

davranışların düzeltilebileceği yerlerin başında aile gelmektedir. Bölge’de özellikle kadınlar arasında eğitim seviyesinin düşük olması ve kültürel nedenlerle babanın çocuk yetiştirmede yeterli katkıda bulunmaması annenin sorumluluğunu ve yükünü oldukça artırmaktadır. Söz konusu sebeplerle anne ve çocuk arasındaki iletişimin çoğu zaman zayıf olduğu ve iletişimin olduğu dönemlerde ise eğitim seviyesinin düşüklüğü nedeniyle yanlış bilgi ve tecrübe aktarımı ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmaya başladığı aile ortamında, ebeveynlerle çocuklar arasında iletişim ağları kurmayı sağlayacak aile içi iletişim eğitimlerinin yanı sıra bebek ve çocuk gelişimi, sağlık konularında uygulamalı eğitimlerin yaygınlaştırılması sağlanacaktır.

Ayrıca çocuğu engelli olan ailelere özel eğitim programlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Örgün eğitimden yararlanamayan zihinsel, ruhsal, bedensel bakımdan engelli olan bireylerin aile içinde diğer çocuklar gibi sosyalleşmesine katkı sağlamak üzere ebeveynlere yönelik özel eğitim programları düzenlenecektir.

► **Hedef 3.2 Sosyal yaşam bilincinin geliştirilmesi**

► **Strateji 3.2.1 Çevrenin korunmasına yönelik bilincin artırılması**

Küreselleşmenin olumsuz etkilerinin görülmesiyle birlikte sürdürülebilir kalkınmanın en önemli ögesi olan çevrenin korunması yaşadığımız yüzyılın en önemli sorunu olmuştur. Bölge’nin şu anda çok ciddi bir çevresel atık problemi olmasa da kapalı havza olması nedeniyle daha bilinçli ve koruyucu bir şekilde hareket edilmesi son derece önemlidir. Zira havza kirlendikten sonra geri dönülmez problemler ortaya çıkabilecektir.

Bu doğrultuda, Bölge’nin çevresel değerlerinin korunmasında az atık üretilmesi, atıkların geri kazanılması ve atıkların çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesi gerekmektedir. Bu metotların uygulanabilirliğini sağlayacak en önemli faaliyet toplumun çevre konusunda bilinçlendirilmesi olacaktır. Söz konusu bilinçlendirme faaliyeti pasif bir şekilde çevreyi kirlendirmenin anlatmanın ötesinde, ağaç dikmenin ve ağaçları korumanın önemi, geri dönüşümün sosyal, çevresel ve ekonomik etkileri gibi çevre korumada aktif olarak yapılabilecekleri de içerecektir. Bu yönde sivil toplum kuruluşlarınca hazırlanan projelerin desteklenmesinin yanı sıra kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler ve diğer tüm yerel aktörlerinin katılımı ile ortak projeler geliştirilecektir.

Ayrıca, özellikle çocuklar ve gençlere doğa sevgisini kazandırmak için, dağ yürüyüşleri, izcilik, su sporları, kuş gözlemleri vb. aktiviteler teşvik edilecektir.

► **Strateji 3.2.2 Kentlilik bilincinin artırılması**

Kent merkezleri son yirmi yılda çeşitli nedenlerden dolayı kırsaldan aldığı göçlerle plansız olarak büyümeye devam etmektedir. Kente göç edenler öncelikli olarak hayatta kalma mücadelesine giriştikleri için kent yaşamının kuralları bu gruplar için ikincil öneme sahiptir.

Öncelikle insanların sağlıklı bir yaşam süreçleri yaşam alanları oluşturularak, insanların bu

alanlardan fayda sağlamaları gerekmektedir. Mekânsal estetik insanların davranışları üzerinde olumlu yönde bir değişim sağlamaktadır. Bu doğrultuda, kentsel altyapının kentin tüm kesimlerine nitelikli ve eşit oranda ulaştırılması için çalışmalar yapılacaktır. Bunun yanı sıra kent ile ilgili koruma, yaşatma ve entegrasyon amaçlarını hedefleyen dernek, vakıf vb. kurulması teşvik edilerek toplumsal bilinç oluşturulması başlatılacaktır.

Kentlilik bilincinin yerleşmesinde bir diğer önemli rol, neslin davranışları üzerinde önemli etkileri olan eğitimcilerdir. Eğitimcilerin olumlu örnek oluşturmasını sağlamak üzere öncelikle formel bilgi birikiminin yeterli dereceye yükseltilmesi ve kendi yaşamı ve öğretileriyle model oluşturmalarının sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, eğitimcilere kentlilik bilinci üzerine eğitimler verilmesi ve öğrencileri ile birlikte örnek şehirlere ziyaretler düzenlenmesi teşvik edilecektir.

► **Strateji 3.2.3 Toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin yerleştirilmesi**

2008 – 2013 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı'nda bahsedildiği üzere kadınların toplumsal yaşamda karşılaştıkları sorunların pek çok konuyla bağlantısı nedeniyle konunun bütünlüğü bir yaklaşımla ele alınması, bu alanda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların işbirliği içinde hareket etmeleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının tüm ana plan ve programlara yerleştirilmesi gerekmektedir. Kadınların durumu dikkate alındığında Bölge için bu durum daha büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Plan'ın birçok kısmında bu husus dikkate alınarak stratejilerin tanımlanmasında kadının toplumsal statüsüne yönelik altyapısal değişimler öne çıkarılmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin gerçekleştirilecek bilinçlendirmelerde öncelikle erkeklerin bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetler önem kazanmaktadır. Erkeklerin bilinçlendirme faaliyetinde iki ayrı hedef grup belirlenerek çalışmalar yapılacaktır. Bunlardan ilki, yetişme döneminde olan çocukların toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde bilinçlendirilmesi -ki burada yine eğitimcilere önemli bir rol düşmektedir- diğeri ise, yetişkin erkeklerin bilinçlendirilmesine yönelik sivil toplum kuruluşlarınca kampanyalar düzenlenmesidir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin artırılmasına yönelik bir diğer önemli faaliyet kadınların karar alma süreçlerine daha fazla katılımlarının sağlanmasıdır. Bu çerçevede, kadınların her türlü alanda temsiliyetini sağlamak üzere bilinçlendirme faaliyetleri desteklenecektir.

Ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personelin de toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili eğitimler alması sağlanacaktır.

► **Hedef 3.3 Sivil Toplum Kuruluşları'nın özendirilmesi ve geliştirilmesi**

► **Strateji 3.3.1 Sivil Toplum Kuruluşları'nın kurumsal kapasitelerinin artırılması**

Sivil toplum, kamu bilincinin gelişebildiği, demokratik katılıma imkân veren ve iletişime açık bir alandır. Sivil toplum kuruluşları, kamusal otoriteyi tamamlamak üzere eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, çevre, kırsal kalkınma ve kentsel dönüşüm gibi değişik alanlarda önemli

işlevler üstlenmektedirler. Sosyal devlet anlayışının gerçekleştirilmesinde, sosyo-ekonomik konularda yürütecekleri projelerle devleti “destekleyici roller” üstlenebildikleri gibi tarihsel ve kültürel değerlerin korunmasında, çevrenin korunmasında, kent kültürünün oluşmasında, demokrasinin yerleşmesinde ve bugün hedeflenen çoğulcu bir toplumsal yapılanmanın gerçekleştirilmesinde etkin işlevler yüklenmektedirler.

Bölge’de yer alan sivil toplum kuruluşlarına özellikle proje hazırlama, kurumsallaşma, finansal sürdürülebilirlik, yönetim becerileri, halkla ilişkiler gibi alanlarda eğitim desteği verilecektir. Bunun yanı sıra Plan kapsamında sivil toplum kuruluşlarının kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik projeler de desteklenecektir.

► Strateji 3.3.2 Sivil Toplum Kuruluşları arasında iletişimin geliştirilmesi ve karar alma süreçlerine katılımlarının sağlanması

Türkiye’nin genelinde olduğu gibi Bölge’de sivil toplum gelişimini ve tanınırlığını tam olarak sağlayamamıştır. Kamuoyu oluşturma, karar alma mekanizmalarını etkileyebilme ve bu mekanizmalarda yer alma konusunda çok ciddi güçlükler yaşanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında hem Bölge halkının sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının varlığı konusunda habersiz olması hem de kamu kurum ve kuruluşlarının sivil toplum kuruluşları tarafından harekete geçirilmemesi yatmaktadır. Zira sivil toplum kuruluşları genellikle çok küçük grupların oluşturduğu örgütlenmeler olması nedeniyle tek başlarına çok ciddi bir ses getirememektedirler.

Bu çerçevede, Bölge’de yer alan sivil toplum kuruluşlarının iletişimlerinin ve işbirliklerinin gelişmesi hem bilgi birikiminin paylaşılması ile kapasite artışına hem de kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılması konusunda güçlü bir kamuoyu oluşmasına katkıda bulunacaktır. Kamu kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşlarının işbirliği halinde gerçekleştireceği proje ve faaliyetler öncelikli olarak ele alınacaktır.

Sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine katılımlarını sağlamak üzere kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının da bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilecek ve bu yönde örnek modeller oluşturulmaya çalışılacaktır.

AMAÇ 3 STRATEJİLERİNİN İLÇE YOĞUNLAŞMALARI

Aşağıda yer alan harita, Amaç 3 kapsamında tanımlanan stratejilerin hangi ilçelerde daha yoğun olarak uygulanacağına ilişkin mekânsallaştırmayı yansıtmaktadır. Bu durum, ilgili stratejilerin haritada belirtilmeyen ilçelerde uygulanmayacağı anlamına gelmemektedir.

AMAÇ 3: BEŞERİ VE SOSYAL SERMAYENİN GELİŞTİRİLMESİ

Hedef 3.1 Bireyin bilgi seviyesinin yükseltilmesi

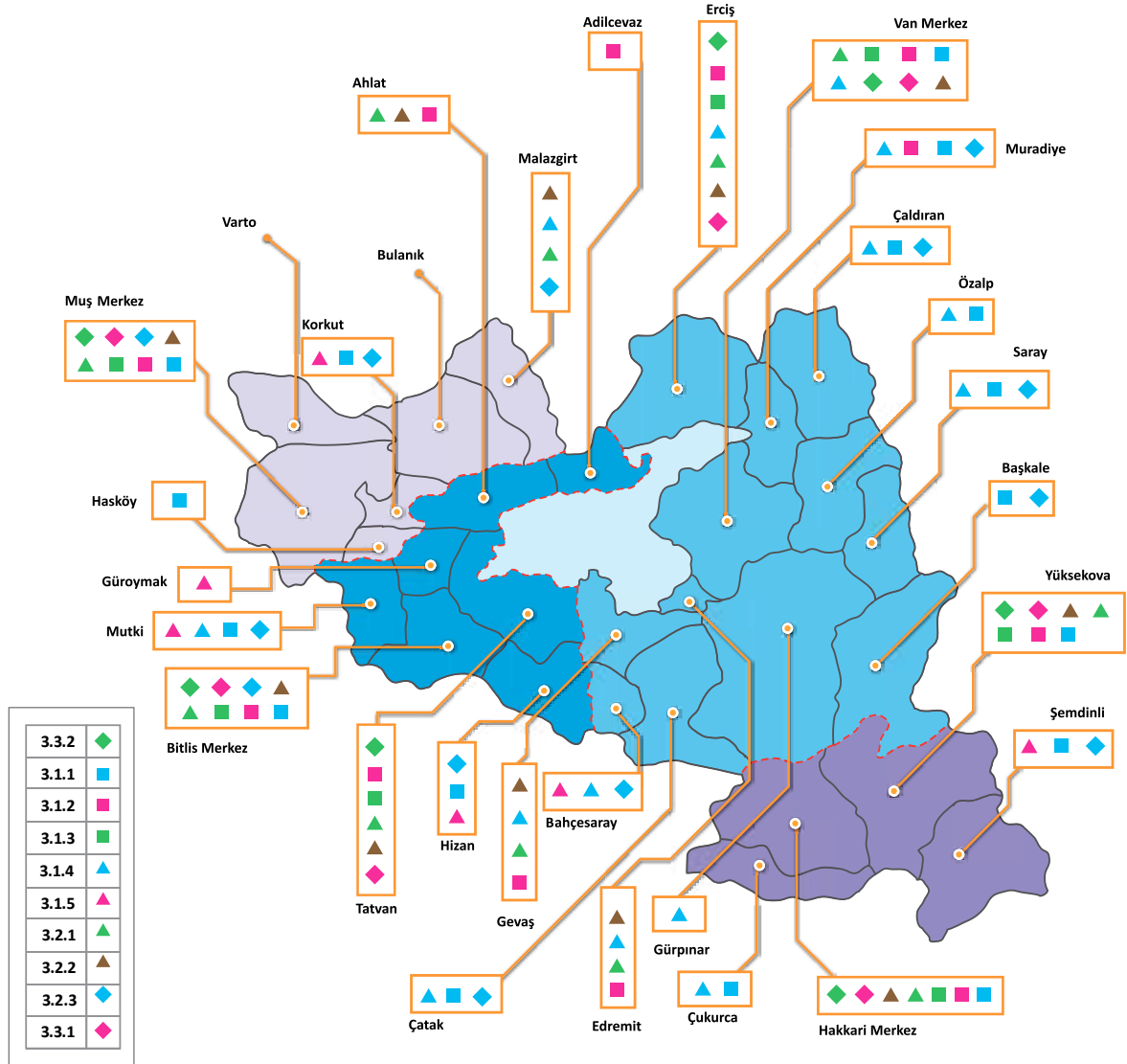
- Strateji 3.1.1 Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması
- Strateji 3.1.2 Dezavantajlı gruplar başta olmak üzere eğitim seviyesinin yükseltilmesi
- Strateji 3.1.3 Mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması
- Strateji 3.1.4 Girişimciliğin özendirilmesi
- Strateji 3.1.5 Aile eğitimi faaliyetlerinin yaygınlaştırılması

Hedef 3.2 Sosyal yaşam bilincinin geliştirilmesi

- Strateji 3.2.1 Çevrenin korunmasına yönelik bilincin artırılması
- Strateji 3.2.2 Kentlilik bilincinin artırılması
- Strateji 3.2.3 Toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin yerleştirilmesi

Hedef 3.3 Sivil Toplum Kuruluşları'nın özendirilmesi ve geliştirilmesi

- Strateji 3.3.1 Sivil Toplum Kuruluşları'nın kurumsal kapasitelerinin artırılması
- Strateji 3.3.2 Sivil Toplum Kuruluşları arasında iletişimin geliştirilmesi ve karar alma süreçlerine katılımlarının sağlanması

► AMAÇ 4

KENTSEL VE KIRSAL ALTYAPININ İYİLEŞTİRİLMESİ

► Hedef 4.1 Sağlık altyapısının iyileştirilmesi

► Strateji 4.1.1 Kırsal kesimin sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması

Bölge son yıllarda yapılan sağlık sektöründeki altyapı yatırımları ile önemli aşamalar kat etmiştir. Ancak göç ve yüksek doğurganlık kırsal alana yapılan hizmetleri yetersiz kılmaktadır. Bu bağlamda, sağlık sektöründe yapılan yatırımların hız kesmeden devam ettirilmesi önem arz etmektedir. Bölge'nin iklim ve arazi şartları özellikle kış aylarında kırsal kesimin kamusal hizmetlere erişimini kısıtlamaktadır.

Bu doğrultuda, sağlık hizmetlerinin sunumunu aksatmamak için kırsal kesimde yaşayanlara hizmetin yaşadıkları alanda verilmesi son derece önemlidir.

2004 – 2006 yılları arasında uygulanan Doğu Anadolu Kalkınma Programı kapsamında ihalesi yapılan ve sağlık il müdürlüklerine teslim edilen, Bölge'nin arazi şartlarına uygun tasarlanmış mobil hizmet araçlarının bilgilendirme, teşhis ve tedavi hizmetlerini başarı ile sağladığı, kurum yetkilileri ile yapılan görüşmelerde dile getirilmiştir.

Bu çerçevede, Bölge'nin ulaşılması zor olan kırsal alanlarına hizmet verebilecek donanımına sahip gezici sağlık birimlerinin sayılarının artırılması sağlanacaktır.

► Strateji 4.1.2 Temiz içme suyuna erişim imkânlarının iyileştirilmesi

Bölge illerinde içme suyu altyapısının yetersiz ve kalitesiz oluşu yeterli ve temiz içme suyuna erişim olanaklarını güçleştirmektedir. Özellikle su temininde ve iletiminde tamamen elektrik enerjisini kullanan ve iletim hatları kalitesiz olan yerleşim birimlerinde içme suyu problemleri görülmektedir. Ayrıca depolama, arıtma ve klorlama altyapılarının yetersizliği temiz içme suyu sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu kapsamda il, ilçe ve beldelerde yetersiz altyapıdan kaynaklanan su temini problemlerinin çözümüne yönelik projeler uygulamaya alınarak temiz içme suyuna erişim olanakları iyileştirilecektir.

► Hedef 4.2 Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi

► Strateji 4.2.1 Havayolu ulaşımı niteliğinin iyileştirilmesi

Bölge'nin ülkenin en doğusunda yer alması, nüfusun yoğun olduğu bölgelere ulaşım mesafelerinin fazla olması ve coğrafi şartlarının dağlık ve engebeli olması nedeniyle Bölge'nin havayolu ulaşım ihtiyacı öncelikli durumdadır. Muş'ta ve Van'da birer adet olmak üzere Bölge'de iki adet hava alanı faaliyette olup Yüksekova İlçesi'nde havaalanı yapım çalışmaları başlamıştır. Bitlis'te ve Hakkâri'de havaalanı bulunmayışı mevcut iki havaalanının yolcu yükünü de bu iki havaalanına aktarmaktadır.

Bölge’de son yıllarda havayolu taşımacılığına yönelik artan talep doğrultusunda her iki havaalanı da gerek uçuş sayısı bakımından gerekse yolcu bekleme salonları ve otopark hizmeti bakımından yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu havaalanlarına gerçekleştirilen uçuşlar teknik sebeplerle günün belirli saatlerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu sebeple öncelikli olarak mevcut havaalanlarının nitelik ve kapasitesinin artırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, ilgili kurum ve kuruluşların yanı sıra özel sektör nezdinde girişimlerde bulunulacaktır.

► **Strateji 4.2.2 Van Gölü’nde ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi**

Van Gölü’nde Tatvan ile Van arasında feribot taşımacılığı yapılmaktadır. Ancak feribot seferlerinin vagonlu yük durumuna göre tarifesiz yapılması ve ulaşım süresinin asgari 4 saat sürmesi nedenleri ile yolcu taşımacılığı açısından uygun değildir. Oysaki günümüz teknolojisiyle söz konusu mesafenin 1 saatlik bir süre içerisinde kat edilmesi mümkündür. Göl ulaşımının daha hızlı ve yoğun hale getirilmesi kış aylarında kat etmesi daha uzun süre alan Tatvan – Van karayoluna alternatif oluşturabilecektir.

Bu çerçevede, Bitlis - Van şehirleri ile Van Gölü çevresinde yer alan ilçeler arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak ve Van Gölü’nün turizm değerini artırmak amacıyla hızlı ve güvenli deniz araçlarının temin edilmesine yönelik fizibilite çalışması yapılacak ve çalışma sonucunda ekonomik olarak uygun bulunan yönde gerçekleştirilecek faaliyetler teşvik edilecektir.

Ayrıca, hâlihazırda yolcu taşımacılığı yapan teknelerin güvenlik standartlarına uygun hale getirilmesi, mürettebatın gerekli sertifikasyona sahip olmaları konusunda eğitim faaliyetlerinin ve denetim mekanizmalarının etkinleştirilmesi sağlanacaktır.

► **Strateji 4.2.3 Doğal ve kültürel alanlara ulaşım imkânlarının kolaylaştırılması**

Bölge’nin yüksek turizm potansiyelini ekonomik değere çevirebilmesinin önündeki engellerden biri doğal, tarihi ve kültürel varlıklara erişimdeki nitel eksikliklerdir. Bu nedenle, söz konusu mekânlara ulaşımı sağlayacak altyapının geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle uzun süren kış şartları ve Bölge’nin dağlık arazi yapısı dikkate alındığında bu ihtiyacın ulaşım kalitesinin en üst düzeyde sunulacak hizmetler ile giderilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bölge’nin ulaşılabilirlik açısından en fazla sıkıntı yaşanan ve turizm sektörü için değer atfeden tarihi ve kültürel varlıkların özellikle Yedi Kilise, Saint Thomas Manastırı, Malazgirt Kalesi, Yıldızlı Han, Çengilli Kilisesi, Koçanis Kilisesi, Kelat ve Kayme Sarayları, Saint Bartholomeus Manastırı’nın kolay ulaşılabilir hale getirilmesi için çalışmalar desteklenecektir.

Karayolu altyapısı iyileştirilerek ulaşılabilirliği sağlanabilecek olan yukarıdaki varlıklar dışında Adır Adası ve Kilisesi, Çarpanak Adası ve Kilisesi ve Kuş (Arter) Adası gibi ancak göl taşımacılığı altyapısının iyileştirilerek ulaşılabilirliği kolaylaştırılacak varlıklar da yer almaktadır. Bu çerçevede, bir yandan söz konusu değerlerin restorasyon çalışmaları ve çevresel düzenlemeleri tamamlanırken diğer taraftan ulaşılabilirliklerini kolaylaştırmak üzere taşıma yapabilecek tekne vb. araçların sayı ve niteliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır.

► Strateji 4.2.4 Demiryolu ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi

Bölge'nin en önemli avantajlarından biri İran'a ve Irak'a sınır olması ve bunun doğurduğu ticaret imkânıdır. Ticaret ve sanayi gelişiminde önemli etkenlerden biri Bölge'nin ulaşım imkânları ve ulaşımın maliyetidir. Bölge, batısından doğusuna, İran'a kadar uzanan demir yolu ağına sahiptir. Söz konusu demiryolu Tatvan – Van arasında kesintiye uğrayarak vagonlar Van'a feribot ile taşınmaktadır. Ancak feribotla ulaşım dört saatlik bir süre ile tamamlanabilmektedir ve tarifeli seferler bulunmamaktadır.

Bu nedenle, söz konusu hattın daha hızlı bir şekilde faaliyet sürdürebilmesini ve daha yoğun bir şekilde kullanılmasını temin etmek üzere alternatif ulaşım hatları araştırılacak ve gerekli fizibilite çalışmalarının yapılması hususunda ilgili kurumlar nezdinde girişimlerde bulunulacak ve gerekli destekler sağlanacaktır.

Ayrıca özellikle madencilik sektörünü canlandırmak, Bölge içi ticaretin gelişmesini ve ulaşımın kolaylaşmasını sağlamak üzere Hakkâri ve Bitlis illerini de mevcut demiryolu ağına dâhil etmek olumlu katkılar sağlayacaktır.

► Hedef 4.3 Çevre ve enerji altyapısının iyileştirilmesi

► Strateji 4.3.1 Özellikle il merkezlerinde kentsel dönüşümün sağlanması

Bölge'de artan nüfus, 90'lı yıllarda yaşanan yoğun göç, imar planlarının uygulanmayışı, dene-tim mekanizmalarının yetersiz oluşu ve çarpık kentleşme Bölge'nin şehir merkezlerinde ciddi sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Çarpık kentleşmenin neden olduğu görüntü kirliliği, afetlere karşı dayanıksız yapılaşma, yerleşim lokasyonlarının seçiminde mekânsal ve teknik verilerden verimli bir sentez oluşturulamaması, verimli tarım arazilerinin imara açılması, ulaşım zorluğu, kültürel ve doğal değerlerin yok olması, kentsel altyapı yetersizliği gibi sorunların çözümü için kentsel dönüşüm uygulamaları gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır. Dönüşüm çalışmalarında özellikle mülkiyet haklarının korunması, ilgili kurum ve kuruluşlarca tespit ve tescilli yapılmış alanlara özen gösterilmesi, Bölge'nin deprem, erozyon, çığ gibi doğal afetler bakımından taşıdığı risk unutulmadan ilgili yönetmelik, genelge, usul ve esaslara uygun yerleşim ve çalışma alanları yer seçiminin yapılması gerekmektedir. Yer seçimlerinin başında kentsel yerleşim alanları ve sanayi yerleşim alanları gelmektedir. Kentsel dönüşüm dâhilinde, sanayi tesislerinin yer seçimi konut alanlarının belirlenmesinde kullanılan jeolojik yapı ile aynı koşulları taşımaktadır. Kentsel yerleşim alanları ise çevre ve bina temelleri ile ilgili toprak özellikleri dikkate alınarak planlanır. Bir diğer yer seçim konusu verimli tarım arazilerinin korunması ile ilgilidir. Bölge'deki tarımsal arazi kullanımı kuru ve sulu tarım arazileri ile bağ-bahçe olarak ayrılmış; ayrıca fundalık araziler, mera arazileri, orman arazileri, çayırlik araziler, tarım dışı araziler ve değerlendirme dışı alanlar T.C. Çevre ve Orman Bakanlığınca hazırlanan Bitlis-Muş-Van illeri 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planında belirlenmiştir. Özellikle tarım arazilerinde yapılacak rehabilitasyonlar ve dönüşümler için "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu"na başvurulması gerekmektedir. Tarım arazilerinin korunması özellikle Bölge'de yaşanan erozyon sorununu aşabilmek adına önemlidir.

Bu bağlamda, doğal afetlerle başa çıkabilmek adına doğal alanları korumak, verimli toprakların kaybını önlemek için ağaçlandırma yapmak, kentsel kullanım alanlarının zemin yapılarını araştırmak kapsamındaki projelendirme çalışmaları yapılmalı kurum ve kuruluşların bu çalışmalarda koordineli olarak çalışmaları gerekmektedir.

(“Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik”-“Deprem bölgelerinde Yapılacak Binalar Hakkında Yönetmelik”- “Akarsu ve Dere Yataklarının Islahı” konulu Genelge - “Dere Yatakları ve Taşkınlar” konulu Genelge – “Ağaçlandırma Yönetmeliği”- “Ağaçlandırma ve erozyon Kontrolü Hizmetlerine İlişkin Usul ve Esaslar”- “Kum Çakıl ve Benzeri Maddelerin Alınması, İşletilmesi ve Kontrolü Yönetmeliği” vb.)

Kentsel gelişmenin sosyal, toplumsal, ekonomik ve mekânsal olarak yeniden ele alınması ve kentteki sorunlu alanların sağlıklı ve yaşanabilir hale getirilmesi için yıkıp yeniden yapma, canlandırma, sağlıklaştırma veya yeniden yapılandırma için proje üretilmesi ve uygulama yapılması gerekmektedir.

Strateji 4.3.2 Enerji altyapısının iyileştirilmesi

Bölge'nin enerji dağıtım hatlarında önemli sorunlar bulunmaktadır. Özellikle yerleşim merkezlerinde ve sanayi bölgelerinde enerji dağıtım hatlarının yetersizliğinden dolayı sık sık elektrik kesintileri yaşanmaktadır. Bu durum sanayinin gelişimini sekteye uğratmakta, kamu hizmetlerini ve ticari hizmetleri aksatarak Bölge'deki günlük yaşam kalitesini düşürmektedir. Sık sık elektrik kesintilerinin yaşanması gerçek ve tüzel kişileri jeneratör, regülatör, UPS gibi cihaz alımlarına yöneltmekte ve bu durum bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu sorunlara acil çözüm bulunması, Bölge'nin kalkınması için hayati derecede önem teşkil etmektedir. 36 KV ve altı gerilimdeki enerji dağıtım hatlarında, kapasite ve verimlilik artırma çalışmaları yapılarak mevcut hatlar iyileştirilmeli ve güçlendirilmelidir. İndirici trafo merkezlerinin ve 36KV/380V indirici trafoların güç kapasiteleri ve nitelikleri arttırılmalı, kayıp miktarı yüksek olan düşük verimlilikteki trafoların yüksek verimlilikteki trafolarla yenilenmesi, iletim hatlarının kalitesinin ve niteliğinin arttırılması gerekmektedir. Ayrıca özellikle yerleşim merkezlerinde enerji dağıtım hatlarının yeraltına alınması çalışmaları tamamlanarak, enerji dağıtım hatlarının olumsuz iklim şartlarından en az seviyede etkilenmesi sağlanmalı ve kent merkezlerindeki görüntü kirliliği en aza indirilmelidir. Bu doğrultuda, başta TEDAŞ olmak üzere ilgili merkezi ve yerel kurum ve kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulunulacaktır.

Strateji 4.3.3 Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının yaygınlaştırılması

Bölge özellikle güneş enerjisi ve hidroelektrik enerji potansiyeli bakımından yüksek bir potansiyele sahiptir. Mevcut durumda söz konusu potansiyel atıl durumdadır. Yenilenebilir enerji kaynakları potansiyelinin kısa sürede harekete geçirilmesi Bölge'nin kalkınmasında katalizör görevi oynayacaktır.

Bölge özellikle güneş enerjisi potansiyeli bakımından Türkiye’de en verimli coğrafyadadır. Sadece Van İli’nin güneş enerjisi yatırım potansiyeli günümüz teknolojisi ile yaklaşık 7.000 MW’ tır. Bu yatırım potansiyeli yaklaşık 14 milyar Euro’luk değere sahiptir.

Bölge’de hidroelektrik santral yatırım oranı mevcut potansiyele göre son derece yetersizdir. DSİ tarafından yürütülen yaklaşık 1800 MW gücündeki HES yatırımlarının hızlandırılması ve kısa sürede hayata geçirilmesi Bölge’nin enerji probleminin çözümünde önemli rol üstlenecektir. Özel sektörün başvuru yaptığı HES projelerine gerekli teknik destekler verilerek yatırımların gerçekleşmesi hızlandırılacaktır.

Bölge rüzgâr enerjisi potansiyeli Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli Atlası (REPA’da) son sıralarda yer almaktadır. REPA hazırlanırken kısıtlı sayıdaki rüzgâr ölçüm çalışmalarının kullanılması nedeniyle mevcut potansiyel bölge illerinin gerçek durumunu yansıtmamaktadır. Dolayısıyla REPA’nın Bölge’nin gerçek potansiyelini gösteren bir haritaya dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, Bölge illerinde kapsamlı ve detaylı rüzgâr enerjisi ölçüm çalışmaları bir an önce başlatılacak ve sonuçları ilgili kurumlarla paylaşılacaktır.

Bölge’de on üç jeotermal saha bulunmaktadır ve hâlihazırda söz konusu jeotermal sahaların sadece birinde yatırım yapılmıştır. Mevcut jeotermal sahaların su sıcaklığı elektrik enerjisi üretimine uygun değildir. Mevcut sahaların sağlık turizmi, ısıtma ve seracılık amaçlı kullanımlara yönelik fizibilite çalışmalarına öncelik tanınacak ve bu alanda yapılacak yatırımlar teşvik edilecektir.

Bölge’deki yenilenebilir enerji kaynaklarının yatırım potansiyelinin detaylı olarak araştırılması ve Bölge illerinin gerçek potansiyelinin ortaya çıkarılması büyük önem teşkil etmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları potansiyelinin yatırıma dönüştürülmesi Bölge illerinin kalkınmasını hızlandıracak ve Bölge’nin geleceğini önemli ölçüde değiştirecektir. Özel sektör ve kamu tarafından yapılacak yatırımlarda yenilenebilir enerji kaynakları kullanımına öncelik verilecek ve bu yatırımları özendirecek çeşitli teşvik mekanizmaları geliştirilecektir. Bölge’nin yenilenebilir enerji kaynakları potansiyelinin tanıtımına ağırlık verilerek, ulusal ve uluslararası arenada Bölge’nin yatırım potansiyeli bilinirliği arttırılacak ve bu yolla yatırımların Bölge’ye çekilmesi sağlanacaktır. Aynı zamanda tanıtıma yönelik sempozyum, kongre ve fuar gibi önemli organizasyonlar Bölge illerinde gerçekleştirilecektir

► **Strateji 4.3.4 Sürdürülebilir atık su yönetiminin sağlanması**

Van Gölü havzasının kapalı bir havza olması ve kirlendikten sonra geriye dönüşün çok zor koşullarda gerçekleştirilebilecek olması sürdürülebilir bir atık su yönetimi ihtiyacını daha elzem kılmaktadır. Bölge’deki yerel yönetimlerin çok büyük bir kısmı atık sularını arıtamadan doğrudan bu havza kanallarına deşarj etmektedirler.

Bölge belediyelerinin mevcut mali yapıları nedeniyle atık su arıtma tesislerinin kurulmasından çok işletilmesinde problemler yaşanacaktır. Zira belediyeler idari giderlerini güçlükle karşılarlarken arıtma tesislerinin özellikle elektrik giderlerini karşılamada güçlük çekeceklerdir.

Ahlat, Adilcevaz, Güroymak, Tatvan, Bulanık, Malazgirt, Hasköy, Başkale, Muradiye, Özalp, Erciş ve Çaldıran ilçelerinde kanalizasyon şebekeleri bulunmakla beraber ilave kanalizasyon şebekesi yatırımına ihtiyaç duyulmaktadır. Yine anılan İlçe belediyeleri dışında kalan 13 ilçenin kanalizasyon şebekeleri bulunmamaktadır. Kanalizasyon şebekesi mevcut olan belediyelerde hizmet verilen nüfus sayısı artırılacak ve mevcut şebekelerin rehabilitasyonu gerçekleştirilecektir. Kanalizasyon şebekesi bulunmayan yerleşim birimlerinde ise kanalizasyon şebekelerinin kurulmasına yönelik altyapı yatırımları desteklenecektir.

Havzadaki sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu Van İli sınırları içinde yer almakta olup Bitlis İli'ndeki sanayi tesislerinden kaynaklanan ciddi bir kirlilik yoktur. Sanayi tesislerinin çoğunda arıtma tesisi bulunmamakta ve üretilen endüstriyel kaynaklı atık sular arıtılmadan doğrudan havza alıcı ortamlarına deşarj edilmektedir. Özellikle Van Merkez ve Erciş'teki sanayi tesislerinin soğutma sularının kontrolsüz olarak deşarjı da Van Gölü'ne büyük zarar vermektedir. OSB'lerde artan sanayi tesis sayıları paralelinde mevcut atık su altyapısının da iyileştirilmesine yönelik yatırımlar gerçekleştirilecektir.

► **Strateji 4.3.5 Katı ve tehlikeli atıkların sürdürülebilir bertarafının sağlanması**

Katı atıkların uzaklaştırılması ve bertarafı özellikle kentsel bölgelerde büyük bir problem teşkil etmektedir. Bölge'de henüz düzenli depolama yapılamaması ve yerel yönetimler tarafından düzensiz depolama alanlarına katı atıkların dökülmesi, çevre için geri dönüşümü zor bir duruma neden olmaktadır. Bu nedenle, düzensiz depolama yapılan alanların bir an önce terk edilecek ve kullanılmakta olan depolama alanlarında ise uygun kapatma ve ıslah çalışma programları geliştirilecektir. Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinde yapılması planlanan düzenli depolama alanları oluşturma çalışmaları hızlandırılacak belirli yerlerde kurulacak aktarma istasyonları ile ilçelerden bu depolama alanlarına aktarım sağlanacaktır.

Ayrıca düzenli depolama alanlarının yanı sıra entegre bertaraf tesislerinin kurulması büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın ilgili yönetmelikleri çerçevesinde tıbbi atık, evsel atık, atık pil, atık yağ ve ambalaj atıklarının sırasıyla önlenmesi, azaltılması, yeniden kullanımı, geri dönüşümü, enerji geri kazanımı ve son olarak bertarafı (düzenli depolama veya yakma) süreçlerinin uygulanabilmesi için yerel yönetimler desteklenecektir.

► **Hedef 4.4 Sosyal alanların zenginleştirilmesi**

► **Strateji 4.4.1 Özellikle dezavantajlı grupların kullanımına yönelik sosyal alanların oluşturulması**

İnsanların ortak sosyal alanları paylaşması kentle olan bağlarını güçlendirmenin yanı sıra bireyler arası güveni ve dolayısıyla sosyal sermayenin artmasını sağlayıcı niteliktedir. Bölge'nin sosyal problemlerinin en başında ortak paylaşım alanlarının az olmasıdır. Bu bağlamda, özellikle kadınların, gençlerin ve engellilerin kullanımına yönelik olmak üzere spor alanları oluşturulacaktır.

Bölge'nin yüzey şekilleri ve rakımı nedeniyle özellikle performans sporlarında çok ciddi bir

avantaja sahiptir. Bunun yanı sıra Van Gölü ve diğer irili ufaklı göller de dikkate alındığında su sporlarını yapmaya yönelik imkânlar son derece geniştir. Bu çerçevede, başta performans sporları ve su sporları olmak üzere Bölge halkının kullanımına yönelik alanların oluşturulması sağlanacaktır. Bu durum, bireylerin sosyalleşmesinin yanı sıra Bölge halkı içerisinde başarılı sporcular yetiştirilmesini sağlayacaktır.

► **Strateji 4.4.2 Kent merkezlerinde rekreasyon alanlarının oluşturulması**

Bölge'nin en önemli eksikliklerinden biri olan rekreasyon alanlarının oluşturulması çevresel şartların olumsuzluklarından en fazla etkilenen kadınlar, çocuklar ve gençlerin üzerindeki gecikondulaşmanın ortaya çıkardığı olumsuz durumlardan etkilenmesini asgariye indirecektir.

Söz konusu rekreasyon alanlarında fiziksel gelişim, yenilik arayışı/değişik deneyimler edinme, kendini sınama, kendini geliştirme, yaratıcı olma, sosyalleşme ihtiyacı, dinlenme/rahatlama ihtiyacı, yarışma güdüsünü tatmin edici aktivite alanları oluşturulacaktır.

► **Strateji 4.4.3 Çok Amaçlı Toplum Merkezlerinin (ÇATOM) oluşturulması**

Bölge kentlerinin göç ile oluşan mahallelerinde kurulacak olan merkezlerde kadınların ve engellilerin sorunlarının farkına varmalarına ve çözümü için inisiyatif kullanabilmelerine fırsat yaratılacak, kadınların ve engellilerin kamusal alana daha fazla katılımları ve kamusal hizmetlerden daha fazla yararlanmaları sağlanacak, kadını ve engelli bireyleri güçlendirerek fırsat eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunulacaktır.

Bu bağlamda öncelikle İl merkezlerinde düşük gelirli hanelerin çoğunlukta olduğu mahallelerde ÇATOM' ların kurulması ve niteliklerinin artırılması sağlanacaktır.

► **Strateji 4.4.4 Kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yönelik alanların oluşturulması**

Sosyo-ekonomik gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biri de kültürel faaliyetlerin sayısı ve çeşitliliğidir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında son sıralarda yer alan Bölge kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği yeterli olanaklara sahip değildir. Buna rağmen, özellikle gençler az sayıda düzenlenen tiyatro faaliyetlerine yoğun şekilde ilgi göstermektedirler.

Bölge'de yer alan STK'ların aktif rol alacağı tiyatro, sinema, konser, piknik vb. etkinliklerin düzenleneceği kültür merkezlerinin kurulması gençlerin zamanlarını kendilerine katkısı olmayan ve zararlı alışkanlık kazandıran mekânlardan uzak tutulması açısından son derece önemlidir. Bu yönde yapılacak yatırımlar teşvik edilecek, yerel, ulusal ve uluslararası fonların yönlendirilmesi sağlanacaktır.

► **Hedef 4.5 Yatırım altyapısının iyileştirilmesi**

► **Strateji 4.5.1 Mevcut organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin altyapısının iyileştirilmesi**

Bölge'de 17 adet KSS ve sadece Van'da yer alanı aktif ve her ilde birer tane olmak üzere dört adet OSB bulunmaktadır. Ayrıca Van İli'nde yeni kurulan işletmelere kuluçka vazifesi görmek üzere bir İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM) bulunmaktadır. Bölge'de yer alan OSB'ler ve KSS altyapı açısından önemli problemlerle yüz yüzedir.

Bölge’de yer alan söz konusu KSS, OSB ve İŞGEM özellikle katı ve sıvı atık, elektrik ve su altyapısını iyileştirmek ve ortak kullanım mekânları oluşturmak gerekmektedir. Ayrıca Bölge’de girişimciliğin yaygınlaştırılması ve bahsi geçen sektörlerin canlanmasını sağlamak üzere yatırım yeri sayısının söz konusu KSS, OSB ve İŞGEM’ler de kapasitesi artırılarak temin edilecektir.

► **Strateji 4.5.2 İŞGEM benzeri yeni yatırım alanlarının oluşturulması**

Bir yatırımcı açısından yatırım kararı vermede en önemli etkenlerden biri de yatırımın hangi mekânda yapılacağıdır. Günümüzde sanayide rekabetçi olan bölgelere bakıldığında söz konusu bölgelerin yatırımcılara yatırımlarını gerçekleştirebileceği çok uygun mekânları sunabilmesi dikkat çekmektedir.

Son dönemde sunulan yeni teşvik programı kapsamında özellikle ülkemizin batı bölgelerindeki yatırımlarını Bölge’ye çekmek isteyen yatırımcılar, yatırım yeri bulamama sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu trendin devam edeceği de göz önünde bulundurulduğunda Bölge’nin ekonomik kalkınmasını temin etmek üzere yatırımcılar için uygun yatırım imkânı sunacak yatırım alanlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar hızlandırılacak ve yerel kaynaklar bu yönde yönlendirilecektir.

Ayrıca önemli bir maden potansiyeli taşıyan Bölge’nin pomza, perlit ve maden sektöründe kümelenme yaratabilmesini ve katma değer artırılabilmesini sağlamak üzere ihtisas organize sanayi bölgesi kurulması hedeflenmektedir.

Bölge’nin diğer bölgelerle arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının kapanmasını sağlamak üzere girişimciliğin teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu hem ekonominin canlanmasını sağlayacak hem de yeni istihdam alanları yaratacaktır. Bu kapsamda, girişimciliğin yaygınlaştırılmasında Bölge için başarılı bir örnek olarak ortaya çıkan İŞGEM’ler diğer illerde de yaygınlaştırılacaktır. Ayrıca kadınların ekonomik hayata katılımlarını sağlamak üzere potansiyeli yüksek olan yörelerde sadece kadınlara yönelik İŞGEM’ler oluşturulacaktır.

AMAÇ 4 STRATEJİLERİNİN İLÇE YOĞUNLAŞMALARI

Aşağıda yer alan harita, Amaç 4 kapsamında tanımlanan stratejilerin hangi ilçelerde daha yoğun olarak uygulanacağına ilişkin mekânsallaştırmayı yansıtmaktadır. Bu durum, ilgili stratejilerin haritada belirtilmeyen ilçelerde uygulanmayacağı anlamına gelmemektedir.

AMAÇ 4: KENTSEL VE KIRSAL ALTYAPININ İYİLEŞTİRİLMESİ

Hedef 4.1 Sağlık altyapısının iyileştirilmesi

Strateji 4.1.1 Kırsal kesimin sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması
Strateji 4.1.2 Temiz içme suyu erişim imkanlarının iyileştirilmesi

Hedef 4.2 Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi

Strateji 4.2.1 Hava yolu ulaşımı niteliğinin iyileştirilmesi
Strateji 4.2.2 Van Gölü'nde ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi
Strateji 4.2.3 Doğal ve kültürel alanlara ulaşım imkanlarının kolaylaştırılması
Strateji 4.2.4 Demiryolu ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi

Hedef 4.3 Çevre ve enerji altyapısının iyileştirilmesi

Strateji 4.3.1 Özellikle il merkezlerinde kentsel dönüşümün sağlanması
Strateji 4.3.2 Enerji altyapısının iyileştirilmesi
Strateji 4.3.3 Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının yaygınlaştırılması
Strateji 4.3.4 Sürdürülebilir atık su yönetiminin sağlanması
Strateji 4.3.5 Katı ve tehlikeli atıkların sürdürülebilir bertarafının sağlanması

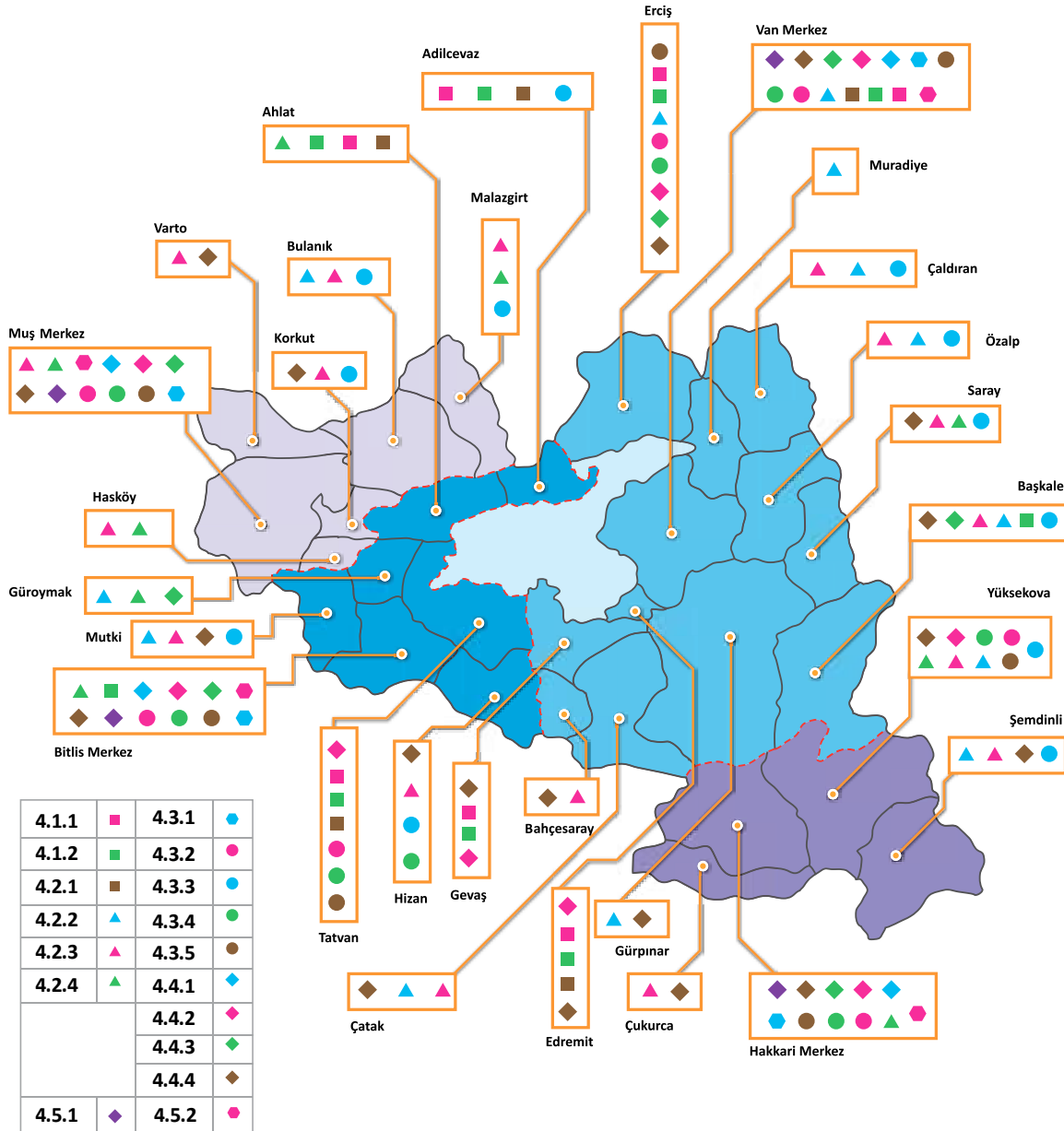
Hedef 4.4 Sosyal alanların zenginleştirilmesi

Strateji 4.4.1 Özellikle dezavantajlı grupların kullanımına yönelik sosyal

alanların oluşturulması
Strateji 4.4.2 Kent merkezlerinde rekreasyon alanlarının oluşturulması
Strateji 4.4.3 Çok Amaçlı Toplum Merkezlerinin (ÇATOM) oluşturulması
Strateji 4.4.4 Kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yönelik alanların oluşturulması

Hedef 4.5 Yatırım altyapısının iyileştirilmesi

Strateji 4.5.1 Mevcut organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin altyapısının iyileştirilmesi
Strateji 4.5.2 İŞGEM benzeri yeni yatırım alanlarının oluşturulması

-XIII-

**MEKANSAL
GELİŞİM ŞEMASI**

TRB2 BÖLGESİ KONUM VE ÇEVRE İLİŞKİLERİ

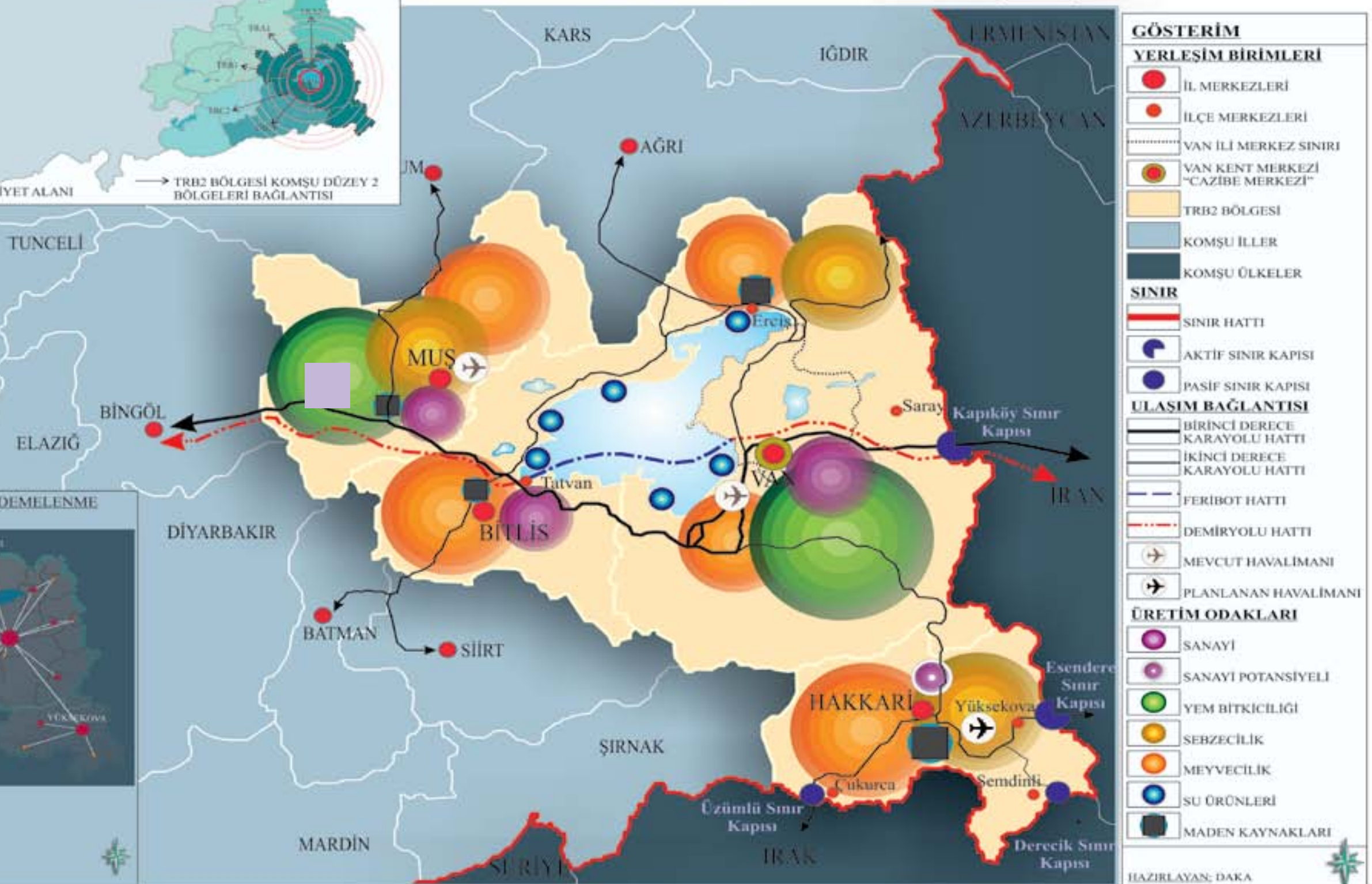
VİZYON

YER ALTI VE YERÜSTÜ ZENGİNLİKLERİ İLE BEŞERİ SERMAYESİNİ KATILIMCI BİR ANLAYIŞLA HAREKETE GEÇİREREK, 2023 YILINDA SOSYAL VE EKONOMİK REFAHINI ÜLKE ORTALAMASININ ÜZERİNE ÇIKARMIS VE BU REFAHTAN HER BİREYİN ADİL BİR ŞEKİLDE FAYDALANDIĞI, DOĞAYLA BARIŞIK BİR BÖLGE OLMAK

TRB2 BÖLGESİ KENTSEL KADEMELENME VE ETKİ ALANLARI

TRB2 BÖLGESİ MEKANSAL GELİŞİM ŞEMASI

Mekânsal gelişim şemasındaki üretim odakları Bölge'nin mevcut yapısındaki potansiyelleri göstermektedir. Bölge'deki sınır ticareti göz önüne alındığında, komşu ülkelerle ticari ilişkilerin sınır kapıları ile geliştirilmesi ihracat oranını arttırmada önemli bir role sahiptir. Hakkâri'de küçükbaş ve büyükbaş hayvan besiciliğinin yanı sıra, sebzeçilik ve meyveciliğin de yoğunlaştığı dikkate alınırsa, sınır ticaretinin gelişmesinin Bölge'ye ekonomik katkısı daha fazla olacaktır. Ayrıca Hakkâri sahip olduğu maden yatakları ile sanayi odağı oluşturma konusunda güçlü bir potansiyele sahiptir. Bu yapılanmaya ek olarak pasif sınır kapılarının açılması ve Yüksekova İlçesi'nde yapılması planlanan havaalanı Hakkâri İli'nde bir büyüme eğilimi yaratacaktır. Bu potansiyel, Hakkâri İli'nin tarımsal üretimin ihracat olanaklarını da kullanarak öne çıkmasını sağlayacaktır.

Üretim odaklarındaki çeşitlilik temel alındığında Van ili yem bitkiciliği ve sanayi odakları ile öne çıkmaktadır. Bölge'nin aktif sayılan tek organize sanayi bölgesi Van'dadır. Bu durum Van ilinin üretim kaynaklarını sanayi sektöründe yoğunlaştırmasını gerektirmektedir. Bitlis ve Van illeri arasında olan Van gölü su ürünleri yetiştiriciliği açısından Bölge'nin önemli potansiyellerinden biridir.

Mekansal ölçekte devamlılığı sağlayacak ve kümelenmeye işaret edecek koridorların oluşturulması önemlidir. Bu anlamda Bölge'deki ekonomik faaliyetlerin devamlılığında, tarımsal üretim ve turizm sektörü potansiyel koridorlar yaratma gücüne sahiptir. Ayrıca, Bölge'nin Turizm potansiyelini canlandırmayı ve organize etmeyi amaçlayan koruma-kullanma prensipleri çerçevesinde tasarlanan rota belirleyici bir turizm koridoru özellikle Bitlis ile Erciş arasındaki tarihi ve doğal alanlardaki turizm faaliyetlerinde devamlılık sağlayacaktır. Ayrıca Bitlis maden kaynaklarının ve kaplıcalarının çeşitliliği ile doğal kaynakları değerlendirme potansiyeline sahiptir. Meyvecilik ve küçükbaş besiciliği de Bitlis'in öne çıkan sektörlerindendir.

Muş İli'nde arazilerin tarıma elverişli olması özellikle yem bitkileri üretimi dolayısıyla büyükbaş hayvancılık ve sebzeçilikte yoğunlaşma potansiyeli göstermektedir. İlde demiryolu, havayolu ve karayolu ulaşımının yaygın olması ticaret ağını geliştirebilme potansiyeli de sunmaktadır. Bununla beraber, Muş ilindeki büyükbaş hayvan sayısının diğer Bölge illerinin sahip olduğu büyükbaş hayvan sayısına göre daha fazla olması ve yem bitkiciliğinin varlığı, Muş ilinde büyükbaş hayvancılığın desteklenmesinde yaratılacak üretim koridorları üretimde devamlılığı sağlayacak ve diğer ilişkili sanayi sektörlerini besleyebileceği bir fırsat yaratacaktır. Benzer şekilde, Van ilindeki küçükbaş hayvan varlığı da Bölge'de küçükbaş hayvancılığın ve ilgili diğer sektörlerin desteklenmesini ve devamlılığını yaratacaktır.

CAZİBE MERKEZLERİNİ DESTEKLEME PROGRAMI

Yerleşim merkezlerinin kademelenmesi ve fonksiyonel bölgelerin tanımlanması çalışmaları, aslında "Büyüme Kutupları Teorisi"nin (Growth Poles Theory) yansıması olarak görülmektedir. Bu teori, zaten sınırlı olan ulusal kaynakların ülke genelinde eşit biçimde dağıtılamayacağı düşüncesi ile belirli merkezlerin seçilmesi ve yatırımların bu merkezlerde yoğunlaştırılmasını öngörmektedir. Büyüme kutuplarına yapılacak yatırımlar ile ekonomik hareketliliğin başlaması; ölçek ekonomisi ve yığılma ekonomilerinden kaynaklanan pozitif dışsallıklar ile sürekliliğin sağlanması ve çevresindeki bölgelerin de olumlu yönde etkilenmesi hedeflenmektedir.

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda ise, yukarıda belirtilen çalışmaları, daha farklı bir yaklaşımla ele alan ve uygulanabilir bir zemine taşıyan "Cazibe Merkezleri Programı"ndan bahsedilmektedir.

Bu çalışmada, mekânsal odaklanmanın tam olarak sağlanması amacıyla, cazibe merkezleri olarak "kent merkezi" belirlenmiştir. Cazibe merkezlerini destekleme programının temel bir özelliği de, kısıtlı kaynakların etkin kullanılması amacı doğrultusunda, program kapsamında önceden tanımlanmış stratejik projelerin desteklenecek olmasıdır.

Öncelik Alanları

Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı'nın temel amacı doğrultusunda aşağıdaki öncelik alanları belirlenmiştir:

- ❖ Potansiyelleri ve lokomotif sektörleri kullanarak bölgelerin ulusal ekonomiye katkısını artırmak,
- ❖ Cazibe merkezlerinin fiziki ve sosyal altyapısını iyileştirmek,
- ❖ Cazibe merkezlerinin erişilebilirliğini iyileştirmek,
- ❖ Cazibe merkezindeki aktörler arasında işbirliğini güçlendirmek.

Ulusal Belgelerle İlişki

Cazibe merkezleri yaklaşımı, 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı ile bölgesel politika öncelikleri arasına girmiş olup, Plan'ın Bölgesel Gelişme Politikasının Merkezi Düzeyde Etkinleştirilmesi önceliği altında; "bölgelerde iş fırsatlarının ve yaşam kalitesinin artırılmasına, ulaşılabilirlik ile bölge içi ve bölgeler arası etkileşimin geliştirilmesine yönelik olarak, kamu yatırım uygulamalarında ve hizmet arzında mekânsal önceliklendirme ve odaklanma sağlanması, başta az gelişmiş bölgelerde olmak üzere, büyüme ve çevrelerine hizmet verme potansiyeli yüksek 'cazibe merkezleri' belirlenerek; öncelikle bu merkezlerin ulaşılabilirliğinin iyileştirilmesi ve fiziki ve sosyal altyapısının güçlendirilmesi, yoğun göç baskısı altında olan kentlerin göçten kaynaklanan temel sorunlarının tespit edilerek en çok etkilenen alanlarda sosyal uyuma yönelik çalışmalarla birlikte fiziki ve sosyal altyapının iyileştirilmesi" gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, Rekabet Gücünün Geliştirilmesi Ekseninde iş ortamının iyileştirilmesi önceliği altında "yatırımların, altyapısı uygun orta kademe merkezlere yönelmesi teşvik edilerek yeni sanayi odaklarının oluşturulması" hususu yer almaktadır.

Aşağıda yer alan 12 şehir cazibe merkezi olarak belirlenmiştir:

Doğu Anadolu Bölgesi: Malatya, Elazığ, Erzurum ve Van

Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa

Karadeniz Bölgesi: Samsun ve Trabzon

İç Anadolu Bölgesi: Konya, Kayseri ve Sivas.

2010 YILI CMDP KAPSAMINDA KURUMUMUZCA HAZIRLANAN VE PROJELERE AKTARILAN MİKTAR;

1- Urartu Müzesi Projesi: Projenin bütçesi 7.897.644,00 TL.

2- Abalı Kayak Tesisi Projesi: Projenin bütçesi 4.874.420,00 TL.

3- Van Gölü İnci Tur Gemi Alım Projesi 2.672.000,00 TL.

Proje süreleri 3 yıldır.

2010 Yılı Aktarılan;

1- Urartu Müzesi Projesi: Projenin bütçesi 7.797.644,00 TL.

2- Abalı Kayak Tesisi Projesi: Projenin bütçesi 4.427.620,00 TL.

3- Van Gölü İnci Tur Gemi Alım Projesi 2.513.000,00 TL.

3 projenin geri kalan miktarları 2011 ve 2012 yıllarında aktarılacaktır.

2010-2012 yılları arası Cazibe Merkezleri Destekleme Programı için ilimize merkezi bütçeden toplam 60 milyon TL ödenek öngörülmüştür.

Yukarıda yer alan harita, Bölge Planı kapsamında tanımlanan stratejilerin hangi ilçelerde daha yoğun olarak uygulanacağına ilişkin mekânsallaştırmayı yansıtmaktadır. Bu durum, ilgili stratejilerin haritada belirtilmeyen illerde ve ilçelerde uygulanmayacağı anlamına gelmemektedir. Haritanın oluşturulmasında Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 2009 yılında hazırlanan “Muş-Bitlis-Van Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı”ndan yararlanılmıştır.

-XIV-

UYGULAMANIN
KOORDİNASYONU VE
İZLEME-DEĞERLENDİRME

TRB2 Bölgesi 2011 – 2013 Bölge Planı, Bölge’de gerçekleştirilecek tüm plan, program ve projeler için referans belge niteliğindedir. İmar Kanunu’nun Sekizinci Maddesi uyarınca planın uygulanmasının kontrolü ve izlemesinden Devlet Planlama Teşkilatı sorumlu olup Ajans eliyle söz konusu faaliyeti yürütecektir.

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, kendi kaynakları ile destek sağlayacağı ve uygulayacağı proje ve faaliyetleri Bölge Planı çerçevesinde belirleyecek ve çalışma programını bu belgeye dayalı olarak oluşturacaktır. Belirlenen alanlarda sağlanacak destekler, Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği kapsamında belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Program ve projeler uygulama döneminde, fiziki ve finansal ilerleme, performans göstergeleri ve uygulama sırasında karşılaşılan sorunlar açısından izlenecektir. İzlemeler, İzleme Değerlendirme Birimi uzmanları tarafından düzenli aralıklar ile gerçekleştirilecektir. Uygulama döneminin sona ermesinden sonra ise, projelerin ve programların etki analizleri yapılacaktır.

Bölge’de bu belge kapsamında diğer kamu kurumlarınca yürütülen program ve projeler de izlenecektir. Bu izlemelerde hiçbir zaman denetim ve kontrol amacı güdülmeyecektir; izlemenin amacı, söz konusu projelerin katkılarının etkinlik açısından değerlendirilmesidir.

Bu belge çerçevesinde yapılacak tüm faaliyetleri gösterecek altı aylık izleme raporları Ağustos ve Şubat aylarının ilk haftasında DPT’ye gönderilecektir. DPT’nin görüşleri alındıktan sonra bu raporlar Ajansın web sitesinde yayınlanacaktır.

Yapılacak değerlendirmeler ile Doğu Anadolu Projesi Ana Planı da dikkate alınarak hazırlanan Ajans programlarının uygulaması ile hem bu belgede belirtilen stratejik amaçlara ulaşma derecesi (etkililik) hem de uygulamaların Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda (2007- 2013) belirlenen ekonomik ve sosyal gelişme eksenlerine (rekabet, istihdam, insan kaynakları, bölgesel gelişme ve kamuda etkinlik) olan katkıları göz önünde bulundurulacaktır.

-XV-

**PERFORMANS
GÖSTERGELERİ**

GÖSTERGE	MEVCUT DURUM	MEVCUT VERİ YILI	HEDEF (2023)	DOĞRULAMA KAYNAĞI
Kişi Başına GSYİH (ABD Doları)	749	2001	3.500	TÜİK
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	26	2003	12	DPT
İşsizlik Oranı (Yüzde)	16,45	2009	12	TÜİK

Amaç 1: Tarımsal üretimde verimlilik, çeşitlilik ve katma değer artırılması

Tarımsal Alet ve Makine Kullanımı (Bölge/Türkiye) (Yüzde)	1,3	2009	1,8	TÜİK, Veri Tabanı, Tarımsal Alet ve Ekipman Sayıları
Tarımsal Kooperatif Sayısı	297	2009	330	Tarım il Müdürlükleri
Üretici Birliği Sayısı	14	2009	20	Tarım il Müdürlükleri
Büyük Baş Hayvan Sayısı (Kültür Irkı) (Yüzde)	13	2009	20	TÜİK, Veri Tabanı Hayvansal Üretim İstatistikleri
Büyük Baş Hayvan Sayısı (Melez Irkı) (Yüzde)	33	2009	45	TÜİK, Veri Tabanı Hayvansal Üretim İstatistikleri
Toplam Süt Üretimi (Bölge/Türkiye) (Yüzde)	4	2009	6	TÜİK, Veri Tabanı Hayvansal Üretim İstatistikleri
Bal Üretimi (Bölge/Türkiye) (Yüzde)	6	2009	7	TÜİK, Veri Tabanı Hayvansal Üretim İstatistikleri
Alabalık Üretimi (Ton)	1.389	2009	2.000	Tarım il Müdürlükleri
Ekilen Sebze Bahçeleri Alanı (Bölge/Türkiye) (Yüzde)	0,93	2009	3	TÜİK Veritabanı, Bitkisel üretim istatistikleri
Ekilen Meyve Bahçeleri Alanı (Bölge/Türkiye) (Yüzde)	1,47	2009	5	TÜİK, Veri Tabanı Bitkisel Üretim İstatistikleri
Toplam Sulanabilecek Arazi İçerisinde Sulanan Arazi Oranı (Yüzde)	41	2007	58	TKB
Buğday Verim (kg/da)	133	2009	180	TÜİK, Veri Tabanı Bitkisel Üretim İstatistikleri
Meyve Üretimi (ton)	70.338	2009	120.000	TÜİK, Veri Tabanı Bitkisel Üretim İstatistikleri
Sebze Üretimi (ton)	170.484	2009	210.000	TÜİK, Veri Tabanı Bitkisel Üretim İstatistikleri
Organik Tarım Üretimi (Ton)	1.952	2008	5.000	TÜİK, Bölgesel Göstergeler, Organik Tarım
Organik Üretim Yapan Çiftçi Sayısı	76	2008	200	TÜİK, Bölgesel Göstergeler, Organik Tarım

Amaç 2: Tarım dışı potansiyel sektörlerin harekete geçirilmesi

İmalat sanayi yerel birim sayısı	1.993	2007	3.000	TÜİK GSİS
Emek yoğun sanayi yerel birim sayısı (Plastik, mobilya, tekstil ve metal eşya)	311	2007	450	TÜİK GSİS
İmalat sanayi istihdamı (Kişi)	5.719	2007	8.600	TÜİK İstihdam Göstergeleri
Maden ve madencilik Sektöründe İhracat Tutarı (Bin ABD Doları)	2.017	2008	5.000	TÜİK Ulusal Hesaplar
Bakanlık ve belediye işletme belgeli tesis sayısı	69	2010	105	Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri Verileri
Bakanlık İşletme belgeli otel işletmelerinde toplam yatak kapasitesi (Adet)	2.213	2010	3.500	Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri Verileri
Turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısı	1.612	2010	3.000	SGK İl Müdürlüğü Verileri
İşletme belgeli otel dışı konaklama tesisi sayısı	0	2010	20	Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri Verileri
İşletme belgeli yeme-içme ünitesi sayısı	3	2010	15	Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri Verileri

Amaç 3: Beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi

Okuma-yazma bilmeyenlerin toplam nüfus içerisindeki oranı (6 yaş ve üzeri) (Yüzde)	16,1	2009	14	TÜİK Eğitim Göstergeleri
Okuma-yazma bilmeyenler içerisinde kadınların oranı (Yüzde)	76,22	2009	70	TÜİK Eğitim Göstergeleri
Okulöncesi eğitimde okullaşma oranı (Yüzde)	32	2009	35	İl Millî Eğitim Müdürlüğü
İlköğretimde okullaşma oranı (Yüzde)	100	2009	100	İl Millî Eğitim Müdürlüğü
Ortaöğretimde okullaşma oranı (Yüzde)	48	2009	52	İl Millî Eğitim Müdürlüğü
Kadınlar arasında okuma-yazma oranı (Yüzde)	84	2009	88	TÜİK
Mesleki ve teknik ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı (Adet)	28	2009	32	İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Amaç 4: Kentsel ve kırsal altyapının iyileştirilmesi

GÖSTERGE	MEVCUT DURUM	MEVCUT VERİ YILI	HEDEF (2013)	DOĞRULAMA KAYNAĞI
Sağlık İl müdürlüklerine bağlı mobil sağlık araçlarının sayısı	4	2009	8	Sağlık İl Müdürlükleri Verileri
On bin kişiye düşen uzman hekim sayısı	3	2009	4	Sağlık İl Müdürlükleri Verileri
On bin kişiye düşen yatak sayısı	16	2009	20	Sağlık İl Müdürlükleri Verileri
Sağlık sektöründe kullanılan (112 Acil ve hasta nakil) araç sayısı	140	2009	160	Sağlık İl Müdürlükleri Verileri
Bebek ölüm oranı (Yüzde)	Kent: 22	2009	Kent: 17	Sağlık İl Müdürlükleri Verileri
	Köy: 30	Köy: 25		
Bir Yılda kişi başı temin edilen su miktarı (m3/kişi)	113	2008	150	TÜİK Bölgesel Çevre İstatistikleri
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilemeyen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (Yüzde)	2	2008	1	TÜİK Bölgesel Çevre İstatistikleri
Atık hizmeti verilemeyen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (Yüzde)	5	2008	2	TÜİK bölgesel Çevre İstatistikleri
Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (Yüzde)	70	2008	90	TÜİK bölgesel Çevre İstatistikleri
Spor tesisi sayısı	49	2009	52	İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü
Toplum merkezi sayısı	4	2009	6	İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü
Kültür merkezi sayısı	7	2010	10	Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Merkezi Verileri

-XVI-

KAYNAKÇA

1. Bitlis Eren Üniversitesi, Hakkari Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi. (2010). İstatistik Verileri. TRB2 Bölgesi.
2. Bitlis İl Kültür Turizm Müdürlüğü. (2010). İstatistiki Veriler. Bitlis.
3. Bitlis Tarım İl Müdürlüğü. (tarih yok). Bitlis İli Tarım Master Planı.
4. Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü. (2009). Muş-Bitlis-Van Planlama Bölgesi Çevre Düzeni Planı Araştırma ve Sentez Raporu.
5. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2011, 04 01). Muş-Bitlis-Van Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı. Ankara.
6. Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2011). Hava Alanları: <http://www.dhmi.gov.tr/hava- alanlari.aspx?hv=40> adresinden alınmıştır
7. Doğu Anadolu Kalkınma Programı. (2006, Aralık 1). Bölge Turizminin Geliştirilmesi Stratejisi . Van.
8. DPT Yatırım Programı 2011. (2011, Ekim 17). Yatırım Programı 2011. 05 02, 2010 tarihinde DPT: <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC1EF68BB43E9FE222> adresinden alındı
9. DPT. (2000). DAP Ana Planı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/durum4.pdf> adresinden alınmıştır
10. DPT. (2005, Şubat). Elektronik Kütüphane. Mayıs 11, 2011 tarihinde T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı: <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/ab/maliis.pdf> adresinden alındı
11. DPT. (1996). İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması. ANKARA.
12. DPT. (2003). İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması. Ankara: DPT Yayınları.
13. DSİ. (2010). DSİ 17. Bölge Müdürlüğü.
14. DTM İGEME. (2010). Dış Ticaret Müsteşarlığı . Dış Ticaret Müsteşarlığı: <http://www.igeme.org.tr/pg/section-pg-ulke-ndx.cfm> adresinden alınmıştır
15. Elektrik İşleri Enstirüsü. (2010). Elektrik İşleri Enstirüsü.
16. Fırat Kalkınma Ajansı. (2010-2013). TRB1 Bölge Planı.
17. GESTAS. (tarih yok). Mayıs 03, 2011 tarihinde <http://www.gestasdenizulasim.com.tr/index.php?page=sub&f=m&s=1&href=10> adresinden alındı
18. Hakkari Belediyesi. (tarih yok). Hakkari Belediyesi stratejik planı 2006 - 2010. 2011 tarihinde <http://www.sp.gov.tr/documents/planlar/HakkariBelediyeSP0610.pdf> adresinden alındı
19. Hakkari Tarım İl Müdürlüğü. (2006). Hakkari Tarım Master Planı.
20. Hazine Müsteşarlığı. (2010). Hazine Müsteşarlığı. Hazine Müsteşarlığı. adresinden alınmıştır

21. İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü. (2010). İstatistik Veriler. TRB2 Bölgesi.
22. İl Dernekler Müdürlüğü. (2009). İstatistiki Veriler. TRB2 Bölgesi.
23. İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü. (2009). İstatistiki Veriler. TRB2 Bölgesi.
24. İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri. (2010). İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri. TRB2 Bölgesi.
25. İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2010). İstatistiki Verileri. TRB2 Bölgesi.
26. İl Sağlık Müdürlüğü. (2010). İstatistik Verileri. TRB2 Bölgesi.
27. İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü. (2009). İstatistiki Veriler. TRB2 Bölgesi.
28. İl Tarım Müdürlüğü. (2008). İstatistiki Veriler. TRB2 Bölgesi. Mayıs 9, 2011 tarihinde http://www.tarim.gov.tr/Bolge_ve_Il_Master,Il_Planlari.html adresinden alındı
29. İl Valilikleri. (2010). İl Valilikleri. adresinden alınmıştır
30. İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü. (2010). İller Bankası Van Bölge Müdürlüğü.
31. KARAKAYA, M. (2009). Provincial and Regional Population Projections for the Centenary of the Republic of Turkey. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Teknik Demografi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
32. Karayolları Genel Müdürlüğü. (tarih yok).
33. Karayolları Genel Müdürlüğü. (2010). 11. Bölge Müdürlüğü - Van. 08 19, 2010 tarihinde Muş İli Karayolları Haritası: <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/11Bolge/İller/İlMus.aspx> adresinden alındı
34. Kurumu, T. İ. (2010). TÜİK ADNKS. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>. adresinden alınmıştır
35. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (2010). İl Maden Potansiyelleri. <http://www.mta.gov.tr/v2.0/bolgeler>. adresinden alınmıştır
36. MEB. (2011). MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. 2011 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2010_2011.pdf. adresinden alındı
37. Milli Eğitim Bakanlığı. (2011). Milli Eğitim İstatistikleri. Ankara: MEB.
38. MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri . (2010). MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri . http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/maden_potansiyel_2010/Van_madenler.pdf adresinden alınmıştır
39. MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri. (2010). MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri. http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/maden_potansiyel_2010/Bitlis_Madenler.pdf adresinden alınmıştır
40. MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri. (2010). MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri. <http://www.mta.gov.tr/v1.0/bolgeler/van/hakkari.htm> adresinden alınmıştır

41. MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri. (2010). MTA Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri. http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/maden_potansiyel_2010/Mus_Madenler.pdf adresinden alınmıştır
42. MTA. (2010). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.
43. Muş Tarım İl Müdürlüğü. (2004). Muş İli Tarım Master Planı.
44. ÖSYM. (2010, 08 13). ÖSS. ÖSYS Basın Duyurusu. adresinden alınmıştır
45. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (2010). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. adresinden alınmıştır
46. SGK. (2010). Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Kişi Sayısı ve Türkiye Nüfusuna Oranı. <http://www.sgk.gov.tr> adresinden alınmıştır
47. T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (tarih yok). Deprem Dairesi Başkanlığı. <http://www.deprem.gov.tr/sarbis/shared/DepremHaritalari.aspx> adresinden alınmıştır
48. T.C. ÇEVRE ve ORMAN BAKANLIĞI. (tarih yok). KATI ATIK PROJELERİ ULUSAL NİHAİ ÖNCELİKLENDİRME LİSTESİ. Mayıs 4, 2011 tarihinde Dış İlişkiler ve AB Dairesi Başkanlığı: http://www.did-cevreorman.gov.tr/indir/Kati_Atik_Projeleri.pdf adresinden alındı
49. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2010). Türkiye_Cevre_Sorunlari_Oncelikleri_Rapor_(2007-2008). Mayıs 12, 2011 tarihinde [http://www.cevreorman.gov.tr/COB/Files/duyuru/anasayfaDuyurular/Turkiye_Cevre_Sorunlari_Oncelikleri_Rapor_\(2007-2008\).pdf](http://www.cevreorman.gov.tr/COB/Files/duyuru/anasayfaDuyurular/Turkiye_Cevre_Sorunlari_Oncelikleri_Rapor_(2007-2008).pdf) adresinden alındı
50. T.C. Hakkari Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. (tarih yok). <http://hakkari.cevreorman.gov.tr/Hakkari/AnaSayfa/projeler.aspx?sflang=tr> adresinden alınmıştır
51. T.C. Hakkari Valiliği. (tarih yok). Kalkınan ve Gelişen Hakkari. <http://www.hakkari.gov.tr/Portal.asp?X=Read&ID=702> adresinden alınmıştır
52. T.C. Hakkari Valiliği. (2008). ZAP VADİSİ ÇOK AMAÇLI UYGULAMA PROJESİ. 2011 tarihinde <http://www.hakkari.gov.tr/TumProjeler.Asp?ID=941&Shf=1> adresinden alındı
53. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2009). Turizm - Tesis İstatistikleri. Temmuz 9, 2010 tarihinde <http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAA85B8E20CBC69487> adresinden alındı
54. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2007). TRB_Ortadogu_Anadolu_Bolgesi_Tarim_Master_Plani. Mayıs 9, 2011 tarihinde http://www.tarim.gov.tr/Files/Files/master_plan/TRB_Ortadogu_Anadolu_Bolgesi_Tarim_Master_Plani.pdf adresinden alındı
55. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2010, Şubat 17). TR Bölge ve İl Master Planları: İl Tarım Master Planları. Mayıs 9, 2011 tarihinde http://www.tarim.gov.tr/Bolge_ve_Il_Master,Il_Planlari.html adresinden alındı
56. T.C. VAN VALİLİĞİ, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. (2008). VAN İLİ 2007 YILI ÇEVRE DURUM RAPORU. Mayıs 13, 2011 tarihinde http://www2.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/vanicd2007.pdf adresinden alındı

57. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı. (2007). Orta Doğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı. Ankara.
58. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı. (2009). Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü. www.kkgm.gov.tr adresinden alınmıştır
59. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı. (2010). Tarımsal Kooperatif Sayıları. www.tugem.gov.tr adresinden alınmıştır
60. Tatvan Belediyesi. (2010). Tatvan Belediyesi Fotoğraf Arşivi. Bitlis.
61. TCDD. (2009). TCDD İstatistik Yıllığı (2005-2009).
62. TÜİK. (2009). TÜİK Bölgesel İstatistikler. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do> adresinden alınmıştır
63. TÜİK. (tarih yok). 2000 Genel Nüfus Sayımı. http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?mhtmlcss&report=Metarp2.rdf&p_aras=2150 adresinden alınmıştır
64. TÜİK. (2008). Belediye atık istatistikleri. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do> adresinden alınmıştır
65. TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri. (2009). TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri: <http://www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul> adresinden alınmıştır
66. TÜİK. (2009). Bitkisel Üretim İstatistikleri. TÜİK: <http://www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul> adresinden alınmıştır
67. TÜİK Bölgesel Göstergeler. (2008). Bölgesel Göstergeler.
68. TÜİK Bölgesel Göstergeler. (2009). Bölgesel Göstergeler Su Ürünleri Verileri. TÜİK Bölgesel Göstergeler. adresinden alınmıştır
69. TÜİK Bölgesel Göstergeler. (2009). TÜİK Bölgesel Göstergeler. TÜİK: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do> adresinden alınmıştır
70. TÜİK. (tarih yok). Bölgesel İstatistikler. 2011 tarihinde <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do> adresinden alındı
71. TÜİK. (tarih yok). Bölgesel İstatistikler. 2011 tarihinde <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do> adresinden alındı
72. TÜİK. (2010). Bölgesel İstatistikler. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/sorguSayfa.do?target=tablo> adresinden alınmıştır
73. TÜİK Bölgesel İstatistikler. (2009). TÜİK Bölgesel İstatistikler. TÜİK: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/degiskenlerUzerindenSorgula.do> adresinden alınmıştır
74. TÜİK GSİS. (2002). Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı. Ankara: TÜİK Yayınları.
75. TÜİK Tarımsal Alet ve Ekipman Sayıları. (2009). TÜİK . Retrieved from Tarımsal Alet ve Ekipman Sayıları: <http://www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/tarimalet.zul>
76. TÜİK. (2008). Tarımsal Üretim Değerleri. TÜİK Bölgesel Göstergeler: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/degiskenlerUzerindenSorgula.do>

tuik.gov.tr/Bolgesel/sorguSayfa.do adresinden alınmıştır

77. TÜİK. (2010). TÜİK ADNKS. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> adresinden alınmıştır
78. TÜİK. (2009). TÜİK Bölgesel Göstergeler. TÜİK: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/degiskenlerUzerindenSorgula.do> adresinden alınmıştır
79. TÜİK. (2008). TÜİK Bölgesel İstatistikler. TÜİK: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/degiskenlerUzerindenSorgula.do> adresinden alınmıştır
80. TÜİK. (2009). TÜİK Hayvancılık İstatistikleri. Hayvancılık İstatistikleri: <http://www.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul> adresinden alınmıştır
81. TÜİK. (2009). TÜİK Su Ürünleri İstatistikleri. Su Ürünleri İstatistikleri: <http://www.tuik.gov.tr/balickilikdagitimapp/balickilik.zul> adresinden alınmıştır
82. TÜİK. (2001). Ulusal Hesaplar. 07 23, 2010 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu: http://www.tuik.gov.tr/AltKategori.do?ust_id=16 adresinden alındı
83. TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri. (2008). TÜİK. Ankara: TÜİK.
84. Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (2009). Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.
85. Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği. (2009). Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Verileri. www.tarimkredi.org.tr/ adresinden alınmıştır
86. Van Belediyesi, B. Y. (2011, Nisan 18). Mayıs 05, 2011 tarihinde Van Belediyesi: http://www.van.bel.tr/index.php?action=haber&haber_id=701&kat_id=19&dil=1 adresinden alındı
87. Van Kapıköy Gümrük Müdürlüğü Sınır Ticaret Bürosu. (2010). İstatistiki Veriler. Van.
88. Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu. (2010). Tescilli Kültür ve Tabiat Varlıkları. Van.
89. Van Meteoroloji Bölge Müdürlüğü. (2010). Uzun Yıllar Meteorolojik Verileri 1975-2009. Van.
90. Van Tarım İl Müdürlüğü. (2005). Van İli Tarım Master Planı.

-XV-

KATILIM SAĞLAYAN KURUM
VE KURULUŞLAR

BİTLİS

ADİLCEVAZ BELEDİYESİ

AHLAT BELEDİYESİ

ARTIK SAKLANMAK İSTEMİYORUM BEDEBENSEL İLGİLENMİYORUM DERNEĞİ

BAYINDIRLIK VE İSKÂN İL MÜDÜRLÜĞÜ

BİTLİS BELEDİYESİ

BİTLİS DEFTERDARLIĞI

BİTLİS EĞİTİM KÜLTÜR VE SOSYAL YARD. DERNEĞİ

BİTLİS ENGELLİLER DERNEĞİ

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

BİTLİS ESNAF VE SANATKÂRLAR ODALARI BİRLİĞİ

BİTLİS GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ

BİTLİS GENÇLİK MECLİSİ

BİTLİS MÜTEAHHİTLER DERNEĞİ

BİTLİS SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

BİTLİS TİCARET VE SANAYİ ODASI

BİTLİS ZİRAAT ODASI

ÇEVRE VE ORMAN İL MÜDÜRLÜĞÜ

GENÇLİK VE SPRO İL MÜDÜRLÜĞÜ

GÜROYMAK KAYMAKAMLIĞI

İL ÖZEL İDARESİ

İL PLANLAMA VE KOORDİNASYON MÜDÜRLÜĞÜ

KADINLARI KORUMA, YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA DERNEĞİ

KAMU EMEKÇİLERİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU BİTLİS TEMSİLCİLİĞİ

KÜLTÜR VE TURİZM İL MÜDÜRLÜĞÜ

MUTKİ KAYMAKAMLIĞI

SANAYİ VE TİCARET İL MÜDÜRLÜĞÜ
SOSYAL HİZMETLER İL MÜDÜRLÜĞÜ
TARIM İL MÜDÜRLÜĞÜ
TATVAN BELEDİYESİ
TATVAN TİCARET VE SANAYİ ODASI

HAKKÂRİ

ÇEVRE VE ORMAN İL MÜDÜRLÜĞÜ
ÇUKURCA KAYMAKAMLIĞI
GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜ
HAKKÂRİ BELEDİYESİ
HAKKÂRİ ESNAF VE SANATKÂRLAR ODALARI BİRLİĞİ
HAKKÂRİ ÜNİVERSİTESİ
HAKKÂRİ ZİRAAT ODASI
HAK-SAD DERNEĞİ
İL ÖZEL İDARESİ
İL PLANLAMA VE KOORDİNASYON MÜDÜRLÜĞÜ
MİLLİ EĞİTİM İL MÜDÜRLÜĞÜ
SAĞLIK İL MÜDÜRLÜĞÜ
SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA VAKFI
ŞEMDİNLİ BELEDİYESİ
ŞEMDİNLİ ESNAF VE SANATKÂRLAR ODASI
ŞEMDİNLİ KAYMAKAMLIĞI
TARIM İL MÜDÜRLÜĞÜ
TİCARET VE SANAYİ ODASI
TÜRKİYE İŞ KURUMU İL MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEKOVA BELEDİYESİ

YÜKSEKOVA KAYMAKAMLIĞI

YÜKSEKOVA TİCARET VE SANAYİ ODASI

ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI

MUŞ

ALPARSLAN TARIM İŞLETMELERİ MÜDÜRLÜĞÜ

ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

BULANIK KAYMAKAMLIĞI

ÇEVRE VE ORMAN İL MÜDÜRLÜĞÜ

GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜ

HASKÖY BELEDİYESİ

İL ÖZEL İDARESİ

İL PLANLAMA VE KOORDİNASYON MÜDÜRLÜĞÜ

KÜLTÜR VE TURİZM İL MÜDÜRLÜĞÜ

MALAZGİRT BELEDİYESİ

MİLLİ EĞİTİM İL MÜDÜRLÜĞÜ

MUŞ AKTİF SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

MUŞ BELEDİYESİ

MUŞ ESNAF VE SANATKÂRLAR ODALARI BİRLİĞİ

MUŞ ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ

MUŞ OVASI SULAMA BİRLİĞİ

MUŞ TÜTÜN KOOPERATİFİ

MUŞ ZİRAAT ODASI

SAĞLIK İL MÜDÜRLÜĞÜ

SANAYİ VE TİCARET İL MÜDÜRLÜĞÜ

SOSYAL HİZMETLER İL MÜDÜRLÜĞÜ

TARIM İL MÜDÜRLÜĞÜ

TİCARET VE SANAYİ ODASI

VARTO KAYMAKAMLIĞI

VAN

BAYINDIRLIK VE İSKÂN İL MÜDÜRLÜĞÜ

ÇEVRE VE ORMAN İL MÜDÜRLÜĞÜ

DEVLET SU İŞLERİ BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ

DOĞA GÖZCÜLERİ DERNEĞİ

DOĞU ANADOLU KALKINMA BİRLİĞİ

EDREMİT KAYMAKAMLIĞI

ERCİŞ BELEDİYESİ

ERCİŞ KAYMAKAMLIĞI

ERCİŞ TİCARET VE SANAYİ ODASI

GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜ

GEVAŞ KAYMAKAMLIĞI

GÜRPINAR BELEDİYESİ

İL DEFTERDARLIĞI

İL ÖZEL İDARESİ

İL PLANLAMA VE KOORDİNASYON MÜDÜRLÜĞÜ

İLLER BANKASI 13. BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ

İŞ GELİŞTİRME MERKEZİ

KOSGEB İŞLETME GELİŞTİRME MÜDÜRLÜĞÜ

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA BÖLGE KURULU

KÜLTÜR TURİZM İL MÜDÜRLÜĞÜ

MİLLİ EĞİTİM İL MÜDÜRLÜĞÜ
MİMARLAR ODASI
ÖZALP BELEDİYESİ
SAĞLIK İL MÜDÜRLÜĞÜ
SANAYİ VE TİCARET İL MÜDÜRLÜĞÜ
SOSYAL HİZMETLER İL MÜDÜRLÜĞÜ
TARIM İL MÜDÜRLÜĞÜ
TİCARET VE SANAYİ ODASI
TÜRKİYE İŞ KURUMU İL MÜDÜRLÜĞÜ
VAN AKTİF SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ
VAN BEDENSEL ENGELLİLER DERNEĞİ
VAN BELEDİYESİ
VAN ESNAF VE SANATKALAR ODALARI BİRLİĞİ
VAN GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜ
VAN İŞ KADINLARI DERNEĞİ
VAN İŞİTME ENGELLİLER VE AİLELERİ DERNEĞİ
VAN KADIN DERNEĞİ
VAN KADINLAR EL SANATLAR DERNEĞİ
VAN KAMER
VAN MAVİGÖL KADIN DERNEĞİ
VAN ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ
VAN SOSYAL HİZMETLER MÜDÜRLÜĞÜ
VAN TİCARET BORSASI
VAN TRAFİK ÇEVRE VE TOPLUM GÖNÜLLÜLERİ DERNEĞİ
VAN TURİST REHBERLERİ DERNEĞİ
VAN ZİHİNSEL ENGELLİLER YEŞEREN UMUTLAR DERNEĞİ
VANGÖLÜ FOLKLÖR TURİZM SPOR KLUBÜ DERNEĞİ

TRB2 BÖLGESİ 2011 – 2013 BÖLGE PLANI

🏠 Şerefiye Mah. Cumhuriyet Cad. 943. Sok. No:1 65140 İpekyolu / Van

☎ Tel : (0432) 215 65 55 (pbx) / Faks : (0432) 215 65 54 - (0212) 381 79 93

🌐 E-mail : bilgi@daka.org.tr / Web : www.daka.org.tr

www.facebook.com/doguanadolukalkinmaajansi
www.twitter.com/DAKA_org_tr